

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE EN VOLKSKULTUUR

Orgaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen
de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen
en het Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsreuzen

Hoofdredactie: Renaat van der Linden, Marc Jacobs
Godveerdegemstraat 17, 9620 Zottegem

Redaktiesekretariaat en ruildienst: Arnold Eloy • Recensiedienst: Marc Jacobs
Biblioteek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 Gent

Redactie: Maurits Broeckhove, Marcel Daem

Onder de auspiciën van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen v.z.w.

INHOUD

A. VANDERVEKEN. <i>Het heilig getal zeven, maal tien. Jubileum</i>	222
L. BEYENS. <i>Relaas 70 Jaar Feestzitting K.B.O.V. 21 X 1995</i>	225
L. BEYENS. <i>Jaarverslag moreel & financieel. G. Weze Kantwerkstersverslag</i>	
A. Eloy <i>biblioteek en museum.</i>	227

Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsreuzen

M.D., R.v.d.L. <i>Draken, reuzen in Wallonië en Brussel, in Europa. Expo, colloquium en stoet in Parijs.</i>	233
--	-----

Volkskundige enquêtes in Vlaanderen

A.K.L. THIJS. <i>De Antwerpsche Sanctjeskring (1932-1951) tussen geliefhebber en wetenschap</i>	235
---	-----

Ego-dokumenten

P. LINDEMANS. <i>Leo Lindemans. De Prinsen van Ossegem. Brussel, 1989, 166 p. krt. ill</i>	285
--	-----

Scripta manent

W.L. BRAEKMAN. <i>Jan Heyns, slachtoffer van de Gentse heks Catheline Tancré (1607)</i>	277
W.L. BRAEKMAN. <i>Melaatsheid door toverij te Heusden (1609)</i>	279

Levend Volksleven

G. STEPS. <i>Berlare. Turfsteker van Michaël Peleman 28/4/95</i>	281
R.L. Tuur en Nicken: <i>Hamme, Lourdes, Santiago D.C., Fatima</i>	282

Zoeken en Zanten

R.v.d.L. <i>Lied Bolmaatschappij Fonteinisten St.-Niklaas 1880.</i>	283
---	-----

Boekbespreking

J.G.M. VAN DEN HEUVEL & A. JANSSENS. <i>De dekenij Nevele. Historische schets.</i> P.R.	286
Louis JANSSEN. <i>Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur.</i>	
Ambo, Baarna 1993, 320 p.	285
Arno LANGELEER. <i>Zware Piet. Een Moor in dienst van Venetië.</i>	
Uitg. Jan Mets, Amsterdam, 1994, 80 p.	285
Henk van BENTHEM. <i>Sint-Nicolaasliederen. Oorspronkelijke teksten en melodieën van alle bekende, traditionele liederen.</i> Uitg. Acco, Amersfoort/Leuven, 191 p. G.S.	285

7 7 7 7 7 7 7

*De vriend André Vanderveken, specialist van het Toerisme,
ook deskundige voor het volksleven in het Land van Waas,
besluit zoals in het begin, ons jubileumjaar
met een hymne aan het getal zeven.*

ZEVEN is een geheimzinnig, heilig en symbolisch cijfer.

Vanaf oeroude tijden tot heden is ZEVEN een cijfer waaronder heel veel symboliek schuil gaat. Het gold eveneens een heilig cijfer. De heiligheid van het cijfer is in zijn oudste vorm en betekenis terug te vinden bij de Babyloniërs.

Recente en grondige historische studies hebben inderdaad uitgewezen dat het Babylonische volk, enig voorbehoud althans, voor het eerst in de geschiedenis de grote symbolische waarde en heilige betekenis aan het cijfer ZEVEN verbonden, heeft onderkend.

Het vervulde eveneens een aanzienlijke rol in de godenleer en de wijsbegeerte der Grieken, bij de Hebreëuwen, de kerkvaders, zeer bijzonder in de bijbel, in vroegere en nog bestaande volksdevotie.

Ook in de gewone volks- en omgangstaal van het Land van Waas zijn eveneens nog tal van zegswijzen en uitdrukkingen bewaard gebleven die verwijzen naar het cijfer ZEVEN.

Anderzijds geldt ZEVEN als geluksaanbrenger.

Is het ook niet zo dat, volgens de volksoverlevering, alle data deelbaar door ZEVEN of waarvan de cijfers bij elkaar geteld ofwel van een som afgetrokken een getal vormen dat deelbaar is door ZEVEN, geluk met zich meebrengen.

Tijdens de vroege en late middeleeuwen lag alle verworven wetenschap buiten een grondige bijbelkennis verrat in de ZEVEN vrije kunsten.

Deze ZEVEN vrije kunsten (artes liberales), waren en zijn sinds de verre oudheid nog steeds: grammatica, retorica, dialectiek, meetkunde,

rekenkunde, sterrenkunde en de muziek.

Wilt u, samen met ons, even meespitten op een afgelegen en nabijgelegen terrein in verband met het cijfer ZEVEN?

Zoja, dan kunnen wij aanvangen met wereldwijd bekende vertellingen, zoals “Klein Duimpje” die als jongste, tevens de slimste van de ZEVEN broertjes, de reus verschalkte. De reus die zijn ZEVENMIJLS-LAARZEN aantrekt om de ontsnappen te achterhalen, poging waarin hij tenslotte niet zal slagen. Verwijzen wij ook naar het mooie verhaal van “Sneeuwwitje en de ZEVEN dwergen” dat door de meesterlijke hand van Walt Disney’s film tot de beste tekenfilms van de wereld behoort.

Voorzeker mogen wij daar nog het mooie vertelset “De wolf en de ZEVEN geitjes” aan toevoegen, en zoek maar verder uit!

In de Wase volkstaal bekleedt het cijfer ZEVEN samen met tal van pittige uitdrukkingen, eveneens een betekenisvolle plaats.

Luister met ons even mee!

“Hij gaat er over gelijk iemand van driemaal ZEVEN” (Spijts zijn/haar leeftijd is hij/zij nog zo vlug als een 21-jarige).

“Het is het beste van de ZEVEN stuivers” (Hierna is het gedaan. Het geld is op. Het is verteerd).

“De weg op ZEVEN gaan” (Totaal nutteloos een grote omweg maken).

“Hij is nu ZEVEN jaar oud geworden” (Hierbij wordt verondersteld dat iemand zijn verstand krijgt).

“Met ZEVEN haasten” (Zeer vlug iets afwerken, afhandelen).

“Iets op zijn ZEVENTIEN gemakken doen” (Zeer traag, zonder de minste haast zijn werk doen).

“‘t Is te ZEVENEN te vroeg en ten achten te laat” (Het is er altijd iets mee, zelden of nooit goed).

“Hij of zij is driemaal ZEVEN geworden” (Hij/zij is 21 jaar oud geworden).

“Hij of zij is geen driemaal ZEVEN meer” (Hij, zij is al iets ouder, het opgelegde werk vordert niet meer zo vlug).

“Zijn klak staat op half ZEVEN” (Zijn klak staat scheef op zijn hoofd).

“t Is maar een ZEVENZEKER” (Het is maar een onnozel, sullig iemand).

“De ZEVENDE stuiver” (Zeer oud gezegde in verband met erfenisperikelen).

“Ik heb heb het al ZEVENMAAL gezegd, doch hij luistert niet” (Spijts herhaald aandringen wil hij niet luisteren).

“Het is maar ZEVENCENSENHALF waard (Oude volkse benaming voor geldbepaling ter waarde van 0,15 fr.).

Algemeen in wijdere kring bekend zijn de volgende zegswijzen en uitdrukkingen waarin eveneens het cijfer ZEVEN voorkomt.

Uit de Griekse mytologie noteren wij “De ZEVEN wijzen uit het oude Griekenland”.

Verder, “De ZEVEN wereldwonderen”. (De Egyptische piramiden, de tempel van Artemis te Efese, de hangende tuinen van Babylon, het beeld van Jupiter in het mausoleum te Artemis, de kolos van Rhodos en de vuurtoren van Alexandrië.).

“De stad der ZEVEN heuvelen” (Hierbij wordt Rome bedoeld).

“De ZEVEN schoonheden”.

“De ZEVEN kleuren van het spectrum” (De Engelse natuurkundige Newton (1642-1702) bewees dat kleuren ontstaan door de werking van het licht en dat het witte licht van samengestelde aard is - (rood-oranje-geel-groen-blauw-indigo en violet = zonnenspectrum).

“De ZEVENARMIGE kandelaar” (Een cultusvoorwerp dat eertijds en nog steeds wordt gebruikt bij de Joodse eredienst).

“Een ZEVENOOG” (Hierbij wordt een kwaaraardige bloedzwaar aangeduid).

“Een ZEVENPONDER” (Een gevreesd kanon, voor het eerst gebruikt tijdens de Renaissance (einde 15de - begin 16de eeuw) dat kanonkogels van ZEVEN pond (3.500 kg.) afvuurde).

“De ZEVENSPRONG” (Een oude volksdans, niet alleen in België maar ook in de buurlanden bekend).

Wie kent er niet het daarbijhorend lied, “Hebt ge al gehoord van de ZEVEN, de ZEVEN, hebt ge al gehoord van de ZEVENSPRONG, enz.).

“ZEVENSTUIVERSLIEDEN” (Een scheldnaam voor verklikkers en aanbrengrers van inlichtingen voor de Spanjaarden tijdens het bewind van de hertog van Alva. Zij lieten zich met ZEVEN stuivers betalen voor dit lage en vuile werk).

“Een ZEVENSLAGER” (Een eigenaardig manspersoon die er vooral filosofische ideeën op nahoudt.)

“Het ZEVENGESTERNTTE”, (ZEVEN sterren komen vaak voor op oude grafzerken. Zij verwijzen naar de Plejaden in het sterrenbeeld van de stier en gelden o.m. als symbolen van eeuwigheid en onsterfelijkheid).

Gezegde : “Iemand naar het ZEVENGESTERNTTE verwijzen (Dit wil zeggen iemand naar een plaats verwijzen waar geen huizen staan).

“Het ZEVENGEBERGTE” - Hierbij wordt bedoeld een keten van ZEVEN middelgrote bergen gelegen langsheen de Rijn.

De voornaamste en meest bekende is ongetwijfeld de Drachenfels. Heel wat oeroude Duitse heldensagen zijn aan deze bergketen verbonden.

Stippen wij eveneens aan dat in ons land het peterschap van een ZEVENDE kind uit een gezin, indien het een zoon is, door Z.M. de Koning wordt aanvaard. In dergelijk geval krijgt de ZEVENDE zoon meestal de doopnaam van Z.M. de Koning.

In Vlaanderen zijn de Walen meermaals het mikpunt geweest van scherpe spot. Volgend rijmpje getuigt er van:

Wale, Wale, ronke
ZEVEN aan een tronke,
ZEVEN aan de heerd,
Wale is geen pijp toebak weerd._

Ook in de christelijke geloofsleer worden wij getroffen door opvallend vele betekenisvolle zeer bekende en verbreide benamingen in verband met het cijfer ZEVEN. Citeren wij o.a. : “De ZEVEN hoofdzonden”, “De ZEVEN blijde, droeve en glorieuze mysteriën”, “De ZEVEN heilige sacramenten”, “De ZEVEN geestelijke werken van barmhartigheid”, “De ZEVEN lichamelijke werken van barmhartigheid”, enz.

De bijbel eveneens, waarvan men aanneemt dat van bij het begin der 16de eeuw een van de meest gelezen en geraadpleegde boeken is van de hele wereld, vermeldt, vooral in het oude testament, meermaals het heilig cijfer ZEVEN. In het scheppingsverhaal o.a. lezen wij : “En de ZEVENDE dag rustte God van al het werk dat Hij gemaakt had, Hij zegende die dag en heiligde hem”.

Bij de zondvloed treft ons volgende zinsnede : “Toen sprak de Heer tot Noë, ga in de ark, gij en geheel uw huisgezin. Neem van alle reine dieren ZEVEN paren mede en van de onreine een paar mede, nog ZEVEN dagen en ik zal het op aarde 40 dagen en 40 nachten lang laten regenen!”

Verder, het verhaal van Jozef omtrent de droom van de farao. Deze laatste droomde van de ZEVEN vette koeien en de zeven magere afzichtelijke koeien die de eerstgenoemden opaten. Dit resulteerde in de ZEVEN jaren van voorspoed en vruchtbaarheid en ZEVEN jaren van hongersnood.

Wanneer Jozuë met het Israëlitisch leger de stad Jericho belegert, beveelt de Heer dat de ark des verbonds iedere dag rond de omsingelde stad wordt gedragen. De ZEVENDE dag echter dient dit ZEVENMAAL te geschieden.

Het is ook zo dat onder de regering van de wijze koning Salomon de tempel te Jeruzalem wordt gebouwd. Na ZEVEN jaar onafgebroken zware arbeid is de bouw voltrokken.

Treffend eveneens is de geschiedenis van de ZEVEN Machabeeërs, gebroeders, die onder Antiochius als martelaren sterven.

En wanneer Salomé de wulpsse dans der “ZEVEN sluiers” voor koning Herodes demonstreert, eindigt het spektakel (striptease avant la lettre) niet in Adam's, doch wel in Eva's kostuum !

Tenslotte verwijzen wij naar de Apokalyps, ook openbaring van Johannes genoemd, een moeilijk te begrijpen boek omdat het behoort tot een letterkundige soort waarmede de moderne lezer niet vertrouwd is, en waarbij het cijfer ZEVEN een bijzondere plaats inneemt en meerder malen wordt geciteerd.

Hierin wordt o.a. verwezen naar de brieven aan de ZEVEN kerken, ZEVEN gouden zinnebeelden als de lusters, ZEVEN sterren, het boek met de ZEVEN zegels, de ZEVEN engelen met de schalen van Gods gramschap, de ZEVEN trompetten en de ZEVENKOPPIGE draak. Bij het noteren van dit alles ligt het zeker niet in de bedoeling om ons aan een bijbelstudie te gewagen maar enkel en alleen te verwijzen naar het cijfer ZEVEN dat ongetwijfeld verrassend en veel de aandacht krijgt.

Het schrijven van deze summiere bijdrage beoogt enkel het veelvuldig gebruik van het cijfer ZEVEN en de betekenis ervan, vertrekkend van oeroude tot de moderne tijden, in het licht te stellen, alsmede het symbolisme en de heilige betekenis er aan verbonden, even te onderstrepen.

André VANDERVEKEN

Bibliografie:

- K. TER LAAN. Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen. Van Goor, 1956.
Idem. Folkloristisch. Woordenboek van Nederland en Vlaams België. Van Goor, 1949.
Amaat JOOS. Waas Idioticon. Gent, A. Siffer - Sint-Niklaas, Stribol-Vercruyssen, 1900.
Losse aantekeningen, uit de volksmond genoteerd.
VAN DALE. Groot Woordenboek der Nederlandse taal.
REDAKTIE. K.B.O.V. en OVZ 70 jaar. Oostvlaamse Zanten, 70 (1995) 2-4.

JUBILEUMVIERING 70 JAAR K.B.O.V.

Op zaterdag 21 oktober vierde de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen zijn 70-jarig bestaan.

De viering vond plaats in het Museum voor Volkskunde te Gent in aanwezigheid van een 100-tal belangstellende leden en prominenten.

Onder de aanwezigen merkten wij o.m. op: de heer F.Beke, Burgemeester van Gent, de heer J.P. Van der Meiren, Provinciaal gedeputeerde voor cultuur, Prof. J. Van Haver, Prof. S. Top, de heer Willy Dezutter, conservator van het museum voor volkskunde te Brugge, de heer De Keyser (zoon van de stichter van de Bond) en zijn echtgenote, de heer Van Es, zoon van pionier-bestuurslid Fernand Van Es, de heer Gustaaf Weze, ondervoorzitter van de Bond, de bestuursleden van de Bond, de heer A. Van Hove, beheerder-conservator van het museum voor volkskunde te Gent, lesgeefsters en leden van de Kantklub Sint-Katelijne, personen uit de wereld van de volks- en heemkunde en tenslotte een uitgelezen schare leden-veteranen.

Helaas kon onze voorzitter, de heer Renaat van der Linden om gezondheidsredenen de viering niet bijwonen. Hij was dus weliswaar niet fysisch, maar des te meer in de geesten en de harten aanwezig van alle aanwezigen.

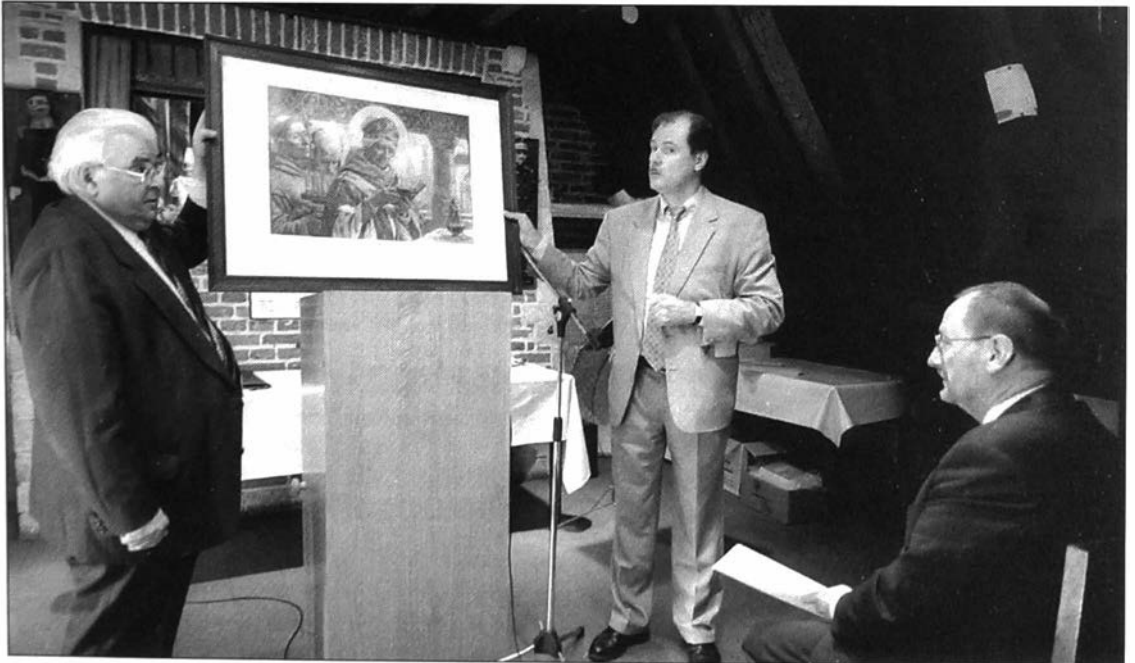
Gustaaf Weze verwelkomde de aanwezigen met zijn gekende eigen welsprekendheid. Hij zette voornamelijk de verdienstelijke leden met respectievelijk 50, 40, 30 en 20 jaar lidmaatschap in de bloemetjes.

Daarna weidde Prof S. Top uit over "70 jaar Oostvlaamse Zanten", waarbij hij aandacht had voor de inhoud, de vorm, en vooral voor de typische kافتen van ons tijdschrift dat nog steeds een vooraanstaande rol speelt in het volkskundige leven in Gent, Vlaanderen en zelfs in het buitenland.

Onverwachts nam toen de heer Frank De Keyser het woord en bracht hulde aan de Bond en aan de pioniers van het eerste uur. Hij wenste de Bond nog lange en vruchtbare jaren.

Voor de ontspanning tussendoor zorgde Michel Bracke met de vertolking van enkele Gentse liederen.

Hierna nam de heer Willy Dezutter het woord. Na een korte, ludieke inleiding handelde hij in zijn toespraak over museumbeleid in het algemeen en over de verzamelproblematiek van de musea voor volkskunde in het bijzonder. Hij liet niet na te wijzen op de huidige problemen van de volkskundemusea te Antwerpen, Brugge en Gent. Hij vermeldde ook dat het museum voor volkskunde van Gent aan de basis lag van de oprichting van het volkskundemuseum te Brugge, 57 jaar geleden.

Overhandiging van geschenk vanwege de Heer Gustaaf Weze aan Heer W. Dezutter

Groepsfoto tijdens de receptie.

Als blijk van deze broederband overhandigde G. Weze een indrukwekkend onbekend kader met de H. Donatius aan de spreker.

De slotrede werd gehouden door Deputé J.P. Van der Meiren. Namens het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen feliciteerde hij de Bond met zijn 70-jarig bestaan en beklemtoonde dat in het provinciaal cultuurbeleid de belangstelling voor de volkskunde levendig is en zal blijven.

Aan alle aanwezigen werd een rijk gestoffeerde jubileummap (23 bladzijden), samengesteld door de secretaris-penningmeester Luc Beyens, aangeboden.

De aanwezige veteranen-leden kregen bovendien nog een boekenpakket uit de uitgaven van de Bond. De viering werd afgesloten met een receptie, aangeboden door het museum voor volkskunde te Gent.

L. BEYENS

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

Vereniging zonder winstoogmerk - opgericht in 1926

Aangesloten bij de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen

Zetel: Kraanlei 65 - B 9000 Gent.

Secretariaat: p/a Luc Beyens, Vinkendal 32, B 9031 Drongen

Tel.: 09/226.52.05 - B.T.W. 407.616.170 - Fin.rek. 703-0327514-23

JAARVERSLAG 1994

Wij mogen met tevredenheid terugblikken op het voorbije werkjaar 1994.

Ons *ledenbestand* groeide lichtjes aan, wat in deze tijd bemoedigend mag genoemd worden.

Ook het *abbonementenbestand* (bibliotheken, universiteiten enz...) kende geen achteruitgang.

Het grotere *samenwerkingsverband* in de schoot van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen leidde nog niet tot concrete resultaten met betrekking tot het op elkaar afstemmen van de activiteiten, doch het regelmatig overleg en vooral de knappe organisatie in 1995 van een driedaags internationaal colloquium laten het beste verhoppen.

BESTUUR

De *Raad van Bestuur* vergaderde minstens één keer per maand, behalve tijdens de vakantiemaanden, ter voorbereiding, uitwerking en evaluatie van de activiteiten die de bond inricht.

Tijdens de laatste maanden van het jaar werd veelvuldiger bijeengekomen wegens het feit dat R. Van De Walle zijn ontslag had gegeven als dd. conservator van het Museum voor Volkskunde. Het bestuur diende de nodige maatregelen te treffen voor de continuïteit van de werking van het museum en de vertegenwoordiging in het bestuur van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen.

Daarnaast noteren wij de regelmatige bijeenkomsten van het *Dagelijks Bestuur*, van de *Redactieraad*, van de *Financiële Commissie*, van de *Museumcommissie* en van het bestuur van de *Kantklub Sint-Katelijne*.

Op 15 maart 1994 houdt de Bond de *jaarlijkse statutaire vergadering*, die het jaarverslag en het financieel verslag over 1993 goedkeurt.

Het Bondsbestuur was eveneens vertegenwoordigd op de *vergaderingen van de Federatie voor Volkskunde* in Vlaanderen en op de *Algemene Vergadering* van deze Federatie.

Evenals vorig jaar, dienen wij ook dit jaar een overlijden te betreuen. Inderdaad, na een korte ziekte ging *Lode Hoste* van ons heen op 76-jarige leeftijd, op 10 november 1994.

Hij was sinds 1941 lid van de bond, sinds 1946 maakte hij deel uit van de Beheerraad, schreef herhaaldelijk in "Oostvlaamse Zanten", en werd in 1964 conservator van het Museum voor Volkskunde.

Wij verliezen in hem een waardevol medewerker.

Er verschenen een "In Memoriam" en een bibliografie in "Oostvlaamse Zanten", 1994/4.

De Bond nam in 1994 kennis van het *ontslag* van Paul de Groote en van Marc Jacobs als bestuurslid.

Het bestuur dankt hen voor hun inzet en medewerking in het verleden.

STUDIENAMIDDAGEN EN COLLOQUIA

De 23ste studienamiddag had plaats op woensdag 20 april 1994 in het Seminarie Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent.

Thema: *STREEKDRACHTEN IN ONZE GEWESTEN*.

Sprekers waren: Henri Vannoppen, Frans Geens en Etienne Van Keirsbilck.

Er was ruime belangstelling en een levendig debat.

De 24ste studienamiddag werd georganiseerd op woensdag 30 november 1994 in het Seminarie voor Etnische Kunst van de Gentse Universiteit.

Thema: *DE KELTISCHE ERFENIS*.

Als sprekers traden op: Eddy Valgaerts, lic.geschiedenis en Luc Michiels, regent geschiedenis en illustrator. Er was een talrijk publiek aanwezig dat actief deelnam aan de discussie.

De Bond organiseerde, samen met de Bond der Westvlaamse Volkskundigen, op 8 oktober 1994 het 4E INTERPROVINCIAAL COLLOQUIUM VOOR VOLKSDEVOTIE.

Dit colloquium ging door in de abdij Sint-Godelieve te Brugge. Sprekers waren:

Dirk Callewaert over: de H.Godelieve en haar tijd;

Walter Giraldo over: Mirakels van de H.Godelieve, een volkskundige verkenning;

Antoon Lowyck over: De Godelieveverering in haar heimat Frans-Vlaanderen (met dia's);

Hervé Darras over: de H.Apollonia in Frans-Vlaanderen, in vergelijking met onze gewesten.

Moderator was Renaat van der Linden, voorzitter K.B.O.V.

Teksten of samenvattingen verschijnen in Oostvlaamse Zanten. Ook hier werd een ruime belangstelling genoteerd.

PUBLIKATIES.

“Oostvlaamse Zanten”.

Ons driemaandelijks tijdschrift beleefde zijn 69ste jaargang !

De 4 verschenen nummers bevatten samen 272 pagina's, met talrijke illustraties en foto's, waarvan vele in kleurendruk.

Dit jaar werd gestart met een nieuwe vaste rubriek: *“Scripta manent”*.

Telkens weer belicht deze rubriek verrassende aspecten van het leven van onze voorouders.

Prof.em.Dr.W.L.Braeckman neemt deze bijdragen voor zijn rekening, waarvoor dank !

“Eigentijdse Straatbeelden”.

In 1994 verscheen van de hand van onze voorzitter, Renaat van der Linden, het boek *“Eigentijdse Straatbeelden”*.

Deze publikatie telt 232 bladzijden en bevat maar liefst 226 illustraties.

Er is een voorwoord van Prof.Dr. Urbain Claeys, commissaris-generaal voor Toerisme.

Een bespreking van dit boek verscheen in “Oostvlaamse Zanten” nr 1994/1.

VOLKSKUNDIGE ENQUÊTES IN VLAANDEREN.

De enquête *“Tandheiligen doorheen Vlaanderen in 1990-92”* werd afgerond. De besluiten ervan verschenen in *“Oostvlaamse Zanten”* 1994/1, van de hand van H. Daras.

Van een tweede enquête, *“De Streekdrachten in de Vlaamse Ardennen”* verscheen een studie over Zuid-Oost-Vlaanderen van de hand van H.Vannoppen, eveneens in *“Oostvlaamse Zanten”* 1994/1.

VOLKSKUNDIGE BOEKENBEURS 1994.

Voor de 7de maal organiseerde de Bond de *“Geschied-, Volks- en Heemkundige Boekenbeurs”*.

Dit belangrijk volkskundig evenement had plaats op 19 en 20 februari 1994.

Niet minder dan 118 *deelnemers* schreven in om hun publikaties aan de man of vrouw te brengen.

Dat deze boekenbeurs inspeelt op een behoefte, bewijzen de duizenden bezoekers met hun interesse voor volkskunde, heemkunde, familiekunde en andere vormen van geschiedenisbeoefening, waardoor ze uitgegroeid is tot een forum voor alle belangstellenden.

Het bestuur dankt de deelnemers en alle personen die belangeloos bijdroegen tot het succes van de boekenbeurs, voornamelijk de coördinator A.Eloy.

KANTKLUB SINT-KATELIJNE.

In aansluiting met een jarenlange traditie werden ook in 1994 kantlessen ingericht.

6 cycli van elk 10 lessen zijn de vrucht van de onverdroten ijver van de leermeesteressen, wier namen U vindt op de binnenkaft.

Deze lessen bestrijken een breed spectrum van kanttechnieken: Cluny, Stropkant, Russische Kant en Vlaanderse kant.

Dank aan de leermeesteressen en de cursisten !

BIBLIOTHEEK.

Onze bibliotheek is, door haar openstelling voor het publiek gedurende 20 uur per week, een documentair steunpunt, niet alleen voor de K.B.O.V., maar ook voor de leden der bij de Federatie voor Volkskunde aangesloten verenigingen en voor alle belangstellenden.

Het personeel bestaat volledig uit vrijwilligers: *een bibliothecaris, een archivaris en twee administratieve bedienden.*

Ter ondersteuning van de ontsluiting van de fichiers werd een computer aangekocht en werd een aanvang gemaakt met het in een bestand inbrengen van de fiches.

Afzonderlijke catalogi m.b.t. verhandelingen, werken over kant, excerpties van tijdschriften zagen reeds het licht.

Met genoegen stellen wij vast dat de bibliotheek tijdens de laatste maanden steeds drukker bezocht wordt, ondermeer door studerende(n).

Er werd medewerking verleend aan studenten aan de Gentse Universiteit voor de oefening "Volkskunst" o.l.v. Prof. Dr. Bruyninx.

Jan Nouwen; De Porcelainen Pijp.

E. Bogaerts; Ernest Vanden Driessche.

Veerle De Loose; Dierentarok met Franse kleuren.

Twee studenten van de Reinward-Academie (Amsterdam, C. Ogink en F. Temmerman) voerden hun stage uit in het Museum voor Volkskunde (februari-mei 1994) wat resulteerde in een lijvig practicumverslag i.v.m. de hernieuwing van de opstelling van de drukkerij.

Twee studenten van het 2 TIN A maakten een verslag i.v.m. systeemanalyse.

Twee slotte werd ook de medewerking verleent aan Nele Goethals (2de lic. Soc. & Cult. Agogiek UG) voor het project "Coördinatie stages kunstensector". (Dienst kunsten)

Dank aan het personeel dat door zijn inzet en blijk voor initiatief en vriendelijk dienstbetoon onze bibliotheek de nodige uitstraling bezorgt !

FEDERATIE VOOR VOLKSKUNDE IN VLAANDEREN.

De K.B.O.V. is vertegenwoordigd in het bestuur van de federatie en droeg op die wijze zijn steentje bij tot de werking ervan.

De Bond leverde regelmatig bijdragen voor het mededelingenblad "Volkskundige Kroniek".

Om de federatie financieel leefbaar te houden, deed de Bond een niet belangrijke inspanning inzake prefinanciering van de werking.

In 1994 werden voor het eerst subsidies toegekend. *Wij verheugen ons erover dat globaal genomen de "return" naar de Bond toe op hetzelfde peil ligt als in het vroeger subsidiesysteem.* Vooral de integrale terugbetaling van de uitbatingskosten voor onze bibliotheek was noodzakelijk om onze geldelijke middelen niet in gevaar te brengen.

SLOTWOORD.

De Raad van Bestuur van de Koninklijke Bond voor Oostvlaamse Volkskundigen dankt de bestuursleden, bescherm- en steunende leden, gewone leden, redactiemedewerkers, leermeesteressen en leden van de kantklub, administratief personeel, adverteerders, vertegenwoordigers van openbare besturen en de media, alsook de ons onbekende belangstellenden en sympathisanten die hebben bijgedragen tot het bereiken van dit mooie resultaat !

L. BEYENS

MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE

Bezoekersaantal

1992	1993	1994
65.840	61.322	61.043

Er werden 428 groepsbezoeken genoteerd: schoolgroepen: 287; andere: 141

Personeel

- Vanaf 1 januari hervatte Katrien Versyp (klerk-typiste) na 3 jaar en 4 maand loopbaanonderbreking deeltijds het werk.
- Op 8 maart kwam Camiel Ghyselincx (handlanger) het personeel vervoegen terwijl Roeland Van de Walle (assistent- dd. diensthoofd) en Peggy Zenner (typiste) vanaf 19 september respectievelijk naar het Stadsarchief en naar de Dienst Stadsarcheologie overstapten. Peggy Zenner werd vanaf 13 oktober vervangen door Inge Macors (typiste)
- Arnold Eloy (assistent) beëindigde zijn halftijdse loopbaanonderbreking en werd vanaf 1 oktober dd. diensthoofd.
- Van de tijdelijke toezichters verlieten Maatje Mol en Jan Talboom respectievelijk eind april en eind augustus het museum. Daniël Vereecke trad in dienst vanaf september.

Publieksgerichte activiteiten.

* *Bezoeken en manifestaties.* (waaraan het museum heeft geparticipeerd of die doorgaan in het museum)

26-27/2 *Deelname aan het middeleeuws weekend in het Gravensteen in het kader van Aktie Levenslijn.*

9/3 *S.O.B.: zoektocht in het kader van de jeugdboekenweek.*

23/4 *Opendeur in het kader van "Plamuur", C.J.P.'s open cultuurdag voor jongeren.*

15-16/6 *Bezoek door de "Royal Winnipeg Rifles".*

25/6 *Gratis toegang in het kader van "Mutualistisch Event 11.*

15-25/7 *Gentse Feesten: dagelijks poppenspelvertoningen, demonstraties van oude ambachten, aperitiefconcerten, volksspelen en avondconcerten.*

13-15/8 *Patersholfeesten: opendeur, rommelmarkt.*

25/9 *Bezoek door de "Vrienden van 's Hertogenbosch".*

17-23/11 *Gratis toegang in het kader van de "Week van de derde leeftijd".*

* Rondleidingen

De rondleidingen werden verzorgd door het museum personeel hetzij door de gidsen van de gidsenbond van Gent en Oost-Vlaanderen. Voor het specifieke KUMEN project werden 12 rondleidingen georganiseerd, uitgevoerd door gidsen van de gidsenbond van Gent en Oost-Vlaanderen.

* Tentoonstellingen

- 19 maart - 4 april '94: Twente in beeld. Schilderijen van Klaas Berninck. (i.s.m. het Museum Jarnink - Enschede).
- 30 april - 29 mei '94: Auto's in miniatuur. Speelgoed-hobby-kunst. (i.s.m. Mini Car Collectors).
- 16 juli - 25 sept. '94: Kunst op tegels. Ambachtelijke tegelschilderkunst. Carlo De Knock.
- 15 juli - 25 juli '94: Er werd medewerking verleend aan de tentoonstelling "Stadhuis - Kanthuis" met de collectie oude kant van het museum.

Verder werd door het museum een tentoonstelling samengesteld rond het thema "Volks- en Kinderprenten in België: 19de - 20ste eeuw" (met prenten uit collectie van de K.B.O.V.).

Het is de bedoeling deze verzameling aan het publiek te presenteren tussen twee tijdelijke tentoonstellingen door. Zo staat de tentoonstellingsruimte van het museum nooit op non-actief en is het een gelegenheid om een deel van de reserves te valoriseren.

* Bruiklenen

Er werden voorwerpen uit de museumcollectie ter beschikking gesteld voor volgende manifestaties:

1. Tentoonstellingen:

- "Dendermonds Tin" (Stedelijke Musea Dendermonde)
- "Fotografie en Sociaal Leven" (AMSAB, Gent)
- "Gentse Militaire Hoofdgilden" (Bijloke Museum Gent)
- "l'Oie" (Musée de Visé).
- "Saint-Clément" (U.L.B., Eglise St-Cément, Watermaal-Bosvoorde).
- "Reuzen" (Shopping Center "Ring" Kortrijk)
- "Retrospectieve Ernest Van Den Driessche" (Lakenhalle Stadhuis Oudenaarde).
- "Jenever en likeur in kleur" (Nationaal Jenevermuseum Hasselt)
- "50 jaar bevrijding van Gent" (Museum A. Vander Haeghen, Gent | Vredeshuis Gent).
- n.a.v. de "Week van de Openbare Bibliotheek" (Assenede)
- "Met licht geschreven" (ANSAB, Gent).

2. Foto-opnames:

- ingelijste affiche "Colombia Oil" J. De Bruycker.
- "Horoscoop weegschaal" balans (Verne).
- prent van de "Laatste terechtstelling op de Vrijdagmarkt" (DMSA).
- foto Hélène rlaréchal met Laurel & Hardy (Story).

3. Toneelproductie: "Wij arme dutsen" (Romain De Coninck). Rolstoel

4. K.A.V.: weegschaal

5. Lesvoorbereidingen van Marleen Boxelaer: merklappen.

Langdurige bruikleen.

In de zitting van 22 maart heeft de Bestuurscommissie de aanvraag voor een permanent bruikleen aan het MIAT goedgekeurd voor volgende voorwerpen:

- fiets (11G.27~59)
- schip (VG.32-4) "Le commerce de Gand"
- fotoapparaat

Publiciteit

AVS: tentoonstelling en "Auto's in miniatuur" en "Kunst op tegels"

VTM: Vakantiekriebels

Beelden TV & Video Productions: kaarsengieterij

Collecties

In de loop van 1994 werden 142 nummers aan de museuminventaris toegevoegd. Tot de belangrijkste schenkingen behoorden: een kalligrafisch werk ("Boeken...") door Will Kuyper; een kerkstoel; Spaanse wandelschoenen en een veldfles; prentkaarten met voorstellingen van ambachten; kantwerk, een muts in kantwerk; een schoolwandplaat; een diploma voor duivensport (1955); een tabakspot; een barometer; een sextant; een vaantje van de Gilde van Sint-Christoffel; een toestel om tanden te trekken; een elektrische voetstoot; documenten i.v.m. het Alijnsgodshuis; een vlag van de Gentse Vinkeniers; een kader met o.a. "Gebed van Keizer Karel"; materiaal om spekken te maken; een draaimolen in miniatuur en een karikatuur "Bal poep en l'air" van O. Bonnevalle.

Wetenschappelijk werk

Het bewaren, verzorgen, exposeren, verklaren en "laten spreken" van voorwerpen behoort tot de fundamentele taken van een museum. Voorbereidend studiewerk is verricht om die "grondstof" door publikaties, inpassing van aanwinsten, eigentijdse presentatie en didactische begeleiding levend te houden.

Het Beleidsplan 1994 - 2000, opgesteld op 27 september door de Bestuurscommissie van het museum op 13 december, schetst (voor de eerste keer) een globale visie op de functie en de werking van het museum. Vanuit de optie de educatieve dimensie meer te beklemtonen, wordt een aanvang gemaakt met een logische herschikking van de museumcollectie en -presentatie.

Op wetenschappelijk vlak werd informatie verstrekt aan derden i.v.m. volgende thema's:

Gentse reuzen, Steden, Fonds Vander Haeghen, Kaarsengieterij, Emblemata, Wijnhandel, Gentse brouwerijen, Vlasfabriek "La Lys", Dienstkledij, Binusspel, Communicatie musea-publiek.

Door het wetenschappelijk personeel werden studiebezoeken afgelegd naar Veurne, Dendermonde, Antwerpen, Limburg, St-Niklaas, Brugge, Brussel, Mechelen en Velthoven (NL).

Beveiliging

Op vlak van de beveiliging werd de eerste fase in het aanbrengen van de glazen wanden volbracht (afd. speelgoed, apotheeker, tingieter, drukker, kapper, salon, kruidenier, schoenmaker, alchimist).

Tevens werden de vitrinekasten op de tentoonstellingszolder van nieuwe sloten voorzien.

Spelleke van de Folklore

*Creaties in 1994: Flipke Flap

Het toverkristal

De slip-slap slapers

Nieuwjaarke - zoete

Het geheim van Fu - Manchu

Kiki - Wiet

*Bezoekers: 17.954

DRAKEN EN REUZEN IN WALLONIË EN BRUSSEL, IN EUROPA

Expo, colloquium en stoet in Parijs

Tentoonstelling

Het Musée de l'Homme in Parijs, het Commissariat général aux Relations internationales de la Communauté française de Belgique, de Conseil de Communauté française de Belgique, het Centre Wallonie-Bruxelles te

Parijs richten een expositie Géants contre Dragons en Wallonie et à Bruxelles in, met de steun van het Département des Affaires internationales du Ministère français de la Culture, van de Délégation générale de la Communauté française de Belgique à Paris en van l'Office belge de Tourisme, van 30 september 1995 tot 15 januari 1996 in de ingangshal van het Musée de l'Homme, 17 place du Trocadéro, van 9 u 45 tot 17 u 15 elke dag behalve op maandag en feestdagen.

Reuzen van Wallonië en Brussel pronken er in glans en glorie, voor een eerste keer in de Franse hoofdstad. De bezoekers bewonderen er hoofden van actuele reuzen, maquettes van historische reuzen, de "Doudou" ofte draak van Mons-Bergen en de begeleidende personages. Een deel van de expositie belicht de bouw van de reuzen in hout en ander actueel materiaal als aluminium, de manier van dragen. Talrijke foto's, ikonografische documenten, video-opnamen dragen er toe bij om het gebeuren met en rond de reuzen te verduidelijken, in hoofdzaak de kamp rond en met de Doudou.

Colloquium op 23 en 24 november 1995 met sprekers uit Frankrijk, Spanje, Brussel en Wallonië.

Dinsdag 23 november

10 u. Begroeten van de deelnemers en introductie

- Yvonne de Sike, Over reuzen en draken.
- Geneviève François. In de naam van Dorotijke?

10 u 30 Draken en reuzen in Europa (zie verder)

- Hervé Cabezas, draken, reuzen en centrale macht in Parijs.
- Véronique Guibert de la Vaissière, Universiteit van Montpellier. Reus en draak van Lugnasad.
- Marta Ibanez, Centrum van de promotie voor traditionele volkskultuur in Catalonië. Van het volksverhaal naar het feest : heen en weer.

14 u : Draken en reuzen van Wallonië, Brussel, Noord-Frankrijk

- Monique Mestayer, archivaris in Douai, Gayant en het volksverhaal. De verbeelding dient de geschiedenis.
- Jean-Pierre Ducastelle, De reuzen van Ath. Traditie en innovatie in de 19de en 20ste e.
- Jacques Willemart, volkskundige, Van Goliath naar Don Juan, voor-en tegenspoed van reuzen in Namen.
- Stéphane Deleurence, plastisch artiest, Hoe komen de reuzen heden op de wereld?

Woensdag 24 november :

9 u 30 : De voorstellingen doorheen de eeuwen

- Marie-France Gueusquin, CNRS, De draak vanaf zijn oorsprong tot de turbulente aktualiteit
- Claude Gaignebet, Universiteit van Nice. De draak in het teken van de regenboog.
- Pierre Somville, Universiteit van Luik, Ikonografie van Sint-Joris
- Manuel Mandianes. CSIC, Barcelona, De serpente contra Sint-Jakob
- Joan Grau, CPTVC, Barcelona, De reuzen en het dier als feestelement in Catalonië. Twee tegenstellingen doorheen de geschiedenis.

14 u : Manipulatie van symbolen

- Jean-Gabriël Foucaud, psychoanalyticus. De betekenis van een draak?
- Nelly Feuerbahn, CNRS, Reuzen en draken in het teken van de humor.
- Albert Abellan, CPTVC, Tien jaar verenigingen van reuzendragers en het reuzenbal.
- Yvonne de Sike, belast met het departement Europa in het Musée de l'Homme, Van de draak naar de reus in het traditionele volksverhaal.

Het Musée de l'Homme (Laboratoire d'Ethnologie, Département Europa), le Centre d'Ethnologie française et le Conseil Supérieur d'Ethnologie de la Communauté française de Belgique organiseren dit internationaal colloquium.

Toegang : Musée de l'Homme, cinemazaal.

Reuzenstoet

In de lente van 1996 brengen reuzen van Brussel en Wallonië een bezoek aan de wijk "Quartier du Marais", omdat daar nog enigszins de sfeer heerst zoals in de gemeenten, waar vele reuzen ontstaan zijn.

De organisatie berust bij de Mairie van Parijs, het Centre Wallonie-Bruxelles in de Franse hoofdstad. Coördinatie van Jean-François Masson, president van de Association des centres culturels de la Communauté française de Belgique, de drager van Ambiorix e.a. reuzen uit Ath, met als assistenten Eric Terlinden en Anne Collard.

La Région wallonne, le Collège de la Commission communautaire française, de steden Ath en Brussel, de provincie Luik, l'Office belge de Tourisme en de IDETA steunen het projekt. Onze lezers en lezeressen zullen bij voorbaat de datum en de samenstelling van de stoet vernemen, waaraan vijftig reuzen deelnemen.

M.D. & R.V.D.L.

The logo for 'ippa' is displayed in a white, lowercase, serif font within a black rounded rectangular frame. This frame is itself centered within a larger white rounded rectangular frame with a black border.

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kouter 1 - 9000 Gent - Tel. 09/225.75.41

DE ANTWERPSCHE SANCTJESKRING (1932-1951) TUSSEN GELIEFHEBBER EN WETENSCHAP

(Illus. 1)

De geschiedenis van de Antwerpsche Sanctjeskring - Cercle Anversois de l'Image (1932-1951) blijft onverbrekelijk verbonden met de figuur van Jos de Beer (Wetteren, 13 juli 1887 - Antwerpen, 7 februari 1953) ¹. Deze te Antwerpen ingeweken Oostvlaming was dé drijvende kracht binnen die verzamelaars-vereniging. Van de kwaliteiten waarover hij beschikte, getuigt het bondige maar rake portret dat Fernand Van Es van hem in *Oostvlaamse Zanten* schetste: "Hij was een onvermoeibaar werker, een gemoedelijk en aangenaam spreker, een zoeker met flair" ².

Het leek mij niet ongepast hier, in de jubilerende *Oostvlaamse Zanten*, iets mede te delen over deze Antwerpse kring die gedurende ongeveer twintig jaar één van de zorgenkinderen is geweest van Jos de Beer.

Het is niet zozeer mijn bedoeling hier enkele bladzijden toe te voegen aan de geschiedenis van het Antwerpse verenigingsleven. Ik wens veeleer aan te tonen hoe het reilen en zeilen van

een volkskundige vereniging, zoals de Antwerpse Sanctjeskring, ons heel wat te vertellen heeft over het functioneren van mensen en groepen binnen een samenleving.

Met deze bijdrage wens ik tevens een steentje bij te dragen tot de historiek van het verzamelen. Dit onderwerp geniet de jongste tijd een toenemende belangstelling in de cultuurwetenschap, maar de aandacht wordt daarbij haast uitsluitend toegespitst op kunstcollecties ³. Over de geschiedenis van het collectioneren van volkskundige voorwerpen is momenteel zeer weinig geweten ⁴. Ook in de historiografie van de Vlaamse volkskunde blijkt dit thema erg verwaarloosd. Nochtans is een betere kennis van deze materie van groot belang voor een correcte interpretatie van de in openbare en private collecties bewaard gebleven objecten.

1. Sanctjes verzamelen: geen nieuwigheid te Antwerpen

Al geruime tijd voor de oprichting van de Antwerpsche Sanctjeskring (1932) waren in de Scheldestad verzamelaars van devotieprenten actief.

Een anonieme auteur (vermoedelijk Victor de Meijere) schreef in 1930 in het tijdschrift *Volkskunde* wat volgt: "Emile H. Van Heurck heeft, sinds lange jaren, een verzameling van oude sanctjes en bidprentjes saamgebracht. Dat hebben anderen, te Antwerpen en elders, hem wel voor- en nagedaan. [...] Van de Antwerpsche verzamelingen kan ik niet zeggen, welke de rijkste is, die van Van Heurck of andere. Ik weet alleen dat Pol de Mont er de eerste verzamelaar is geweest" ⁵.

Na er in een repliek ⁶ te hebben op gewezen dat de eerste basis van zijn collectie gelegd was door zijn moeder ⁷, herinnerde Pol de Mont (Wambeek, 1857 - Berlijn, 1931; sedert oktober 1882 in de Scheldestad gehuisvest) aan drie grote sanctjesverzamelingen die te Antwerpen bestaan hadden, namelijk die van E.H. Frans Rosel, E.H. Cornelius Franciscus Cotteleer en juffrouw Jacobs.

Frans Rosel, pastoor van de Sint-Augustinusparochie vanaf 1894 en van 1906 tot 1914 rector van het Instituut Van Celst ⁸, was een oud-studiemakker van Pol de Mont. Hij bezat een verzameling die “niet minder dan 36 groote albums vulde en zoo ongeveer 36.000 à 40.000 beeldekens bevatte, wel niet uitsluitend, maar toch voor de overgrootste meerderheid Vlaamsche en Antwerpsche”. Wat er met deze “schat” na de dood van Frans Rosel in 1916 gebeurde, wist Pol de Mont niet te vertellen.

Als “hartstochtelijk verzamelaar van sanctjes” bezat de Antwerpse priester Cornelius F. Cotteleer nagenoeg 20.000 stuks. Hij overleed op 17 oktober 1914, maar zijn zeer omvangrijke verzameling schilderijen en kunstvoorwerpen (waaronder zijn “heilige beeldekens” en koperplaten) werd pas einde april en begin mei 1918 onder de hamer gebracht. De veiling van de hele artistieke inboedel duurde niet minder dan acht dagen ⁹.

De verzameling van de “in de jaren 1890-1900 reeds hoog bejaarde, in de eerste jaren van de nieuwe eeuw overleden Juffrouw Jacobs” was na de dood van deze dame in de handen gekomen van “haar in een Westvlaamsche stad verblijvende voornaamste erfgenaam”.

2. Emile van Heurck en zijn collega's

Emile H. van Heurck (Antwerpen, 1871 - 1931) citeerde in maart 1914, naast de verzameling van hemzelf (“plusieurs milliers d'images populaires et de sanctjes”), E.H. Cornelius F. Cotteleer, Pol de Mont en E.H. Frans Rosel, ook nog volgende grotere en kleinere Antwerpse privécollecties van volksprenten, bedevaartvaantjes en speelkaarten: Fernand Donnet ¹⁰, Emile Dilis, M. Mermans ¹¹,

(Illus. 2)

Dr. J. Tricot, mej. Maria van Herck, E.H. Frans Albert van Roost en Oscar van Schoor ¹².

Apotheker Oscar van Schoor (Dendermonde, 1873 - Antwerpen, 1936), vanaf 1900 te Antwerpen gevestigd, heeft zich vooral toegelegd op het verzamelen en bestuderen van oude voorwerpen en boeken in verband met de farmacie ¹³. Zulks belette niet dat hij ook veel aandacht had voor devotieprentjes en bedevaart-
iconografie ¹⁴. In het begin van de jaren twintig bezat hij de rijkste collectie bedevaartvaantjes, natuurlijk op die van zijn vriend Emile van

Heurck na ¹⁵. De sedert 1923 geliquideerde verzameling van mej. Maria van Herck was niet onbelangrijk, vermits zij o.m. veertig à vijftig “gesneden prenten” (“canivets”) omvatte ¹⁶.

De omvangrijkste van de in 1914 door Emile van Heurck vernoemde sanctjes-verzamelingen vormde die van Frans Albert Van Roost, pastoor van de Sint-Antoniusparochie. De basis ervan was gelegd door de in 1905 als pastoor van de Onze-Lieve-Vrouweparochie van Schaarbeek overleden broer van deze priester, Michel van Roost ¹⁷. Toen F.A. Van Roost, bij het op rust gaan, in 1920 zijn “verzameling santjes van allen aard, oude, moderne, gewone, kunstvolle, dagelijksche, zeldzame, meerdere unica's” aan het archief van het Mechelse aartsbisdom schonk, omvatte zij een 80.000 stuks ¹⁸. In 1946 zal Jos de Beer voor 20.000 F nog 10.000 “beeldekens” uit de achttiende, negentiende en twintigste eeuw (opgeborgen in een 160-tal dozen) ten behoeve van het Sterckshofmuseum aankopen uit de verzameling van de zuster van pastoor Van Roost ¹⁹.

Voor zijn studie *Les Images de Dévotion Anversoises du XVIIe au XIXe siècle. Sanctjes, Bidprentjes et Suffragiën* (Antwerpen, 1930) bezocht Emile van Heurck vijf Antwerpse privécollecties.

namelijk die van Albert Arnou, Frans Claes, de al in 1914 vernoemde Emile Dilis, pater Ferdinand Peeters S.J. en Eugène Van Herck. Vooral Emile Dilis²⁰ bleek nogal wat prenten in verband met Antwerpse devoties te bezitten die niet in de - nochtans rijke - collectie van Emile van Heurck voorkwamen²¹.

3. Een ruimer publiek voor de oude sanctjes

Lieten aanvankelijk slechts enkele specialisten zich met het verzamelen van oude sanctjes in, geleidelijk groeide het aantal volkskundigen en “oudheidkundigen” dat jacht maakte op die “belangrijke folkloristische documenten”²².

Deze evolutie hield gelijke tred met de vanaf het begin van de twintigste eeuw sterk toegenomen interesse voor de volkskunde. Jos de Beer schreef op 31 oktober 1931 in de krant *La Métropole*: “Parmi les études passionantes qui depuis un quart de siècle ont fait le plus de progrès en Belgique, le folklore figure certainement en tête”.

Het Antwerpse Museum voor Folklore, dat sedert zijn openstelling in 1907 steeds meer mensen in contact bracht met de verschillende aspecten van de volkscultuur, trok de aandacht van het publiek op de oude devotieprentjes²³. In de Folklore Tentoonstelling die in 1910, naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling, te Brussel in het Jubelpark georganiseerd werd, ontbraken de sanctjes evenmin²⁴. De expositie *Ons Volksleven*, van 1 tot 31 oktober 1916 door Oscar van Schoor en andere volkskundigen georganiseerd in enkele zalen van het Koninklijk Kunstverbond te Antwerpen, toonde natuurlijk ook “eene groote verzameling oude printjes, heiligenbeeldjes of sanctjes”²⁵. Tijdens de maanden juni tot oktober 1929 had in het Brusselse Paleis der Schone Kunsten een Internationale Tentoonstelling van Volkskunst plaats. Hier waren de devotieprentjes weer present, met o.m. beklede en gesneden exemplaren²⁶.

Aan deze tentoonstelling participeerden, naast uiteraard het Antwerpse Museum voor Folklore, o.m. ook de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Brussel) die toen volop bezig waren een afdeling voor volkskunde uit te bouwen. Uit een kort verslag over de aanwinsten van de Koninklijke Musea tijdens de periode 1914-1928 leren we dat ongeveer tachtig bedevaartvaantjes geschonken waren door Emile van Heurck en Oscar Van Schoor. Uit de nalatenschap van een mej. Van den Branden had het Jubelpark een belangrijke collectie prentjes in verband met mariale bedevaarten ontvangen. Verder had het Brusselse museum o.a. ook twee albums met ongeveer zeshonderd achttiende- en negentiende-eeuwse sanctjes gekocht²⁷.

Van 29 maart tot 30 april 1930 liep in La Maison du Livre te Brussel een tentoonstelling van Le Musée du Livre over “L’Imagerie Populaire d’Art Religieux et Folklorique” en opdat iedereen zou weten waarover het ging, prijkte op de uitnodigingskaart een reproductie van een sanctje (“S. Michael”) van de Antwerpse graveur Abraham Geloude²⁸. Nog in 1930 schitterden, van juni tot september, in de afdeling Oud-Vlaamsche Kunst van de Wereldtentoonstelling te Antwerpen, naast een ganse reeks bedevaartvaantjes, mooie sanctjes evenals koperplaten voor het drukken van devotieprentjes uit het bezit van Emile van Heurck, mej. Eug. Van Herck en E.H. Jozef Van Herck²⁹.

De sanctjes bleken ondertussen erkend als een “serieus” onderwerp voor wetenschappelijk onderzoek. In 1910 had Emile van Heurck deze spullen slechts even ter sprake gebracht in zijn (in samenwerking met G.J. Boekenoogen geschreven) *Histoire de l’Imagerie populaire Flamande*³⁰. In 1930 echter gewaardigde zich de Vereeniging der Antwerpsche Bibliophilen de hoger genoemde studie van Emile van Heurck over de sanctjes in haar tijdschrift, *De Gulden Passer*, op te nemen³¹.

Nog in 1930 konden de lezers van *Volkskunde* vernemen dat de befaamde Duitse volkskundige prof. Adolf Spamer in *Das kleine Andachtsbild vom XIV. bis zum XX. Jahrhundert* (München, 1930) ruimschoots aandacht besteedde aan de Antwerpse devotieprentjes³².

In augustus 1930 behandelde Jos de Beer, in een franstalige lezing op het congres te Antwerpen van het Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België, de (met sanctjes en vaantjes verwante) papieren blazoentjes uit het Oudenaardse³³, een studie die hij achteraf - als zijn "volkskundige eersteling"³⁴ - in *Le Folklore Brabançon* en (met enige vertraging) in *De Brabantsche Folklore* publiceerde³⁵.

4. Oude sanctjes op de "antikwiteiten-markt" beschikbaar

De groeiende belangstelling voor de sanctjes werd in het begin van de jaren '30 in de Scheldestad nog als een zeer recent verschijnsel ervaren. Zo had Laurent Kesteloot, secretaris van Antwerpen's Oudheidkundige Kring, het in 1932 over "de hartstochtelijke jacht die men sinds korten tijd, en meer en meer, op deze eens zoo verwaarloosde, van alle pretensie ontblootte prentjes, maakt"³⁶.

De verzamel-drang inzake devotieprentjes kon enkel zo hoog opslaan doordat zulke dingetjes nu en dan nog te vinden waren. Het in 1918 op de "markt" komen van de collectie van E.H. Cotteleer, heeft ongetwijfeld de interesse voor dit soort religieuze grafiek gestimuleerd. Nog in 1918, op 16 oktober, werd een aanzienlijke partij oude devotieprentjes geveild uit de collectie van de Mechelse historicus kan. G. van Caster³⁷.

(Illus. 3)

Naarmate de antieke sanctjes bij de "oudheidkundigen" meer in trek kwamen, steeg ook de belangstelling van de handelaars voor dit soort grafiek. Dit blijkt bijv. uit de grote nadruk waarmee de Antwerpse veilinghouder Albert de Tavernier de verkoop van een "Très importante collection d'imagerie populaire religieuse" (op 18 maart 1919) aankondigde³⁸.

In 1926 slaakte de volkskundige Karel Van Nyen in het Provinciaal Comité voor Geschiedkundige en Folkloristische Opzoekingen, een noodkreet over het steeds sterkere optreden van "de opkopers, de liefhebbers van antikwiteiten". Die mensen "hebben alles afgelopen, zolders en kelders doorsnuffeld, en de eenvoudige buitenmensen hebben zich, dikwijls voor een appel en een ei, ontdaan van

voorwerpen van betrekkelijke waarde, die van vader tot zoon, van geslacht tot geslacht, waren bewaard gebleven"³⁹. K. Van Nyen vreesde - terecht - dat deze "opkopers", door volkskundige voorwerpen bij de bevolking weg te halen zonder aandacht te besteden aan de context waarin deze objecten functioneerden, het wetenschappelijk onderzoek van de volkscultuur welhaast onmogelijk zouden maken⁴⁰. Dat via de zoektochten van de "opkopers", vooral na de Eerste Wereldoorlog, ook veel oude sanctjes in het commerciële circuit belandden, staat buiten kijf.

Een groot aanbod sanctjes dook einde 1931 op, toen een deel van de volkskundige verzameling van de op 30 juli 1931 overleden Emile van Heurck onder de hamer kwam in het Antwerpse veilinghuis Eug. Van Herck en Zoon⁴¹. Jos de Beer zorgde voor een inleiding bij de catalogus van de volkskundige voorwerpen. Daarin schreef hij, na over de woonst van Emile van Heurck te hebben gehandeld, deze betekenisvolle zin: "En sortant de là, combien d'entre nous ne sont pas devenus de fervents adeptes du Folklore!"⁴². Een bekentenis⁴³.

5. De Antwerpsche Sanctjeskring komt tot stand

“La dispersion des collections et de la bibliothèque d’Emile van Heurck fut une révélation pour beaucoup d’entre nous. Aussi un nouvel essor fut-il donné à partir de ce moment à l’étude des images religieuses et Anvers en fut [...] le centre car en 1932 nous y créâmes, avec le R.P. F. Peeters S.J., un cercle intitulé Cercle Anversois de l’Image (Antwerpsche Sanctjes. Kring)”, aldus schetste Jos de Beer de omstandigheden waarin “zijn” kring tot stand kwam ⁴⁴.

Rita Hostie, één van de eerste leden van de vereniging, bevestigde dat het initiatief voor de oprichting van de Antwerpsche Sanctjeskring van Jos de Beer uitging. Nadat de Oostvlaming op 30 januari 1932 enkele verzamelaars van devotieprenten in zijn woning (Jordaensstraat 74, Antwerpen) had samengebracht, werd door de zestien aanwezigen besloten een “kring” op te richten die maandelijks (op de eerste zaterdag) zou vergaderen om de leden de kans te geven hun “schatten” te tonen en te bespreken ⁴⁵. De eigenlijke stichtingsvergadering, waarop de aanwezigen de statuten goedkeurden, had plaats op 13 februari 1932 ⁴⁶.

De jezuïet Ferdinand Peeters (Leuven, 2 juli 1872 - Antwerpen, 7 januari 1942), professor kunstgeschiedenis ⁴⁷ aan de Sint Ignatius Hogere Handelsschool, van wie Jos de Beer bij zijn onderneming alle steun gekregen had ⁴⁸, werd tot voorzitter verkozen ⁴⁹. Jos de Beer kreeg de niet lichte taak van secretaris toegewezen.

FERD. PEETERS
JUB. S.J. 1940

(Illus. 4)

6. Een indrukwekkend programma

De lofwaardige doelstellingen en de geplande activiteiten van de kring, zoals de in het Frans opgestelde statuten die verkondigden, mag men zonder overdrijving zeer ambitieus noemen.

Onder de hoofding “Relations personnelles” kwamen in de statuten van 13 februari 1932 volgende doelstellingen voor ⁵⁰:

- 1) Elkaars persoonlijke en intellectuele mogelijkheden (“ressources personnelles et intellectuelles”) beter leren kennen en op de hoogte geraken van de documentatie die ieder lid bezit. In dat verband dient een lijst te worden gemaakt van de collectioneurs, de aard van de verzamelingen en van ieders specialiteit.
- 2) Elkaar helpen door middelen aan te wijzen om prenten te verwerven, door onderlinge afspraken te maken bij verkopen en informatie uit te wisselen over de bekwaamheid en de betrouwbaarheid van de handelaars die met oude prenten omgaan.
- 3) Samenwerken aan studies door iconografische documenten en grafiek mede te delen, opzoekingen te doen en contacten te leggen met bevoegde mensen.
- 4) De publikatie van studies.
- 5) De verspreiding van prenten door: a) het herdrukken van oude koperplaten of houtblokken; b) het laten ontwerpen (via wedstrijden) van nieuwe prenten.
- 6) Het leggen van contacten met gelijkaardige verenigingen.

Het in de statuten afgebakende studieterrein oogde al even indrukwekkend. Inzake de studie betreffende de producenten werden volgende thema's voorgesteld:

- 1) Algemene geschiedenis: a) historiek van de Antwerpse en de andere "Belgische" ateliers; b) studie van de Duitse import tijdens de achttiende eeuw; c) de invasie van de Franse litho's en chromolitho's; d) de invloed van de fotografie.
  - 2) Studie van de individuele graveurs: a) hun herkomst en vorming; b) hun ateliers (leerlingen en invloeden); c) hun werken; d) de identificatie van anonieme stukken.
- Blijkens de statuten, wenste de kring in verband met de prenten volgende aspecten te onderzoeken:
- 1) De technische kenmerken: a) aangewende procédés: houtsnede, burijngravure, ets, aquatint, lithografie enz.; b) gebruikte dragers: papier, velijn, perkament, "papier de Chine"; c) gebezigde inktsoorten; d) het aanbrengen van kleuren.
  - 2) De soorten: a) maandpatronen [= "suffragia"]; b) ambachtsprenten; c) afweer-prenten; d) offerprenten; e) vaantjes; f) blazoentjes; g) nieuwjaarswensen, enz.
  - 3) De ordeningsprincipes volgens: a) het onderwerp; b) de chronologie; c) de techniek; d) de genres; e) de makers.
  - 4) De interpretatie van de iconografie van de heiligen, de mysteriën en de symbolen.
  - 5) De bewaring van de prenten: a) de "vijanden": wrijving, stof en diefstal; b) de nadelen van albums en het voordeel van de steekkaarten; c) de eigendomsmerken van de verzamelaars; d) het opknappen ("toilette") van prenten.

Tevens wenste men de oorspronkelijkste opdrachtgevers en het cliënteel te bestuderen: A) In het verleden: a) broederschappen en sodaliteiten; b) scholen; c) religieuze orden; d) het volk ("le peuple"); B) In het heden: de prenten-markt.

Ook zou aan een bibliografie gewerkt worden: a) werken over de iconografie en de graveerkunst; b) tijdschriftartikels; c) biografieën; d) geïllustreerde boeken; e) devotie- en bedevaartboekjes.

7. De oprichters

Niet alle zestien oprichters die zich op 13 februari 1932 achter het ambitieuze programma van de gloednieuwe Antwerpsche Sanctjeskring schaarden, zijn ons nog met naam en toenaam bekend. Het Volkskundemuseum te Antwerpen bezit weliswaar nogal wat verslagen, een pakketje briefwisseling en ook enkele ledenlijsten van de Antwerpsche Sanctjeskring⁵¹, maar geen van deze documenten heeft betrekking op de periode van het prille begin.

Ex libris
LUCIEN DURSIN
Antverpiaë

(Illus. 5)

De oprichters bleven een aparte groep vormen binnen de kring. In principe konden alleen zij als effectieve leden gelden. Ferdinand Peeters S.J. onderstreepte wat graag dat de kring een strenge hiërarchie kende. "Les membres effectifs en sont vraiment les princes", beklemtoonde de niet van elitaire gevoelens verstoken pater⁵². Alle leden mochten deelnemen aan de maandelijkse "réunions académiques", maar enkel de effectieve leden hadden stemrecht in de Algemene Vergadering en bestuurden de kring.

Op 27 februari 1935 werd van de "oorspronkelijke stichters" een lijstje opgemaakt. Hun rangen bleken, "tant par suite de décès que par suite d'absences", uitgedund tot op tien eenheden: 1) Albert Arnou; 2) mevr. Albert Arnou; 3) Jos de Beer; 4) mej. Léonie Dilis; 5) mej. Louisa Dilis⁵³; 6) mej. Rita Hostie; 7) mevr. Alberta Labiau; 8) mevr. Raymond Naveau-Aldernaght; 9) Ferdinand Peeters; 10) mevr. Jos. Quinet-Claes.

Ook Lucien Dursin en André Du Caju behoorden hoogst waarschijnlijk ooit tot de oprichters. We besluiten zulks uit volgende feiten: 1° Lucien Dursin (in 1932) en André Du Caju (in het najaar 1934 en begin 1935) zijn als schatbewaarders vermeld, 2° de bestuursfuncties waren voorbehouden aan effectieve leden en 3° aanvankelijk (tot 23 februari 1935) kon enkel een oprichter het statuut van effectief lid bezitten.

Waarom Lucien Dursin niet vermeld is in de op 27 februari 1935 geredigeerde lijst, hebben we niet kunnen achterhalen. Was het misschien "par suite d'absence" ⁵⁴ ? Hierop zou dan het feit kunnen wijzen dat de rijke collectie Antwerpse iconografie van Lucien Dursin op 4 juni 1934 geveild was geworden ⁵⁵ ?

Achter het ontbreken van André Du Caju op de lijst van 27 februari 1935 gaat een verhaal schuil dat kenmerkend is voor de sfeer die bijwijken in de Sanctjeskring heerste. Nadat

André Du Caju, als schatbewaarder, op de vergadering van 2 februari 1935, in aanwezigheid van de gewone leden, het gedurfd had kritiek uit te oefenen op het gebruik dat de voorzitter en "Messire le secrétaire" van de gelden van de kring maakten ⁵⁶, stootten pater Peeters en Jos de Beer hem, per aangetekend schrijven d.d. 5 februari 1935, uit de vereniging. Ook zijn echtgenote, Octavie Van Walle, mocht niet langer deel uitmaken van de kring. Haar voordracht over het vaantje van Onze-Lieve-Vrouw van Gaverland, gepland voor een volgende bijeenkomst, werd ambtshalve van de dagorde geschrapt ⁵⁷. André Du Caju, die rustend majoor van het Belgische leger was en in de ontslagbrief een "caporalisme hurleur" aangewreven kreeg, maakte zijn beklag bij de provinciaal der jezuïeten. Pater Peeters werd door zijn overste op het matje geroepen, maar hij trok zijn beslissing niet in ⁵⁸.

Wanneer men weet dat het Volkskundemuseum van de Scheldestad aan de collectie Du Caju (ongeveer 13.000 objecten in 1965 door de stad Antwerpen aangekocht ⁵⁹) zijn grote betekenis op het gebied van de religieuze volkskunde in belangrijke mate ontleent, beseft men hoeveel mogelijkheden voor de Sanctjeskring verloren gingen ten gevolge van de uitbanning van André en Octavie Du Caju-Van Walle.

Na de wegzending van Du Caju zag het bestuur van de kring zich op 23 februari 1935 genoodzaakt nieuwe effectieve leden te aanvaarden. De "gelukkigen" die waardig genoeg werden geacht om voortaan tot dit exclusieve clubje te behoren, waren Alphonse Bartholomeussen, de bekende volkskundige Jan De Schuyter ⁶⁰, Jozef De Winter, notaris Fernand Istas, notaris Ferdinand Van de Velden ⁶¹ en August Van Spilbeeck ⁶².

8. Frans Claes en de Antwerpsche Sanctjeskring

Of mevrouw Quinet-Claes, vermeld in de lijst van 27 februari 1935, ook effectief tot de eigenlijke oprichters behoorde, is zeer onzeker. Op een getypte lijst uit 1932 of de eerste helft van 1933 ⁶³, met

(Illus. 6)

de namen en de adressen van de 39 toen aangesloten leden, komt mevr. Quinet-Claes niet voor. Wel wordt zij vermeld in een handschriftelijke aanvulling betreffende vijftien later toetredenen.

Mevr. Jos. Quinet-Claes was de dochter van de befaamde "oudheidkundige" Frans Claes, de erevoorzitter van de Sanctjeskring ⁶⁴, die op 19 juni 1933 te Antwerpen op 72-jarige leeftijd overleed. Wellicht aanvaardde het bestuur de (ook door verzamel-woede aangepaste) dochter van Frans Claes in het "panopticum van de stichters", om zo de nagedachtenis van haar vader te eren.

De kring was heel wat aan wijlen Frans Claes verschuldigd. Al onmiddellijk bij de start had Claes aanvaard dat de zetel van de Antwerpsche Sanctjeskring in zijn woning, De Gulden Spoor (Sint-Vincentiusstraat 12 te Antwerpen), gevestigd werd ⁶⁵. Bovendien had hij maandelijks de leden in één

van de zalen van zijn als privé-museum ingericht huis gastvrij ontvangen. Zelf bezat Frans Claes wellicht slechts een bescheiden verzameling sanctjes. Sterk geïnteresseerd in de geschiedenis van de schuttersgilden, had hij in drie afgedankte boekhoudingsregisters prenten samengebracht betreffende de traditionele patroonheiligen van de schuttersgilden: de H. Christoffel, de H. Joris, de H. Michiel en de H. Sebastiaan ⁶⁶. Verder bewaarde hij prenten in verband met enkele Antwerpse devoties ⁶⁷.

Als voorzitter van Antwerpens Oudheidkundige Kring had Frans Claes gul toegestaan dat zijn vriend Jos de Beer al op 5 maart 1932 in de Sint-Christoffelzaal van De Gulden Spoor propaganda onder de "oudheidkundigen" kwam maken voor de nieuwe vereniging ⁶⁸. Met zijn lezing over "De Antwerpsche bidprentjesindustrie in de XVIe, XVIIe en XVIIIe eeuw" wist Jos de Beer zijn toehoorders te overtuigen van het nut van zijn nog piepjonge vereniging. Tevreden noteerde Laurent Kesteloot, secretaris van de Oudheidkundige Kring, in zijn verslag dat de nieuwe kring zich ging toelagen op het opsporen en "vereenzelvigen" van sanctjes. Hij besloot: "Er wordt aldus een uiterst interessant werk van synthese gepresteerd dat mettertijd een gewichtige bijdrage vormen zal tot de geschiedenis der Vlaamsche graveerkunst en tevens tot de kennis der volkswetenschap met betrekking tot het Vlaamsche land" ⁶⁹.

9. De inbreng van Antwerpens Oudheidkundige Kring

De lezing van Jos de Beer heeft vruchten afgeworpen. Wanneer we de adressenlijst van de Sanctjeskring uit 1932/1933 naast die van de Oudheidkundige Kring leggen ⁷⁰, blijkt dat niet

minder dan 21 van de 43 leden van de eerst genoemde vereniging in beide organisaties opgenomen waren.

Uit een jongere (gedrukte) Sanctjeskring-lijst van 1938 of 1939 ⁷¹ valt af te leiden dat sommige "oudheidkundigen", zoals bijv. Laurent Kesteloot en Frans Engels, de Sanctjeskring (die ondertussen al 78 leden telde ⁷²) na enige tijd verlaten hebben. Zij waren niet als verzamelaars van sanctjes toegetreden, maar hadden zich tot de kring aangetrokken gevoeld, omdat zij meer wensten te vernemen over wat de oude devotieprenten te vertellen hadden over de geschiedenis van kunst en cultuur. En aan die hoog gespannen verwachtingen voldeed de verzamelaars-kring slechts ten dele.

Gaven Kesteloot en Engels hun ontslag, vele andere leden van de Oudheidkundige Kring daarentegen bleven - eens toegetreden - de Sanctjeskring trouw, en onder hen niet de minsten, zoals bijv. Jan De Schuyter en verscheidene van de tussen antikwiteiten opgegroeide telgen van de familie Van Herck. Het ging hierbij dan om "oudheidkundigen" die, in tegenstelling tot Laurent Kesteloot ⁷³ en Frans Engels ⁷⁴, actief sanctjes (naast andere oude voorwerpen) verzamelden.

Ook na 1932/1933 lieten nog leden van de Oudheidkundige Kring zich in de Sanctjeskring opnemen ⁷⁵. Verscheidene onder hen zullen er zich (als voordrachtgevers of in bestuurlijke functies) zeer actief tonen ⁷⁶, zoals o.m. Maurice de Hasque, Louis Huyghebaert ⁷⁷, Paul van Aelst en Dr. August Van Schevensteen.

10. Opvallende afwezigen

Ondertussen blijft het een raadsel waarom apotheker Oscar Van Schoor, "raadslid" van de Oudheidkundige Kring, geïnteresseerd in bedevaart-iconografie en in 1931 door Jos de Beer "cordialement" als "mon ami" bestempeld ⁷⁸, nooit tot de Sanctjeskring toetrad.

Er is nog een andere, opvallende "afwezige" te signaleren. Victor de Meyere (Boom, 1873 - Antwerpen, 1938), specialist van de "Vlaamsche volkskunst" en conservator van het Antwerpse Museum voor Folklore, was wél lid van de Oudheidkundige Kring maar niet van de Sanctjeskring.

Als redacteur van *Volkskunde* heeft Victor de Meyere nooit iets over de kring in zijn tijdschrift laten verschijnen. Misschien stootte het "dilettantisme" dat Jos de Beer van verscheidene zijden aangemeten kreeg ⁷⁹, hem als conservator en "wetenschapsman" wel wat af. Bovendien dient men te weten dat sommige mensen uit de omgeving van Frans Claes, na diens overlijden in 1933, op "voet van oorlog" leefden met het door Kamiel Huysmans aangevoerde Antwerpse stadsbestuur, de werkgever van Victor de Meyere ⁸⁰. Toen in december 1933 door enkele mensen rond Jos de Beer het idee opgevat werd om te Deurne een (aanvankelijk als een openluchtmuseum geconcipieerd) Museum van Vlaamsche Beschaving op te richten, gebeurde zulks o.m. uit protest tegen het feit dat de stad Antwerpen niet bereid was gebleken de collectie Frans Claes aan te kopen ⁸¹. Mogelijk heeft Victor de Meyere dit geplande (groots opgezette) Sterckshof-museum gezien als een concurrentie voor zijn zeer benepen behuisde Museum voor Folklore.

EX-LIBRIS

OSCAR V
SCHOOR

(Illus. 8)

11. Niet enkel "oudheidkundigen" treden toe

Bij de personen die zich in 1932/1933 onder de leden van de Sanctjeskring bevonden en *niet* uit de Oudheidkundige Kring kwamen, ontmoeten we "gespecialiseerde" devotieprenten-verzamelaars, zoals het echtpaar Arnou, Jozef De Winter⁸² en de gezusters Dilis⁸³.

Daarnaast treffen we onder hen enkele bekende figuren van buiten de Antwerpse regio aan, zoals Hendrik Dierickx-Beke, Lucien Crick en Albert Marinus. Dierickx-Beke was stadsarchivaris van Mechelen en bezitter van een mooie collectie devotieprenten en bedevaartvaantjes⁸⁴.

De Brusselse Vlaming Lucien Crick was Emile van Heurck behulpzaam geweest bij de studie van de bedevaartvaantjes en had zelf, nog voor de oprichting van de Sanctjeskring, één en ander over religieuze prenten gepubliceerd, zoals in verband met de verering van Sint-Job te Ukkel⁸⁵, Onze-Lieve-Vrouw van Scheut⁸⁶ en de H. Cicercule⁸⁷. Hij stond vooral bekend als de gangmaker van de volkskundige afdeling in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis⁸⁸ maar legde ook een privéverzameling aan⁸⁹.

Albert Marinus⁹⁰ had de leiding van de Brabantse Provinciale Dienst voor Folkloristische Opzoekingen (Brussel)⁹¹ en toonde een levendige belangstelling voor al wat er in het volkskundige wereldje omging, o.a. om daarover te berichten in de twee door zijn Dienst uitgegeven tijdschriften: *De Brabantsche Folklore* en *Folklore Brabançon*⁹².

Al in het januari-nummer van 1933 van deze tijdschriften liet Albert Marinus volgend bericht verschijnen: "Te Antwerpen bestaat er een vereeniging van liefhebbers van volksprenten: de 'Antwerpsche Sanctjes-Kring'. Maandelijks wordt er een vergadering gehouden, waar dan de pas verzamelde stukken getoond worden. Wij signaleeren het bestaan van deze instelling, ten einde de betrekkingen en de ruilingen tusschen onze lezers die zich eveneens hiermede bezighouden, en den Antwerpschen Kring te vergemakkelijken. Secretaris: M. De Beer, 74, Jordaansstraat, Antwerpen"⁹³.

Hendrik Dierickx-Beke overleed reeds op 26 februari 1933. Lucien Crick en Albert Marinus hebben veel langer, zij het van op afstand uit het "verre" Brussel, de activiteiten van de Sanctjeskring kunnen volgen. Zij komen allebei nog voor in een ledenlijst uit 1940⁹⁴.

12. Ary Delen voelt zich niet thuis in de Sanctjeskring

Ary Delen, één van de leden uit de beginperiode, was er toen al niet meer bij. Dat hij zich ooit in de Sanctjeskring had laten opnemen, is niet verwonderlijk. Hij bezat een grote kunsthistorische belangstelling en was toen adjunct-conservator bij het Museum Plantin-Moretus en als zodanig behoeder van het Antwerpse Prentenkabinet dat ook devotieprenten herbergde, o.m. confrerieprenten die Ed. Terbruggen in de negentiende eeuw (met veel andere gravures) verzameld had⁹⁵. Ary Delen was vooral ook iemand die, als één van de oprichters in 1907 van het Museum voor Folklore, de volkskunde een warm hart toedroeg⁹⁶.

Wellicht was Ary Delen door de Sanctjeskring in zijn verwachtingen teleurgesteld. Met wijlen Emile van Heurck deelde hij de overtuiging dat een volkskundige geen "simple collectionneur d'objets surannés et sans valeur" mocht zijn. Een "folklorist" was, zoals de humanistisch geïnspireerde Emile van Heurck het uitdrukte, "un savant qui cherche à découvrir dans nos usages d'hier et d'aujourd'hui les origines de notre civilisation et l'histoire du génie humain"⁹⁷. In de Sanctjeskring ontmoette Delen verzamelaars-zonder-meer.

Dat de sociaal-democraat Ary Delen zijn lidmaatschap opgaf, kan tevens in verband staan met het feit dat pater Peeters de Sanctjeskring heel bewust een uitgesproken godsdienstig, zelfs devotio-neel karakter meegaf.

E.P. Peeters koos de H. Joannes de Evangelist als patroon voor de Sanctjeskring. In 1934 “ontdekte” hij op een schilderij van Quinten Matsys een kind dat een album met prentjes aan het bekijken was ⁹⁸. Dit werd voor hem een aanleiding om, met dit figuurtje als voorbeeld, door Romain Malfliet een vrij grote H. Joannes-prent (198 x 149 mm) te laten etsen ten behoeve van de kring. Van de leden verwachtte pater Peeters dat zij jaarlijks, naar het voorbeeld van de oude broederschappen, de mis bijwoonden die op de feestdag van de patroonheilige opgedragen werd ⁹⁹.

Het opzet van F. Peeters was dus zeker niet zuiver wetenschappelijk van aard. Waarom hield de pater zo van sanctjes, waarom verzamelde hij deze prentjes? Zijn antwoord luidde: omdat zij herinneren aan de geschiedenis, de kunst en het geloof.

“Et puis, faut-il le dire? Nous avons confiance que d’avoir été les amis des Saints sur la terre cela nous assure de douces amitiés en Paradis”, zo schreef Peeters in 1935 ¹⁰⁰. Met prentjes bezig zijn om de hemel te verdienen: dat sprak Ary Delen niet aan.

Dient dit devotieele aspect van de Sanctjeskring misschien ook in rekening te worden gebracht, wanneer men naar een verklaring zoekt voor de afwezigheid van de oud-anarchist ¹⁰¹ Victor de Meyere binnen deze kring?

13. De eerste bijeenkomsten

Ook al haakten na verloop van tijd sommige leden definitief af, toch groeide en bloeide de Antwerpsche Sanctjeskring een hele tijd, zeker tot in het begin van de Tweede Wereldoorlog. Het bestuur deed daar ook z'n best voor. Het maakte niet alleen propaganda via korte verslagen in de plaatselijke pers, maar liet ook nogal eens genodigden op de vergaderingen toe om de sfeer op te snuiven. Geregeld kon de voorzitter nieuwe leden plechtig begroeten.

Reeds onmiddellijk na haar oprichting was de vereniging vlot op dreef gekomen. Op zaterdag 7 mei 1932 vergaderden de leden in de Sint Ignatius Hogere Handelsschool (Korte Nieuwstraat) en ontvingen van hun voorzitter een moderne afdruk van een keurig zeventiende-eeuws anoniem koperplaatje dat de H. Ignatius voorstelde. Op de ommezijde had pater Peeters laten drukken: “Ter herinnering aan de vergadering van den / Antwerpschen Sanctjeskring Sint-Jan in de / S. Ignatius

(Illus. 10)

Herck om diens prentjes-collectie te bewonderen. De kunstzinnige priester schonk de bezoekers een herdruk van een prentje van de H. Dorothea, gesigneerd door Alexander Goetiers.

14. Aanwezigheidsprenten ingevoerd als lokaas

Tijdens de zomer van 1932 (zoals ook gedurende al de volgende jaren) waren er geen bijeenkomsten. Op 8 oktober 1932 had echter weer een voordracht plaats. Tijdens die bijeenkomst besloot men er een gewoonte van te maken maandelijks, tijdens de zitting, aan de leden een "aanwezigheidsprent" (speciaal voor de kring gedrukt met een oude koperplaat) uit te reiken¹⁰². De schenking van een gravuurtje door achterenvolgens pater Peeters, Lucien Dursin en E.H. Van Herck had de leden smaak doen krijgen in zulke herdrukken.

Gelukkig bezat Jos de Beer heel wat koperplaatjes en kon hij zelf instaan voor het aftrekken ervan¹⁰³. Ook andere bezitters stelden soms gegraveerde plaatjes ter beschikking: bijv. kloostergemeenschappen zoals de Antwerpse kapucijnen¹⁰⁴ en de Brusselse jezuïeten¹⁰⁵; privépersonen zoals Frans Claes junior¹⁰⁶, de heer de Meester de Ravenstein¹⁰⁷ en Louis Festraets (die de faam genoot een rijke collectie platen te bezitten)¹⁰⁸, verder ook de kerkfabriek van Sint-Andries te Antwerpen¹⁰⁹, de dekenij te Ninove¹¹⁰, het Antwerpse Stadsarchief¹¹¹, de Musea voor Kunst en Geschiedenis¹¹², het Diocesaan Museum te Mechelen¹¹³ en het Archeologisch Museum te Namen¹¹⁴.

De uitreiking van de aanwezigheidsprent (een haast sacraal gebaar) vormde voortaan een vast onderdeel van het ritueel dat zich tijdens elke vergadering afspeelde¹¹⁵. De zitting begon telkens

Hoogere Handelsschool Korte Nieuw-/straat, op Zaterdag 7 mei 1932 aan de leden / vriendelijk aangeboden door hunnen voorzitter". Daaronder prijkte het handteken: "F. Peeters SJ".

Ondertussen had het bestuur niet stilgezeten. Al op 7 en 8 mei 1932 kon de vereniging in het lokaal van de kunstvereniging Antwerpsche Kunstenaars-Oud Strijders (A.K.O.S.) aan de stemmige Sint-Niklaasplaats een tentoonstelling houden, gewijd aan "Beeldekens van Onze-Lieve-Vrouw".

Bij deze gelegenheid bedacht de toenmalige schatbewaarder van de kring, Lucien Dursin, de leden met een prent. Het betrof een herdruk van een koperplaatje met een voorstelling van Onze-Lieve-Vrouw en het Kind, gesigneerd door Ioannes Galle (114 x 76 mm). Op de keerzijde stond gedrukt: "Souvenir de la Première Exposition du / Cercle Anversois de l'Image / offert gracieusement par son premier Trésorier / Lucien Dursin / 7 & 8 Mai 1932".

De volgende maand was de kring, op 4 juni 1932, te gast bij E.H. Jozef van

met de voorlezing van het verslag van de vorige vergadering door de secretaris. Meestal werd daarna de prent uitgedeeld en toegelicht, soms gebeurde zulks pas op het einde. Het hoofdbestanddeel van iedere zitting vormde een lezing door één van de leden, uitzonderlijk door een gastspreker. Daarop volgden een bespreking en het ritueel van de (steeds in de verslagen genoemde) felicitaties van de voorzitter aan het adres van de spreker. De gevoelens van dankbaarheid, erkenning en eer die daarbij aan bod kwamen, waren belangrijk voor het bestendigen van de cohesie binnen de groep en dienden er tevens voor te zorgen dat het bestuur onder de niet heel talrijke min of meer taalvaardige leden altijd opnieuw kandidaten vond om het woord te voeren.

Voor de vereniging betekenden de aanwezigheidsprenten een uitgelezen middel om zoveel mogelijk leden naar de vergaderingen te doen komen. De prenten moesten als "lokaas" dienen! Voor de leden waren zij meer dan een gewoon verzamelobject.

Ledere prent onderstreepte, telkens opnieuw, de binding tussen de organisatie en de aangeslotenen. Zij hield tevens ook de herinnering aan de bijgewoonde zitting levendig, vooral omdat de voorstelling niet zelden naar het onderwerp van de lezing verwees. De afbeelding kreeg nu dus een heel andere (niet langer primordiaal religieuze) betekenis dan zij in de zeventiende of de achttiende eeuw bij haar ontstaan bezeten had. Door de prenten voor te behouden aan de aanwezigen, oefende de kring (die geen tijdschrift of andere periodieke publikaties uitgaf) uiteraard weinig aantrekkingskracht uit op personen die ver van Antwerpen woonden en de vergaderingen moeilijk konden bijwonen. Dit zou de reden kunnen zijn waarom mensen uit de beginjaren, zoals E.H. Jozef Goffin (Boholt) ¹¹⁶ en de iconograaf Alexis Verbouwe (Jette) ¹¹⁷, in de ledenlijst van 1938/1939 niet meer voorkomen.

(Illus. 11)

15. Plakboeken vol aanwezigheidsprenten

In het Ruusbroec-genootschap berusten drie plakboeken waarin Rita Hostie de meer dan honderd aanwezigheidsprenten (als sterk symbool-geladen objecten) zeer zorgvuldig verzameld heeft die zij, trouw lid van het "eerste uur", ooit ontving. Het gaat om een (vrijwel ?) volledige collectie ¹¹⁸. In bijlage publiceren we de lijst van deze prenten.

Op 2 februari 1935 kregen de aanwezige leden uitzonderlijk geen herdruk, maar een authentiek achttiende-eeuws exemplaar. Het ging om de indrukwekkende Sint-Hubertusprent van de laat-zestiende-eeuwse Antwerpse graveur Adrianus Huberti. De schenker was André Du Caju die toen - op de dag van het "grote conflict" - een uiteenzetting hield, getiteld "Saint-Hubert" ¹¹⁹. Een getypte tekst op de keerzijde van de uitgereikte exemplaren "vereeuwigde" de omstandigheden

Saint Hubert.

L'image-prière qui vient d'être remise aux honorables Membres du Cercle, est une gravure sur cuivre, signée Adrien Huberti.

C'est Huberti l'Ancien, admis à la Gilde en 1573, et qui a travaillé jusqu'en 1588. après cette date on n'a plus d'oeuvres de ce graveur; l'image date donc d'entre 1573 et 1588; Adrien Huberti, comme ses trois successeurs homonymes et comme les quatre Van Merlen, était graveur et éditeur, c-à-dire qu'il imprimait lui-même ses propres planches. Celle-ci se trouve probablement dans ce cas, et il laissa en dessous, le blanc nécessaire pour permettre d'y ajouter éventuellement, le nom de la Confrérie ou la prière ad hoc. La prière a été imprimée sous la gravure, dont il est question ici, en 1754.

Malgré la renommée de cet artiste, cette gravure ne vous semblera pas être un chef d'oeuvre; à moi non plus; mais, c'est une oeuvre étrange; elle présente deux points discordants: 1° le costume romain sous le manteau épiscopal, et 2° la pose instable du personnage, sur des jambes arquées.

Pour expliquer cette étonnante représentation, rappelons nous la légende concernant saint Hubert, telle qu'elle fut admise à l'époque contemporaine des Huberti:

Hubert était un jeune seigneur des Ardennes vivant au Septième siècle. Chasseur de race il chevauchait par nuits et par jours à la chasse du gros gibier. Il était indifférent envers

van deze milde gift: "Offert gracieusement aux Membres / du Cercle Anversois de l'Image / à la Séance du 2 Février 1935 / par le Trésorier / A. Du Caju".

Naar aanleiding van een voordracht van Jos. Gillis over het kruis in de kunst deelde men op 15 mei 1943 een laat-negentiende-eeuws lithografisch prentje van de Zwarte God van Hoboken uit. Toen Jean Stockmans op 8 november 1947 een uiteenzetting over de dodencultus hield, werd een negentiende-eeuws bidprentje uitgereikt. In beide gevallen ging het om weinig waardevolle exemplaren.

In de regel kregen de aanwezigen geen origineel prentje maar een moderne afdruk van een kopergravure of (veeleer uitzonderlijk) van een houtsnede mee naar huis. Wanneer de

Sanctjeskring nu bij verzamelaars nog enige bekendheid geniet, dan is zulks te danken aan het feit dat "op de markt" nog vrij geregeld zulke aanwezigheidsprenten opduiken, herkenbaar aan de meestal gestempelde vermelding aan de achterzijde:

"Cercle Anversois de l'Image
Antwerpsche Sanctjeskring
Séance ... Zitting".

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam op de prenten gedurende enige tijd de gedrukte, Latijnse vermelding "Conf[r]aternitas S[anc]t[i] Joan[nis] Evang[elista]" voor, gevolgd door de datum¹²⁰. Geregeld ontmoet men exemplaren waarop de verwijzing naar de zitting van de Sanctjeskring niet voorkomt. Jos de Beer drukte altijd wat meer exemplaren dan strikt nodig. De overtollige prenten konden dan als ruilmateriaal dienen. Het aantal aanwezigen varieerde van vergadering tot vergadering, maar een vijftigtal exemplaren van de prent volstond normaliter¹²¹.

16. Van De Gulden Spoor naar het Prinsenhof van “le révérend père Peeters”

Zoals bekend, had de dienstvaardige Antwerpse oudheidkundige Frans Claes de kring toegestaan in zijn privé-museum De Gulden Spoor te vergaderen.

Nadat Frans Claes op 19 juni 1933 overleden was, dienden de sanctjes-liefhebbers, ten gevolge van de liquidatie van het museum De Gulden Spoor ¹²², naar een nieuwe vergaderruimte uit te wijken. Pater Peeters loodste hen binnen in het anno 1932 gerestaureerde Prinsenhof (d.i. het Hof van Liere, Prinsstraat 13, Antwerpen) waar het Sint-Ignatius-instituut (dat in de Korte Nieuwstraat te klein behuist was) een nieuw onderkomen gevonden had. De leden waren opgetogen over het feit dat zij voortaan daar, “in de prachtig-versierde zalen van het Prinsenhof, tusschen de oude platengravures ¹²³ die de muren bezetten” konden vergaderen.

De kring heeft zeker niet erg geleden onder het verlies van de oude, vertrouwde vergaderzaal in De Gulden Spoor. Een veel pijnlijker gevolg van de dood van de - vlaamsgezinde - ere-voorzitter Frans Claes was het feit dat het Nederlandstalige element in de Antwerpsche Sanctjeskring geheel in de verdrukking geraakte.

Dit werd zo gortig dat E.H. Jozef Van Herck, directeur van het Antwerpse Sint-Lievenscollege, op 1 maart 1935 in de volgende bewoordingen zijn ongenoegen uitte bij voorzitter Peeters:

“Tot mijn spijt moet ik bij deze protest aanteekenen tegen het gebruik der talen in de officieele mededeelingen van den kring. Elke maand ontvang ik een fransche dagorde. In den goeden tijd van onzen stichter-voorzitter wijlen Fr. Claes zou dit toch niet gebeurd zijn. Dat zoo ’n kring tweetalig is, daar ga ik volledig mee akkoord; maar met dien verstande: dat in de vlaamsche stad Antwerpen heel het officieel gedeelte in het vlaamsch afgehandeld worde. Doch op de vergadering spreekt ieder de taal die hij verkiest. Het spijt me ten zeerste dat ik bijna altijd belet ben de vergaderingen bij te wonen, zooniet hadde ik de zaak mondeling besproken” ¹²⁴. In de slotzin vroeg E.H. Van Herck aan pater Peeters het passende gevolg te willen geven aan het geformuleerde protest.

17. Een hoofdzakelijk franstalige kring

“Le révérend Peeters” trok zich van dit protest echter geen zier aan. Dat een artikel in de Antwerpse Vlaamsgezinde krant *De Dag* (hem via de organisatie Auxiliaire de la Presse onder ogen gekomen ¹²⁵) zijn vereniging, niet zonder een kritische ondertoon, op 9 december 1935 een “Franschtalige kring” noemde, was hem ook al geen zorg.

De plakboeken van Rita Hostie wijzen uit dat de kring nog tot in 1937 eentalig-Franse getypte of geschreven uitnodigingen (op voorgedrukte kaarten met een tweetalige hoofding) verstuurde. Toen men daarna op volledig gedrukte uitnodigingskaarten overschakelde, begon men voor deze documenten de twee landstalen te gebruiken. Tijdens de oorlog (en nog voor het overlijden van pater Peeters op 7 januari 1942) veranderde de situatie. De gedrukte “dagorde” voor 4 januari 1941 was volledig in het Nederlands gesteld. Ook werd nu nog enkel de Nederlandse benaming van de kring vermeld. Vooral dit laatste ging voor sommige franstaligen blijkbaar “te ver”, want in 1942-1944 duikt in plaats van de Nederlandse steeds vaker de Latijnse benaming op: “Confraternitas Sancti Joannis Evangelistae”. De teksten van de uitnodigingen bleven echter eentalig-Nederlands. Na de “bevrijding” veranderde de toestand weer: de vereniging heette opnieuw “Antwerpsche Sanctjeskring - Cercle Anversoïse de l’Image” en de teksten werden geheel tweetalig. Niet voor lang echter: vanaf oktober 1947 waren de uitnodigingen eentalig, in het Frans.

De invloed van het Frans in de Sanctjeskring was nog veel sterker dan het taalgebruik op de uitnodigingskaarten laat vermoeden. De statuten voorzagen: “L’usage des langues est libre”. Dit kwam er in de praktijk op neer dat op de vergaderingen haast uitsluitend Frans te horen was. De

tijdens de zittingen voorgelezen en goedgekeurde werkingsverslagen, werden - voor zover we dat op basis van de bewaarde stukken kunnen uitmaken - steeds in de lievelingstaal van de verfranste bourgeoisie opgesteld ¹²⁶. Nederlandse voordrachten zijn er haast niet gehouden: slechts drie tijdens heel de periode van oktober 1935 tot mei 1944: “Sinte Caecilia en hare iconographie” door H. Jacobs (2 april 1938), “Gebruiken rond St.-Niklaas bij de Antwerpsche meerseniers” door Jan De Schuyter (7 december 1940) en “De Godsvrucht tot O.L.Vrouw van Peys en Vrede te Deurne” door August Van Santvliet (6 maart 1943) ¹²⁷.

18. Een hypotheek op de toekomst van de Antwerpsche Sanctjeskring

De kwestie van de taalverhoudingen is geen “detail” in de geschiedenis van de Sanctjeskring. Het franstalige karakter legde een hypotheek op de vereniging. Vlaamsgzinden konden er zich onmogelijk thuisvoelen. Een tekenend feit: pater Desiderius Stracke S.J., stichter van het Ruusbroecgenootschap en grondlegger van de aldaar berustende collectie devotieprenten ¹²⁸, heeft zich nooit

laten opnemen in de vereniging van zijn confrater Peeters. Ook bijv. een Gustaaf Lemmens (overleden op 10 januari 1947), eigenaar van de boekhandel De Blauwvoet te Borgerhout, is - hoewel een “hartstochtelijke Mariale verzamelaar” ¹²⁹ - nooit lid geworden. Ofschoon hem dit herhaaldelijk gevraagd was.

Op de vraag van de Westvlaamse volkskundige Maurits Van Copenolle: “Wat is de Antwerpsche Sanctjeskring?”, antwoordde Gustaaf Lemmens op 30 januari 1943 in een brief: “Een oud peekes huis, leden met veel geld en tijd en wat zij verkonden moet als evangelie aangenomen worden of anders vliegt men buiten”. Dit laatste sloeg op het verhaal dat mevrouw Du Caju aan G. Lemmens gedaan had over de gebeurtenissen van 2 februari 1935. Volgens deze - niet door documenten bevestigde - versie zou het echtpaar Du Caju verplicht

(Illus. 13)

zijn geworden ontslag te nemen omdat André Du Caju op de vergadering tekortkomingen en fouten in een boek van Louis Huyghebaert (over de H. Hubertus) gesignaleerd had ¹³⁰.

Gustaaf Lemmens kon zich onmogelijk op z'n plaats voelen in de Sanctjeskring. Hij getuigde: “Ik verzamel voor persoonlijk genoegen en zal dit trachten op mijn beurt en op mijn manier mede te deelen aan onze mensen en, waar het mogelijk is, iets van onze tijd op te bouwen zoodat de komende generaties, die het overgeblevene zullen vinden, kunnen zeggen: in die jaren werd er gewerkt”. Door deelname aan tentoonstellingen (buiten de Antwerpsche Sanctjeskring om) wensde Gustaaf Lemmens het publiek vooral in contact te brengen met de eigentijdse Vlaamse devotieprenten ¹³¹. Dat ideaal vond hij niet terug in de kring: “Die Heeren verzamelen om te kunnen blageeren. Ik heb iets wat U niet hebt en U kunt dat niet koopen want het kost zooveel”.

De liefde voor de sanctjes ¹³² belette E.H. Jozef Van Herck, ondanks de halsstarrige houding van pater Peeters, met de kring te breken. Andere flaminganten deden dat wel. Zo zien we bijv. de toneelspeler Juliaan Platteau, de uit het Fronttoneel gekomen voorzitter van A.K.O.S. ¹³³, na de dood van Frans Claes wegtrekken uit de zich steeds meer als Cercle Anversoïse de l'Image profilerende Antwerpsche Sanctjeskring.

Al was een aanzienlijk deel van de burgerij en zelfs van de kleinburgerij te Antwerpen in de periode tussen de twee wereldoorlogen nog verfranst, toch mogen we het uitgesproken franstalige karakter

van deze kring veeleer ongewoon noemen. De Oudheidkundige Kring, waaruit dan toch zoveel leden van de Sanctjeskring kwamen, maakte tijdens zijn vergaderingen uitsluitend gebruik van het Nederlands. Ook de teksten in zijn jaarboeken (zowel de administratieve mededelingen en de verslagen als de artikels) waren - overeenkomstig de statuten overigens - steeds in de moedertaal der Vlamingen gesteld.

De voertaal in de andere Antwerpse verenigingen die zich geheel of gedeeltelijk op het terrein van de volkskunde bewogen, was eveneens het Nederlands. In de eerste plaats kan men in dit verband de uit 1872 daterende Club der XII vermelden, die in besloten kring voordrachten over geschiedenis, archeologie en volkskunde organiseerde en waarvan enkele leden in 1932/1933 deel uitmaakten van de Sanctjeskring, met name Frans Claes, mevr. Quinet-Claes en de plantkundige Raymond Naveau ¹³⁴.

Nederlandstalig waren ook De Vrienden van Sint-Niklaasplaats ¹³⁵ en De Vrienden van de Poesje die in 1936 naar buiten traden met een tentoonstelling (6 tot 14 juni) over de Antwerpse poppentheaters ¹³⁶. Dit was eveneens het geval met de Vereeniging van Antwerpsche Folkloristen. Deze laatste vereniging (waarvan het secretariaat bij mevr. Quinet-Claes berustte) werd in juni 1936 opgericht door Jan De Schuyter en Jos de Beer ¹³⁷, de spilfiguren van de twee al genoemde groeperingen van "Vrienden".

Dat Jos de Beer in deze organisaties zonder moeite in het Nederlands functioneerde, wijst erop dat de verantwoordelijkheid voor de Franse gerichtheid van de Sanctjeskring vooral bij voorzitter Peeters lag. Toen op 14 mei 1935, onder impuls van Ferdinand Peeters S.J. en met Jos de Beer als secretaris, te Antwerpen Marianum gesticht werd, als een vereniging om voorwerpen te verzamelen over de eredienst van God, de heiligen en Onze-Lieve-Vrouw, was dat weerom een uitsluitend franstalige bedoening ¹³⁸.

Jos de Beer heeft, als secretaris van de Sanctjeskring en van Marianum, klaarblijkelijk nooit weerwerk geboden tegen de "taalpolitiek" van pater Peeters. Toen hij later zelf voorzitter van de Sanctjeskring werd, veranderde hij de situatie op taalgebied niet.

Geboren in 1887 en de taaltoestanden in België zijnde wat zij waren, had Jos de Beer uiteraard in het Frans gestudeerd. Hij drukte zich dan ook het gemakkelijkst uit in deze taal. Zijn Nederlands was zeker niet onberispelijk. Toen in 1937 uitlekte dat hij conservator zou worden van het Museum van Vlaamsche Beschaving werden hier en daar de wenkbrouwen gefronst. De *Morgenpost* schreef op 10 januari 1937: "Iemand, die voorlichting moet kunnen geven inzake Vlaamsche cultuur, moet onze taal keurig spreken, correct schrijven en volkomen beheerschen. Oppervlakkige kennis of een beetje 'flamand usuel' kan niet volstaan".

Binnen de Sanctjeskring zelf werd men van de "taalstrijd" weinig gewaar. Jozef Van Herck kwam, zoals hij zelf bekende, vrijwel nooit naar de samenkomsten. De meeste andere leden bezaten klaarblijkelijk geen "Vlaamse reflex" en voelden zich heel goed thuis in hun overwegend franstalig, burgerlijk getint kringetje.

19. De tentoonstellingen worden een traditie

Ook nadat de flamingant Juliaan Platteau de Cercle Anversoïse de l'Image verlaten had, bleef de samenwerking met zijn organisatie intact. Tot op de vooravond van de Duitse inval in 1940 immers stelde de kring jaarlijks (omstreeks de zondag na Hemelvaartdag) devotieprenten tentoon in de zaal van A.K.O.S. ¹³⁹.

De eerste tentoonstelling van de Sanctjeskring, over de "Beeldekens van Onze-Lieve-Vrouw" in 1932, oogste nogal wat succes. Daarom besloot de kring op die zelfde weg verder te gaan.

De leden namen graag deel aan zulke manifestaties, omdat zij daardoor de kans kregen, via het geregeld openbaar uitstellen van hun "rijk bezit", prestige af te dwingen bij niet enkel vrienden en kennissen maar ook en vooral bij hun collega's-verzamelaars.

De tweede expositie (25 tot 28 mei 1933) werd gewijd aan de "Iconographie der Antwerpse Gilden, Broederschappen en Sodaliteiten" en vormde, volgens de appreciatie van pater Peeters, een ware openbaring door de verscheidenheid van de getoonde prenten ¹⁴⁰. Zij vertoonde zeer veel raakpunten met wat de erevoorzitter, Frans Claes (die kort daarna zal overlijden), en in diens kielzog Jos de Beer, in het bijzonder boeide, namelijk de geschiedenis van de oude schuttersgilden ¹⁴¹. Nog in 1933 nam de kring deel aan een Belgische-Poolse tentoonstelling te Antwerpen, met het gevolg dat verscheidene leden daarna de gelegenheid kregen om sommige van hun oude devotieprenten te tonen op exposities in enkele Poolse steden ¹⁴².

(Illus. 14)

sen bezat en daarvan een lijst te maken. Ook moest iedereen bibliografische verwijzingen opgeven en, indien mogelijk, de lijst van de bedevaartplaatsen aanvullen.

Het resultaat van deze gemeenschappelijke inspanningen was van 1 tot 5 juni 1935 te zien op de tentoonstelling "Iconographie van de bedevaart- en bidplaatsen der provincie Antwerpen". Wel-

De derde Sanctjeskring-tentoonstelling (10 tot 13 mei 1934) betraf de "pest-heiligen". Zij gaf achteraf aanleiding tot de publicatie van een studie door Jos de Beer: *De Heilige Maarschalken en Noodhelpers der Pest. Antwerpsche Sanctjeskring, IIIde Tentoonstelling, Mei 1934* (Overdruk uit "Brabantsche Folklore" 14de jaar nr. 79), Zoutleeuw, 1934, 36 pp. Er kwam ook een Franse, meer uitgebreide editie ¹⁴³. Nog terwijl de tentoonstelling liep, had Jos de Beer al een vrij lijvig krantartikel over dit onderwerp laten verschijnen ¹⁴⁴. De tentoonstelling trok veel bezoekers: een 3.000-tal, zo wist *De Brabantsche Folklore* te vertellen ¹⁴⁵.

Hoe men de tentoonstellingen voorbereidde, blijkt o.m. uit het verslag van de vergadering d.d. 3 november 1934. Iedere aanwezige kreeg toen van Jos de Beer een lijst van alle lokaliteiten waarvan hij wist dat er een bedevaart of een lokale devotie bestond, met het verzoek na te kijken wat hij aan prenten, vaantjes, medailles en andere devotionalia in verband met elk van de vermelde plaatsen

licht in verband met deze manifestatie, publiceerde de kring in 1935 (op honderd exemplaren) een door E.H. Carlo de Clercq ingeleid set van drie kopergravures (waaronder één bedevaartvaantje) en vier fotogravures betreffende Onze-Lieve-Vrouw van Kalfort ¹⁴⁶.

Het voor deze expositie verzamelde materiaal heeft niet enkel voor de Sanctjeskring gediend. Naar aanleiding van het Congres voor Geschiedenis en Folklore der Kempen te Westerlo werd van 11 tot 25 augustus 1935 een tentoonstelling georganiseerd met “aanschouwelijk materiaal aangaande den eeredienst van O.L.Vrouw en van de Heiligen in de Kempen, in de geschiedenis en de folklore” en hield Jos de Beer op 19 augustus een referaat over “De Folklore van den Heiligen-eeredienst in de Kempen” ¹⁴⁷. Een veertiental dagen vroeger had de wakkere secretaris van de Sanctjeskring al een drietal lezingen gehouden op het congres van de Belgische oudheidkundige kringen: twee over penningkunde, één over “Les graveurs d’images anversoises et les pèlerinages étrangers” ¹⁴⁸.

20. Affiches doen hun intrede

Om propaganda te maken voor zijn vierde tentoonstelling verspreidde de Antwerpsche Sanctjeskring in 1935 een door M[arinette] Arnou op steen getekende affiche (515 x 365 mm): een afbeelding van Onze-Lieve-Vrouw van Wijnegem in een rechthoekige omlijsting, met daarbij de tekst: “Cercle de l’Image. Sanctjeskring. 1935” ¹⁴⁹.

Het betrof één van de eerste druksels die bij Jos de Beer van de pers kwamen, nadat hij begin april 1935 (ten behoeve van zijn in voorbereiding zijnde Museum van Vlaamsche Beschaving) in de veiling van de Antwerpse drukker Ratinckx “een complete drukkerij, typographie, lithografie en boekbinderij” aangekocht had ¹⁵⁰.

In verband met de vijfde tentoonstelling (21 tot 24 mei 1936) tekende M[arinette] Arnou weerom een aanplakbiljet (650 x 500 mm). Op deze lithografie prijkt een gekroond Jezuskind met een “vollaard” in de armen. Onder deze voorstelling ziet men een banderol met de tekst: “1936 Ve Exposition 1936”. Verder staat op de plakkaat ook nog: “Sanctjeskring. Cercle de l’Image” ¹⁵¹.

Deze van oude sanctjes afgekeken voorstelling van het Kind Jezus dat een nieuwjaarsgebak torst, verwees naar het thema van de tentoonstelling: “Het sanctje in het familieleven” ¹⁵². *De Brabantse Folklore* weet ons te vertellen wat er in mei 1936 allemaal te bewonderen viel: “Hier werden prentjes tentoongesteld die betrekking hebben op de voornaamste gebeurtenissen in ‘s menschen leven: geboorte-herinneringen, nieuwjaarswensen, Eerste Communieprentjes, herinneringen aan een eerste mis, aan een professie, aan verjaringsfeesten, doodsberichten, enz.”.

Tijdens de opening onderstreepte pater Peeters dat het om een jubel-tentoonstelling ging en dat men daarom getracht had er iets bijzonders van te maken. In tegenstelling tot voorgaande jaren toonde de kring nu niet enkel oude sanctjes maar trachtte hij ook een overzicht van de evolutie van de prentjes te geven tot in de eigen tijd ¹⁵³.

Naar aanleiding van de tentoonstelling verspreidde de kring een brochure met de tekst van een op 1 februari 1936 gehouden uiteenzetting: M. DE HASQUE, *Les Corsaires Barbaresques et les Images de la Confrérie de la Ste Trinité à Anvers, Cercle Anversoise de l’Image, Ve Exposition - Mai 1936*, [Antwerpen], 1936, 16 pp.

Zoals steeds besteedden de Antwerpse kranten aandacht aan de sanctjes-tentoonstelling. In de *Gazet van Antwerpen* (21 mei 1936) vernemen we zelfs namen van leden die prenten ter beschikking gesteld hadden: het echtpaar Arnou, Jos de Beer, Maurice de Hasque, mej. Dilis, notaris Istas, H. Jacobs, mevr. Jacobs-Merlin, graaf Jacques Le Grelle, graaf Oswald Moretus de Bouchout, pater Peeters, mevr. Polain, Paul Van Aelst, mej. Anna Van Poeck, rechter Van Spilbeeck en notaris Ferdinand Van de Velden.

21. Leden van de Sanctjeskring exposeren bij de Vrienden van Sint-Niklaasplaats

In het september-november-nummer van 1936 publiceerde *De Brabantsche Folklore* volgend bericht: "Te Antwerpen werd in September 11., in de vroegere Sint-Niklaaskapel, door den Sanctjeskring een uiterst belangwekkende tentoonstelling ingericht. Ongeveer 200 huiskapelletjes werden er verzameld, echte folkloristische kunstwerkjes, ontroerend naïef" ¹⁵⁴.

TENTOONSTELLING van
O.L.VROUW KAPELLEKEN'S - Sept 1936.

(Illus. 15)

De plaats van het gebeuren kon al evenzeer aanleiding tot verwarring geven: de Sint-Niklaaskapel, gelegen aan de Sint-Niklaasplaats waar zich eveneens de steeds door de Sanctjeskring gebruikte tentoonstellingsruimte van A.K.O.S. bevond ¹⁵⁸.

De Vrienden van Sint-Niklaasplaats lieten voor hun expositie gelegenhedsvaantjes drukken op de pers van het Sterckshof. Het betrof drie verschillende vlaggetjes ¹⁵⁹. Eén is getekend door J[ef] V[an] C[ampen] (vooral bekend gebleven via zijn poppenspel) en stelt een Onze-Lieve-Vrouwebeeldje voor onder een (door twee porseleinen vaasjes geflankeerde) glazen stolp. Een banderol

Deze informatie was niet helemaal correct. Belangwekkend was de tentoonstelling wel, maar de Sanctjeskring had haar niet georganiseerd. Dat de redacteur zich terzake vergiste, valt echter te begrijpen. Het onderwerp zelf van de tentoonstelling gaf hiertoe enigszins aanleiding: net zoals het bij de Sanctjeskring steeds het geval was, ging het ook hier om materiële relicten in verband met de religieuze volks-cultuur. Er was echter meer!

Ook voor de door de Vrienden van Sint-Niklaasplaats opgezette tentoonstelling was het initiatief van Jos de Beer uitgegaan, die tijdens de opening bovendien de gelegenheidstoespraak hield. Samen met Jan De Schuyter (alweereen lid van de Sanctjeskring) had hij ingestaan voor de prospectie der te exposeren objecten ¹⁵⁵.

Mevrouw L. Klockaerts, een "Vlaamschvoelende en kunstminnende" ¹⁵⁶ pasteibakkersvrouw uit Lier ¹⁵⁷, had ongeveer honderd oude huiskapelletjes ter beschikking gesteld. Onder de andere exposanten waren er heel wat die tot de Sanctjeskring behoorden: Jos de Beer (het "Sterckshof-fonds"), Jan De Schuyter, de juffrouwen Leonie en Louisa Dilis, Lucien Dursin, Rita Hostie, mevr. Jacobs-Merlin, pater Peeters en August Van Spilbeek.

(die zich rond het Antwerpse stadswapen slingert) vermeldt: “Tentoonstelling van Maria Kapellekens”. In de rechter-benedenhoek staat: “September / 1936”. De twee andere vaantjes van de “Vrienden” zijn het werk van leden van de Sanctjeskring: A[berta] L[abiau] en Lucien Dursin. De “kunstschilderes”¹⁶⁰ Alberta Labiau tekende een nogal op een modepop gelijkende Maria met Kind. Onder het wapen van Antwerpen leest men: “Tentoonstelling / van / O.L.V. Kapellekens / St. Niklaasplaats - September. 1936”. Het vaantje van Lucien Dursin vertoont een “Spaanse” Madonna. Onder een wapenschild met een afbeelding van Sint-Niklaas bevindt zich volgende tekst: “Tentoonstelling / van / O.L.V. / Kapellekens / 20-27 September 1936 / door de Vrienden van / de Sint Niklaasplaats - Antwerpen.

Jos de Beer, Jan De Schuyter “en Compagnie” van De Vrienden van Sint-Niklaasplaats zullen het zeker niet aan hun hart hebben laten komen dat het Brusselse volkskundige tijdschrift “hun” tentoonstelling aan hun al even “eigen” Sanctjeskring toeschreef¹⁶¹.

22. De Sanctjeskring als gezelligheidsclub

Hoe langer de Antwerpsche Sanctjeskring bestond, hoe beter de leden (allemaal individuen uit de burgerij en kleinburgerij met een gelijkaardige belangstelling) elkaar leerden kennen en hoe nauwer de onderlinge banden aangetrokken werden. De omstandigheid dat nogal wat van deze mensen mekaar tevens in andere historisch-volkskundige verenigingen ontmoetten, vergrootte nog de cohesie van de groep. Tot de samenhang droeg natuurlijk ook het feit bij dat iedere “oproerkraaier”, die het gezag en het aanzien van de voorzitter en de secretaris durfde belagen, zonder pardon aan de deur vloog. Majoor André Du Caju kon daarvan getuigen!

In het licht van dit alles, is het niet te verwonderen dat de Sanctjeskring steeds meer de functie verwierf van een gezelligheidsvereniging.

De nieuwjaars-zitting op 12 januari 1935, bijgewoond door 22 leden, verliep nog zoals alle andere, maandelijksse bijeenkomsten. Na de goedkeuring van het proces verbaal van de vorige zitting, werd een voordracht gehouden waarop wat commentaar volgde. Vervolgens reikte de voorzitter aan de leden de aanwezigheidsprent uit en gaf daarbij nog enige toelichtingen. De januari-bijeenkomst van 1936 vertoonde vermoedelijk een gelijkaardig stramien.

In 1937, op 9 januari, ging het er echter heel wat vrolijker aan toe. Nu waren ongeveer 45 leden en genodigden present. Na de voordracht en de uitdeling van de prent, kregen de aanwezigen, dank zij de vrijgevigheid van enkele leden en bevriende handelszaken, “un thé intime” aangeboden in één van de zalen van het Prinsenhof. De suikerraffinaderij van Maurice de Hasque had gezorgd voor kandijnsuiker en

stroop, de firma Van Aelst voor thee van Ceylon, de firma De Beuckelaer voor twee dozen bonbons, de firma Vincent Tinchant voor sigaren van het merk Help Your Self. De dames Jacobs-Merlin en Marthe Stoop hadden gevulde pralines meegebracht. Te midden van deze “atmosphère de cordiale entente et joyeux propos” opende voorzitter Peeters onder de aanwezigen een ruilbeurs voor devotieprentjes ¹⁶².

De bijeenkomst met versnaperingen en ruilbeurs werd vanaf 1937 een jaarlijks in januari weerkerende gewoonte. De guitige Jos de Beer onderstreepte in zijn verslag over de zitting van 8 januari 1938 hoe de Karel V-zaal in het Hof van Liere gedurende een paar uurtjes, met de toestemming van rector Willaert, omgevormd was tot “un véritable Tea Room mondain up to date”. Ook tijdens de januari-vergaderingen van 1939 en 1940 bood de voorzitter een thee aan en had de jaarlijkse “uitwisselingsbeurs” plaats.

Met genoegen stelde de secretaris op de vergadering van 6 januari 1940 vast dat de dames gewedijverd hadden om, ondanks de troebele tijd, de meest diverse en smakelijkste lekkernijen op tafel te brengen. “Les tables étaient plus fournies qu’en temps de Paix”, constateerde hij vol bewondering.

Niet enkel de maandelijks bijeenkomsten en de Five O’Clock met nieuwjaar, maar ook de samenwerking rond de jaarlijkse tentoonstelling (het kiezen van een thema, het schiften van de objecten, het opstellen van de stukken en het uitvoeren van bewakingsopdrachten) droegen bij tot een sterk groepsgevoelen. Ook hier is een evolutie naar de beklemtoning van de “mondaine” ontspanningsfactor merkbaar, wanneer op 4 maart 1939 Louis Huyghebaert (met succes) voorstelt om na de sluiting van de expositie een gezamenlijk “souper” te organiseren.

23. Wie verzamelt wat?

Niet alleen naar aanleiding van tentoonstellingen, ook ter gelegenheid van bepaalde voordrachten, kreeg men de gelegenheid met een deel van z’n “schatten” uit te pakken, zij het dan binnen de besloten groep van de kringleden. Niet zelden immers werd ieder via de uitnodigingskaart verzocht de prenten mee te brengen die hij of zij over een welbepaald onderwerp bezat. Met het oog op de lezing die Rita Hostie op 6 januari 1940 (bij wijze van inleiding op het nieuwjaarsfeestje) hield over de wijn in de bijbel, was bijv. gevraagd naar sanctjes die ofwel wijnranken ofwel de patroons van de wijntaverniers (de H. Vincentius en de H. Martinus) voorstelden.

Zowel met het oog op de tentoonstellingen als op de ruilbeurzen was het van belang te weten welk soort prentjes de onderscheidene leden verzamelden.

Van de zesde expositie weten we dat zij op een soort van “troepen-schouw” volgde. Op de vergadering van 6 februari 1937 ging het bestuur over tot een naam-afroeping, waarbij ieder van de aanwezigen de kans kreeg om de aard van zijn collectie toe te lichten.

Lang niet alle deelgenoten waren op 6 februari 1937 aanwezig, toch geeft het resultaat van deze “interrogation” (zoals de secretaris de operatie noemde) een beeld van de belangstellingspunten die bij de leden van de Sanctjeskring zoal aan bod kwamen:

- Albert Arnou: alle soorten devotieprenten (“tout”)
- Jos de Beer: prenten van Belgische bedevaartplaatsen, prenten van “Belgische” graveurs voor buitenlandse bedevaartplaatsen en offerprenten van ambachten en broederschappen
- Maurice de Hasque: prenten van de H. Mauritius en de H. Agnes
- Jan De Schuyter: allerlei devotieprenten (“collection générale”)
- mej. G. De Vos: allerlei devotieprenten
- Jos De Winter: vooral prenten van de H. Maagd

- mej. Leonie en Louisa Dilis: allerlei devotieprenten
- mej. Rita Hostie: H. Margareta ¹⁶³
- Louis Huyghebaert: heilige ruiters
- H. Jacobs: allerlei devotieprenten
- mevr. Jacobs-de Buchy: H. Kind Jezus
- mevr. Jacobs-Merlin: gesneden prenten ("carnivets")
- Graaf Jacques Le Grelle: gesneden prenten
- mej. [Maria] Marinus: de H. Maagd
- mevr. Polain: allerlei devotieprenten
- Ferdinand Peeters S.J.: jezuiten-heiligen en Antwerpse devoties
- mevr. Jos. Quinet-Claes: H. Margareta en miniatuur-prentjes ("petites images miniatures")
- mej. Van Pelt: allerlei devotieprenten

S. CATHARINA. *Jacobus de Maria*

(Illus. 17)

- August Van Spilbeeck: de H. Maagd en bidprentjes.

Wat later, in 1938, wist Rita Hostie te vertellen: "Het ledental is nu tot 75 gestegen, die te zamen een schat bezitten van ongeveer 70.000 beeldekens" ¹⁶⁴. Dit getal, 70.000 prentjes voor alle leden samen, is niet zo heel indrukwekkend, wanneer we terugdenken aan de eerder geciteerde cijfers: 20.000 voor Cotteleer, 36 à 40.000 voor Rosel, 80.000 voor Van Roost.

Maar uiteraard zeggen deze cijfers niets over de artistieke kwaliteit, de wetenschappelijke belangrijkheid en de zeldzaamheid van de betrokken prenten. In 1991 bijv. werden uit de hierboven vermelde collectie van graaf Jacques Le Grelle 4.650 devotieprentjes geveild. Welnu, dit cijfer wordt pas heel imposant, wanneer men weet dat zich daar niet minder dan 345 geheel met de hand geschilderde prenten onder bevonden, waarvan 200 "carnivets" ¹⁶⁵.

24. De sanctjes-tentoonstellingen volgen elkaar op

Vooral het op 6 februari 1937 gesignaleerde verzamel-thema van Louis Huyghebaert bleek de aanwezigen te intrigeren, want als onderwerp voor de zesde tentoonstelling (6 tot 9 mei 1937) koos de Sanctjeskring prompt: "De Heilige Ridders en andere heiligen, vrienden der dieren" ¹⁶⁶.

Ter gelegenheid van deze expositie werden (naar het voorbeeld van de Vrienden van Sint-Niklaasplaats) op de lithografische pers van het Sterckshof twee verschillende gelegenheidsvaantjes gedrukt ¹⁶⁷, allebei getekend door de toen nog zeer jonge Karel Laenens (1920-1982), zoon van één der leden, de drukker Edward Laenens ¹⁶⁸. Het ene vaantje stelt Sint-Hubertus en het kruisdragende hert in een landschap voor. Onderaan een uitsluitend Nederlandse tekst: "Sint Huybrecht Bescherm Ons / Antwerpsche Sanctjeskring - VIe Tentoonstelling - Mei MCMXXXVII". Het tweede vaantje vertoont Sint-Joris met de draak, met volgend opschrift: "Antwerpsche Sanctjeskring * VIe Tentoonstelling Mei MCMXXXVII / Sint Joris Bid voor Ons" ¹⁶⁹.

Op 25 mei 1938 opende de kring zijn zevende tentoonstelling: "Belgische Heiligen" ¹⁷⁰. Deze manifestatie werd aangekondigd via een affiche (715 x 565 mm) waarop de H. Willibrordus in een eenvoudige ovalen omlijsting te zien is, met er onder op een banderol: "Omnes Sancti Belgii

OPN". Verder vermeldt deze door M[arinette] Arnou gesigeneerde steendruk: "Sanctjeskring. Cercle de l'Image. 1938 Exposition 7e Tentoonstelling" ¹⁷¹.

Karel Laenens tekende weerom twee gelegenheidsvaantjes ¹⁷². Eén vaantje stelt de wonderen van "Sint-Gommer" voor evenals de Lierse ommegangsreuzen. Onderaan staat: "Antwerpsche Sanctjeskring - VIIe Tentoonstelling gewyd aan Belgische Heiligen - Maand Mei MCMXXXVIII". Het andere wimpeltje beeldt vijftien heiligen uit. Op een banderol bevindt zich de aanroeping "Omnes Sancti et Beati Belgii O.P.N.". Verder vermeldt het wimpeltje onderaan: "Antwerpsche Sanctjeskring - VIIe Tentoonstelling - Mei MCMXXXVIII".

Over deze expositie schreef *Her Handelsblad* (nummer van 26 mei

1938) dat zij wetenschappelijker opgevat was dan anders maar ook dat zij (juist daardoor) niet zo "oogstrelend" en niet zo "kleurrijk" aandede als gewoonlijk.

Die aan Jan De Schuyter toe te schrijven opmerking viel in geen dovemansoren. Voor de achtste tentoonstelling (1 tot 4 juni 1939) koos de kring een onderwerp dat een streling voor het oog kon opleveren: "Canivets: uitgesneden plaatjes van Belgischen, Franschen en Duitschen oorsprong". Op de vergadering van 4 maart 1939 riep het bestuur de leden op om niet tot de "laatste minuut" te wachten maar al dadelijk de benodigde "canivets" bijeen te zoeken. Ook drong het er - blijkbaar door onprettige ervaringen geleerd - op aan dat ieder een lijst in tweevoud zou opmaken en alle stukken van een eigendomsmerk zou voorzien, opdat achteraf de "repatriëring" van de prenten gemakkelijk zou verlopen en iedereen zou terugkrijgen wat hem toekwam.

In 1939 kwamen er geen gelegenheidsvaantjes meer van de lithografische pers, maar wel een soort van prentbriefkaarten met anonieme, door Karel Laenens gemaakte tekeningen die een (benaderend) idee geven van het uitzicht van "canivets" ¹⁷³.

(Illus. 18)

De negende tentoonstelling verliep in mineur ten gevolge van de steeds sterker gevoelde oorlogsdreiging. Zij had plaats van 2 tot 5 mei 1940, met als thema: "Sanctjes het I.H.S. teken voorstellende en heiligen der Sociëteit Jesu (ter gelegenheid van het 3e eeuwfeest der bevestiging dier orde)" ¹⁷⁴.

25. Verder werken in oorlogstijd

De Duitse inval op 10 mei 1940 en de daarop volgende bezetting van het land verstoorden de werking van de Antwerpsche Sanctjeskring niet al te erg. Aan de organisatie van tentoonstellingen kon voorlopig wel niet meer gedacht worden, maar na het jaarlijkse zomerreces hernamen vanaf oktober 1940 de maandelijks zittingen gewoon zoals voorheen.

De bijeenkomst van 5 oktober 1940 had zelfs, de oorlogsomstandigheden ten spijt, een feestelijk karakter. De kring bracht op die dag hulde aan pater Peeters bij diens 50-jarig jubileum als kloosterling. Jos de Beer hield de feestrede en zowel aan de aanwezigen als aan de jubilaris werd een portret van pater Peeters overhandigd ¹⁷⁵. Het betrof een op initiatief van de kring door Malfliet vervaardigde kopergravure, waarrond een omslag zat met daarop volgende (in een goudkleurige bloemenkrans gevatte) titel: "Le / Cercle anversoïsois / de l'Image / à son / Président Fondateur / le R.P.F. Peeters S.J. / à l'occasion du / cinquantième anniversaire / de sa vie / religieuse / 1890-1940".

In het voorjaar van 1941 deden zich blijkbaar moeilijkheden voor, want de vergadering van 4 januari 1941 waarop Maurice de Hasque zou spreken over "Saint Blaise et son culte dans le Folklore" werd uitgesteld. Hierdoor verviel ook de voor die dag geplande ruilbeurs en het "gezellig samenzijn". De notities van M. de Hasque omtrent de vergaderingen van de kring vermelden in verband met de maanden januari, februari en maart 1941 kortweg: "Rien à cause de la guerre" ¹⁷⁶. Vanaf 4 oktober 1941 echter werden de vergaderingen hervat. Op 3 januari 1942 hield de kring weerom zijn traditionele nieuwjaarsvergadering: de laatste bijeenkomst waarop pater Peeters aanwezig was.

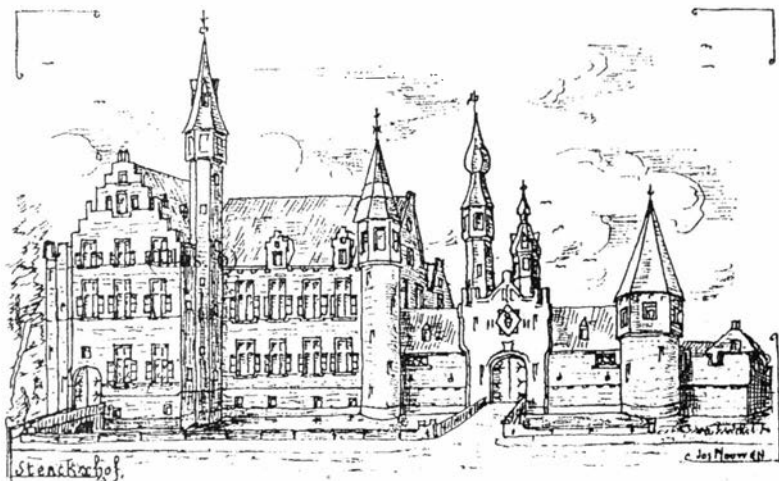

(Illus. 19)

26. Het heengaan van pater Peeters

Op 7 januari 1942 verwisselde voorzitter Ferdinand Peeters S.J. het tijdelijke met het eeuwige ¹⁷⁷. Dit betekende een gevoelig verlies voor de kring en - wegens de niet onmiddellijke vervanging van de voorzitter - een verzwaring van de taak van de secretaris. Pas vanaf 1943 werd Jos de Beer tot voorzitter benoemd ¹⁷⁸. Na de dood van pater Peeters bleven de vergaderingen doorgaan in het Prinsenhof. In juli 1942 echter eiste de Duitse bezetter de gebouwen op ¹⁷⁹. Op 3 oktober 1942 ging de gastvrije poort een (voorlopig) laatste maal open voor de leden van de Sanctjeskring. Enkele dagen voordien, op 1 oktober 1942, was de verzameling Antwerpse iconografie van wijlen pater Peeters al tijdelijk in veiligheid gebracht in het Sterckshof ¹⁸⁰.

(Illus. 20)

Vanaf november 1942 vergaderde men op verschillende lokaties: eerst in het Sterckshof (7 november en 5 december 1942), daarna in het Onze-Lieve-Vrouwecollege van de jezuiteten aan de Frankrijklei te Antwerpen (1943) en in de Sint-Vincentiuskliniek te Antwerpen (1944)¹⁸¹. Aan een terugkeer naar het Prinsenhof viel lange tijd niet te denken. Nadat de Duitsers in september 1944 vertrokken waren, namen matrozen van de Royal Navy de gebouwen in beslag.

Rita Hostie getuigde over de oorlogsperiode: “In de benarde tijd van oorlog en bezetting was kulturele aktiviteit omzeggens onmogelijk en onbestaand. Wij [hebben] het volgehouden. De leden hielden al te zeer aan de samenkomsten, aan het werk dat eraan voorafging voor voordrachtgevers en medewerkers en iedereen verlangde voort te zetten”¹⁸².

27. Na de Bevrijding

Na de Bevrijding van Antwerpen (4 september 1944) vielen de activiteiten van de kring een tijdlang stil. De talrijke Duitse V-bommen die nu op de stad neerkwamen, deden vele sinjoren Antwerpen ontvluchten. Bovendien kreeg voorzitter Jos de Beer, die zich als weerstander met de titel van kolonel tooide, het zeer druk. Vooral in 1945 had hij de handen vol met de opsporing en repatriëring van de sedert 1943 uit België naar Duitsland weggevoerde kerkklokken¹⁸³.

Vanaf 8 december 1945 kwam de Antwerpsche Sanctjeskring toch weer samen, eerst in het Onze-Lieve-Vrouwecollege, vanaf 4 oktober 1947 in het vertrouwde kader van het Prinsenhof.

In 1947¹⁸⁴ manifesteerde de kring zich naar de buitenwereld toe met een vrij lijvige en geïllustreerde publikatie: *Liber Memorialis 1932-1942. Cercle Anversois de l'Image. Antwerpsche Sanctjeskring* (Zoutleeuw, s.a., 243 pp.). Toen pater Peeters begin 1942 stierf was de kopij al grotendeels klaar van dit jubileumboek dat oorspronkelijk in 1942, naar aanleiding van het tienjarige bestaan van de Antwerpsche Sanctjeskring, moest verschijnen. Door het overlijden van de voorzitter en de oorlogsomstandigheden was de uitgave echter op de lange baan geraakt. Het boek bevat, naast een door Jos de Beer aan pater Peeters gewijd “In Memoriam”, o.m. een beknopte geschiedenis van de kring en de teksten van een tiental lezingen. Typisch: slechts één bijdrage is in het Nederlands gesteld: die van Jan De Schuyter over “De Beteekenis van Sint Niklaas”.

28. Opnieuw een tentoonstelling

In 1948 besloot de vereniging opnieuw aan te knopen bij haar vooroorlogse traditie van sanctjestentoonstellingen. Zij gaf zelfs weerom een (nu anoniem) gelegenheidsvaantje uit. Het stelt de buste voor van de H. Jozef die in zijn rechterhand een pakketje sanctjes en in zijn linkerhand een bloem draagt. De scherpe hoek van het vaantje is gevuld met enkele kris kras over elkaar liggende devotieprentjes. De tekst luidt: “Tentoonstelling - Sanktjeskring / Sinksen 1948 Antwerpen”¹⁸⁵.

Op 16 en 17 mei 1948 pakten de leden in de parochiezaal van Sint-Jozef (Jacob Jordaensstraat 108) uit met hun mooiste stukken. Het werd evenwel een jammerlijk fiasco, zoals uit het relaas van één der organisatoren, Rita Hostie, blijkt: "Het waren prachtige en zeer warme Sinksendagen en de meeste mensen verkozen meer zomerse genoegens. Ikzelf heb daar drie dagen lang de wacht gehouden om schaarse bezoekers te ontvangen in gezelschap van Jos de Beer en Prof. Frans Leytens, die daar in de buurt woonde" ¹⁸⁶.

Rita Hostie noemt de tentoonstelling van 1948 "de laatste flauwe opflakking" van de Antwerpse Sanctjeskring. De vereniging legde er toch niet meteen het bijtje bij neer. Zij bleef nog een tijdje voordrachten en af en toe een ruilbeurs organiseren ¹⁸⁷.

29. Het onverbiddelijke einde

Met nieuwjaar 1951 ontvingen de leden een wenskaart, waarop een anonieme kopergravure in verband met Onze-Lieve-Vrouw van Halle (133 x 85 mm) afgedrukt stond ¹⁸⁸. Op de achterzijde las men: "Le Cercle Anversois de l'Image présente à ses membres ses vœux sincères de bonheur pour l'année 1951".

De leden zullen wel aangenaam verrast zijn geweest, toen zij deze afdruk van een oude koperplaat ontvingen. Sedert oktober 1941 was het vaak voorgekomen (in ongeveer 40 percent van de gevallen) dat de leden als aanwezigheidsprent, in plaats van het gebruikelijke kopergravuurtje, een miserabele fotogravure, een lithografietje of een overbekend houtsnedeje opgedist kregen. Na 3 april 1948 waren er tijdens de vergaderingen zelfs helemaal geen prenten meer uitgedeeld. Ondertussen was het lidgeld wel, "vu les circonstances", flink opgetrokken: van 25 naar 50 frank vanaf einde 1946 ¹⁸⁹.

Jos de Beer wou in 1951 de Sanctjeskring nieuw leven inblazen. Het onderwerp dat hij, blijkens de eentalig Franse uitnodiging, in zijn lezing van 3 februari 1951 behandelde, is tekenend in dat opzicht: "Comment collectionner des images, les monter et les classer". Hiermee mikte hij duidelijk op een publiek van beginnende verzamelaars. Op diezelfde bijeenkomst was ook een "Vente et échange d'images anciennes" voorzien.

In zijn pogingen om weer wat "animo" in de kring te brengen en zo mogelijk, via de gebruikelijke, lovende verslagen in de kranten, "jong bloed" voor zijn vereniging aan te trekken, is Jos de Beer echter jammerlijk mislukt. Het laatste spoor van de activiteiten van de Antwerpse Sanctjeskring dat wij kennen, dateert van één maand na deze "introducerende" lezing van J. de Beer.

In Het *Handelsblad* van 5 maart 1951 kon men lezen hoe Alberta Labiau (dienstdoende secretaresse van de vereniging) de Sanctjeskring enkele dagen eerder in haar huis ontving: "De lieve gastvrouw onthaalde de talrijk opgekomen leden van de kring met een zonnige glimlach op het gelaat. Verder vergastte zij de aanwezigen op een kleine versnapering". Na de goedkeuring van het verslag van de voorgaande zitting, "commenteerde Mevr. Alberta Labiau op bevoegde en onderhoudende wijze de rijke verzameling [meer dan 9.000 stuks] van het medelid dhr. Festraets".

Dit kranteberichtje van 5 maart 1951, toe te schrijven aan kring-lid en journalist Jan De Schuyter, illustreert hoe alles toen in de Antwerpse Sanctjeskring verliep binnen een toch wel heel erg beperkt "kringetje": een echt "onderonsje", zonder nog veel levenskracht.

Toch bleven de leden, tegen beter weten in, nog hopen op een herleving. Zij dachten dat de hele onderneming weer ging opbloeien van zodra Jos de Beer het minder druk zou hebben met de herinrichting van "zijn" door de oorlog geteisterde Sterckshof-museum. Maar dan kwam plots op 7 februari 1953 het onverwachte bericht: "Jos de Beer is dood" ¹⁹⁰. Nu was alle hoop verzwonden. "Daarna was het gedaan met onze sanctjeskring", zo getuigde in 1981 Rita Hostie.

30. Pater Stracke legt de vinger op de wonde

Voor vele leden heeft de Antwerpsche Sanctjeskring - Cercle Anversois de l'Image een aanzienlijke, vooral sentimentele betekenis gehad. Rita Hostie liet zulks duidelijk aanvoelen, toen zij nog op 27 juli 1980 schreef over “die afgestorven Sanctjeskring, die zo'n grote plaats innam, niet enkel in mijn leven, maar ook in vele andere”¹⁹¹.

Hoe dan verklaren dat de Antwerpse Sanctjeskring er niet in slaagde meer mensen voor zich te winnen en na de Tweede Wereldoorlog zelfs geheel ter ziele ging?

Wellicht dient het antwoord vooral gezocht in de richting van de kritiek die de wetenschapsman en flamingant pater Desiderius Stracke S.J. in 1944 op dit Antwerpse cenakel leverde. Doelend op het sterk franstalige karakter van de kring, schreef hij: “De leden van dien kring staan 'n beetje buiten hun volk, waaraan ze toch hun letterkundig en hun kunstriek genot hebben te danken”¹⁹². Inderdaad, zonder enige twijfel heeft de achteruitstelling van het Nederlands binnen de zich aldus als een bastionnetje van het franskiljonisme profilerende vereniging, de levenskracht van de Antwerpsche Sanctjeskring op langere termijn zeker niet bevorderd.

Wanneer we ons, net zoals de goede vriend Renaat van der Linden¹⁹³, de vraag stellen naar de uiteindelijke betekenis van de Antwerpsche Sanctjeskring, kunnen we weerom de jezuïet Stracke (1944) aan het woord laten: “Voorzeker te Antwerpen [...] bestaat 'n verdienstelijke vereeniging onder den naam van Santjeskring, maar daargelaten dat het uithangbord alleen vervlaamscht is, de belangstelling die men er aan de dag legt, hoe lofwaardig dan ook, blijft te beperkt, en wordt niet voldoende door 'n wetenschappelijken geest gedragen, noch door 'n apostolischen ijver beziel”. Over de “onvoldoende apostolische ijver” wensen we ons niet uit te spreken. Wel stellen we vast dat van het in de statuten geformuleerde voornemen om (via o.m. de organisatie van artistieke wedstrijden) de publikatie van moderne devotieprentjes te stimuleren, niets terecht is gekomen. Ook Gustaaf Lemmens verweet de Sanctjeskring, in zijn brief aan Maurits Van Coppenolle (30 januari 1943), er niet voor gezorgd te hebben “dat voor den eenen of anderen eeredienst iets nieuws werd uitgegeven”.

31. Niet ingeloste verwachtingen inzake onderzoek

Wat met de “wetenschappelijke geest”? Bij de beoordeling van de “onderzoeksactiviteiten” van de Antwerpsche Sanctjeskring dient men omzichtig te werk te gaan. Men mag vooral niet uit het oog verliezen dat veel aspecten van het huidige cultuurhistorisch onderzoek rond devotieprenten (vooral in verband met de context waarbinnen deze objecten functioneren) op inzichten steunen die pas in een zeer recent verleden expliciet geformuleerd zijn geworden¹⁹⁴.

Trachten we de prestaties van de Sanctjeskring te evalueren met inachtneming van de stand van de wetenschap in de periode waarin hij actief was, dan moeten we toch vaststellen dat de bijdragen van een Jos de Beer, van een pater Peeters en van - a fortiori - de “mindere goden” binnen de vereniging allerminst op het peil stonden van wat Emile van Heurck of Adolf Spamer reeds in 1930 over de oude devotieprentjes gepubliceerd hadden. Pater Stracke heeft dit tekort duidelijk aangevoeld.

Dat bij pater Peeters en Jos de Beer nochtans heel wat wetenschappelijk interessante vragen leefden rond het fenomeen van de sanctjes, is al gebleken uit het uitvoerige onderzoeksprogramma dat zij bij de oprichting opdsten. Helaas is van deze plannen bitter weinig gerealiseerd geworden. Sommige punten zijn wel aangeraakt, maar niet echt grondig onderzocht en van de resultaten is alleszins weinig of niets in publikaties vastgelegd.

Slechts over twee graveursfamilies verschenen bijdragen: één van Alberta Labiau over Van Merlen in het *Liber Memorialis* en één van Jan De Schuyter over Wiericx in het Jaarboek 1934 van

de Oudheidkundige Kring ¹⁹⁵. Over de verschillende types prenten schreef pater Peeters slechts enkele algemeenheden, die men al sedert 1930 bij Emile van Heurck kon lezen. Jos de Beer gaf wel lezingen over Antwerpse graveurs die voor buitenlandse bedevaartplaatsen werkten, maar zijn - erg onvoldragen ¹⁹⁶ - werkstuk geraakte niet uitgegeven.

De leden publiceerden nooit iets over in 1932 voorop gestelde thema's zoals bijv. de "Duitse concurrentie" in de achttiende eeuw; de invoering van de lithografie en de fotografie; de productietechnieken van de graveurs, drukkers, afzetteren en verluchters; de opdrachtgevers en de afnemers van devotieprenten, enz. Aan al deze nochtans boeiende - gedeeltelijk al door Adolf Spamer (1930) aangesneden - onderwerpen werden zelfs niet eens lezingen gewijd.

Voor zover we zulks uit de fragmentair bewaard gebleven verslagen en enkele teksten van lezingen kunnen afleiden, beperkten de uiteenzettingen in de Sanctjeskring zich veelal tot de bespreking van de iconografie van één of andere heilige, wat dan in de praktijk neerkwam op het tonen en beschrijven van één of meerdere prenten en het schetsen van de biografie van de betrokken sint, eventueel aangevuld met wat gegevens over zijn verering ¹⁹⁷. Gegevens over graveurs kwamen in de regel uit secundaire, overbekende literatuur. De lezingen over bedevaart-iconografie ¹⁹⁸ of over ambachtsprenten beperkten zich eveneens tot het bespreken van gerecupereerde exemplaren en het opdissen van wat historische wetenswaardigheden.

32. Gemiste en benutte kansen

De "vorsers" binnen de Sanctjeskring hebben zich, bij het voorbereiden van hun lezingen en publikaties, te veel blind gestaard op de prenten zelf en zijn al te weinig op zoek gegaan naar bijkomende informatie in bibliotheken en archiefbewaarplaatsen.

Jos de Beer realiseerde zich zeer goed welke onderzoeksfaciliteiten er te Antwerpen, dank zij de aldaar talrijk aanwezige prenten, zomaar voor het grijpen lagen. In zijn op 5 oktober 1940 opgemaakt verslag over het werkingsjaar 1939-1940 onderstreepte hij dat de sanctjes nu (terwille van hun venale waarde) steeds meer "gedraineerd" werden naar de Scheldestad die, dank zij de

Sanctjeskring, uitgegroeid was tot hét centrum van de sanctjes-studie. Doordat de leden, globaal bekeken, meerdere tienduizenden prentjes bezaten, werd het mogelijk serieuze onderzoekingen aan te vatten en op tal van vragen een antwoord te formuleren, zo beklemtoonde hij.

Dat de "serieuze onderzoekingen" er uiteindelijk niet gekomen zijn, wijst op een wetenschappelijke onmacht bij de Antwerpse sanctjesverzamelaars, zelfs bij de drie "topfiguren": pater Peeters, Jos de Beer en Jan De Schuyter. Indien van Emile van Heurck ooit geschreven is dat hij "meer archeoloog, meer iconograaf dan folklorist" was ¹⁹⁹, dan mag zulks met oneindig veel meer reden van pater Peeters gezegd worden, die zichzelf wellicht trouwens ook nooit als een volkskundige heeft beschouwd. Jos de Beer die tegelijk volkskundige, numismaat, oudheidkundige en noem maar op was, onderkende weliswaar zeer goed de talrijke aspecten die aan de sanctjes-studie vast zaten, maar - als actie-man - bracht hij nooit de tijd

(Illus. 21)

en de zelftucht op, vereist voor een grondig onderzoek. Jan De Schuyter, letterkundige maar bovenal "ongemeen bedreven folkloristische nestdrager" ²⁰⁰, bleef steeds meer journalist dan man van de wetenschap. Bovendien vormden de sanctjes voor De Schuyter maar één van de vele

categorieën verzamelobjecten waarmee hij zijn woning volstouwde. Zijn grote liefde was de geschiedenis van het poppenspel.

Dat de Sanctjeskring van de aanwezige verzamelingen nagenoeg geen gebruik heeft gemaakt om wetenschappelijk onderzoek te doen en de resultaten ervan te publiceren, is erg spijtig omdat het verzamelde prenten-materiaal sedertdien, ten gevolge van het geleidelijk uitsterven van de leden weer - via de handel - hopeloos verspreid is geraakt over talloze, hoofdzakelijk in privébezit zijnde en dus moeilijk te traceren collecties.

Is al het ijveren van de Antwerpsche Sanctjeskring dan misschien verloren moeite geweest? Zeker niet. Al zijn de publikaties van de kring niet “van de bovenste plank”, toch zijn er nog heel wat belangwekkende gegevens uit te puren. Door van tal van koperplaatjes afdrukken te laten maken, zijn iconografische documenten onder de aandacht van het publiek gebracht die anders misschien totaal onbekend waren gebleven. Deze afdrukken kunnen nog steeds bestudeerd worden, ook al weten we (na ongeveer een halve eeuw) ondertussen veelal niet meer waar de originele koperplaten verzeild zijn. Door propaganda te maken voor het verzamelen van oude sanctjes heeft de kring ongetwijfeld prenten gered, die anders bij gebrek aan belangstelling reddeloos verloren zouden zijn gegaan.

33. Oude sanctjes en het Antwerpse zelfbewustzijn

Met een onvervalste Antwerpse zelfgenoegzaamheid vertelde Jos de Beer in zijn verslag van 5 oktober 1940 dat men vanuit andere steden geregeld (onder meer voor tentoonstellingen) een beroep deed op de collecties en de kennis van de sinjoren. Hij benadrukte dat zelfs E.H. Michiel English uit Brugge die (naar het voorbeeld van wat E. van Heurck - voor een geografisch ruimer gebied - gedaan had i.v.m. de bedevaartvaantjes) de laatste hand legde aan een boek over al de Westvlaamse bedevaartprentjes, bij de Antwerpenaars was komen aankloppen ²⁰¹.

Hij bezwoer de leden van zijn kring dat zij er zich zouden voor inspannen dat de belangrijke kern oude devotieprenten die nu reeds in de stad aanwezig was verder zou uitgebreid worden. Zij moesten vooral alles in het werk stellen opdat deze prenten voorgoed te Antwerpen zouden blijven (“... qu’il [= cet important noyau d’images] soit CONSERVÉ EN NOTRE BONNE VILLE D’ANVERS”). Hij beëindigde zijn verslag met de uitroep: “Il serait franchement regrettable que ce patrimoine local s’évade, vers d’autres endroits, même en Belgique!”.

De van alle kanten naar de Scheldestad “gedraineerde” Antwerpse sanctjes maakten dus, volgens de secretaris van de Antwerpsche Sanctjeskring, voortaan deel uit van het collectieve en onvervreembare patrimonium van de Antwerpenaars. De oude sanctjes hadden voor Jos de Beer en zijn volgelingen klaarblijkelijk een grote symbool-waarde verworven. Zij waren deel gaan uitmaken van de Antwerpse identiteit.

Vandaar ook het grote belang dat de kring hechtte aan de sanctjes-tentoonstellingen, als een uitstekend middel om sinjoren en “buitenstaanders” te tonen wat al moois de Antwerpse prentjes-makers in het verleden hadden voortgebracht. De exposanten wensten aldus met de getoonde stukken uit hun verzamelingen niet enkel voor zichzelf maar ook voor hun stad respect en bewondering af te dwingen.

Zoveel is duidelijk: het ging in de Antwerpsche Sanctjeskring zeker niet alleen om wetenschap, ook al gebruikte men dat argument om het collectioneren, vergaderen en exposeren te legitimeren en de aanspraken op maatschappelijke erkenning te rechtvaardigen. Het betrof al evenmin een louter recreatieve bezigheid. Neen, de kring kreeg - onder het impuls van de Oostvlaming Jos de Beer - in belangrijke mate ook de taak toebedeeld om, door altijd maar meer oude devotieprentjes in Antwerpse handen te vergaren, bij te dragen tot het zelfbewustzijn van Antwerpen en de Antwerpenaars.

BIJLAGE I

Leden van de Antwerpsche Sanctjeskring (1932/1933);
een * duidt de leden van Antwerpens Oudheidkundige Kring aan

Mej. Madeleine Aldernaght
[Albert] Arnou
mevr. [Albert] Arnou
Gustaaf Buyle (Mortsel) *
ere-voorzitter: Frans Claes, conservator van de musea Vleeshuis en Steen *
Lucien Crick, adjunct-conservator van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Brussel)
secretaris Jos de Beer *
mej. Yvonne De Deken (Wilrijk)
Ary Delen, Conservator van het Museum Plantin-Moretus
Jan De Schuyter, "reporter Morgenpost" (Berchem) *
Jozef De Winter, "voorzitter der Rechtbank"
Dierickx, stadsarchivaris van Mechelen (Mechelen)
mej. Leonie Dilis
mej. Louisa Dilis
André Du Caju (Berchem) *
mevr. André Du Caju [= Octavie Van Walle] (Berchem)
schatbewaarder Lucien Dursin *
Frans Engels *
[Phil.] Festraets (Mortsel) *
[Louis] Festraets, zoon van de voorgaande (Mortsel)
E.H. Jos Goffin, kapelaan (Bocholt-Limburg) *
mevr. Gruter-Van der Linden *
Maurice Hainaut *
mej. Rita Hostie *
Laurent Kesteloot, secretaris van Antwerpens Oudheidkundige Kring *
Kreps
mevr. Alberta Labiau *
mej. Amélie Lonthie (Mechelen)
Albert Marinus, "Folklore Brabançon" (Brussel)
Raymond Naveau
mevr. Naveau-Aldernaght *
mej. Ch. Osy de Zegswaart
voorzitter E.P. Ferdinand Peeters S.J. *
Georges Pitsch, professor aan het Brusselse "Conservatoire Royal"
Julien Platteau, voorzitter van A.K.O.S. *
E.H. Clément Ulens
Charles Van Herck, "oudheidkundige" *
E.H. Jos Van Herck, bestuurder van het Sint-Lievenscollege *
mej. V. Van Herck
mej. Anne Van Poeck (Sint-Niklaas-Waas)
August Van Santvliet (Borgerhout) *
Richard Verbist
[Alexis] Verbouwe (Sint-Pieters Jette) *

BIJLAGE II

Aanwezigheidsprenten van de Antwerpsche Sanctjeskring

- 1932, 7 mei. [H. Ignatius]. 108 x 73.
- 1932, 4 juni. S. Dorothea. A. Goetiers. 130 x 90.
- 1932, 5 november. S. Thomas Aqvinas. C. Galle. 130 x 92.
- 1932, 3 december. [O.-L.-Vrouw van Kevelaer]. M. Vinck. 96 x 62.

- 1933, 6 januari. [H. Drie Koningen]. 90 x 127.
- 1933, 4 februari. Immaculata Conceptio B. Mariae Virginis. F. Huberti. 127 x 88.
- 1933, 4 maart. Nostra Domina de Gratia in Schevt. 95 x 65.
- 1933, 1 april. S. Helena. C. Galle. 132 x 92.
- 1933, 6 mei. Maria Jesvs Anna. C. Galle. 134 x 92.
- 1933, 25 mei. S. Severvs, S. Victorinvs, S. Carpophorvs, S. Severianvs. [= offerprent van de Antwerpse metselaars]. Ioannes van den Sande, 1674. 218 x 158.
- 1933, 7 oktober. N.D. de Czestochowa. Souvenir de l'Exposition Belgo-Polonaise. Anvers octobre 1933. 108 x 70. [Houtsnede].
- 1933, 4 november. Salvator Mvndi. C. Galle. 133 x 93.
- 1933, 2 december. Ave Dei Genetrix sanctissima Maria. Cor. van Merlen. 93 x 128.

- 1934, 13 januari. [O.-L.-Vrouw en Kind]. C. Galle. 133 x 92.
- 1934, 3 februari. S. Elisabeth. Fred. de Clerck. 136 x 95.
- 1934, 3 maart. S. Avgvstinus. P. van Lisebetten. 130 x 93.
- 1934, 7 april. S. Elisabeth. Gasp. Huberti, M. Volders. 132 x 93.
- 1934, 10 mei. S. Aldegonde tot Mespelaer Patroonesse teghen Kancker ende quaet vier advocatersse. 135 x 97.
- 1934, 6 oktober 1934. Auxilium Christianorum. [O.-L.-Vrouw van Aken]. M B[unel]. 90 x 63.
- 1934, 3 november. [O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch]. 78 x 97.
- 1934, 1 december. [O.-L.-Vrouw van Halle]. 81 x 107.

- 1935, 13 januari. [Litanie van O.-L.-Vrouw van Loreto]. Mich. Snyders. 134 x 101.
- 1935, 2 februari. S. Hubertus. Adr. Huberti. 205 x 145. [Oude editie met typografische toevoeging].
- 1935, 2 maart. Regina Sacratissima Rosarii [Luxemburg]. F. Huberti. 143 x 95.
- 1935, 6 april. [Anna van Jezus]. Alex. Voet. 128 x 93.
- 1935, 1 juni. Geweerdigh U, o Koninginne [...]. 155 x 114.
- 1935, 5 oktober. S. Ignativs de Loiola et S. Franciscvs Xaverivs. C. Galle. 93 x 134.
- 1935, 9 november. In Conceptione Tva Virgo, Immaculata fvstiv. C. Galle en J.C. Craen. 113 x 84.
- 1935, 7 december. [H. Petrus en de stadhouder van Holland, 1635]. P. François. 152 x 195. [Steendruk].

- 1936, 4 januari. Onse lieue Vrouwe Van den noot / Die gedient wort inde kercke vande Paters Carmelitten Discalsen binnen / Brugge [...]. 162 x 109.
- 1936, 1 februari. [Fotogravures van prenten i.v.m. de Broederschap van de H. Drieuldigheid, in omslag getiteld:] *Les Corsaires Barbaresques et les Images de la Confrérie de la Ste Trinité à Anvers par M. de Hasque, 1936.*
- 1936, 7 maart. S. Cassianus [= Offerprent van de Antwerpse schoolmeestersgilde]. Gasp. Bouttats. 104 x 85.
- 1936, 5 april. Beata Gertrvdis. Franç. Huberti. 131 x 93.
- 1936, 21 mei. H. Michaël, 1671. 92 x 62.
- 1936, 3 oktober. S. Severus - S. Severianus - S. Carpophorus - S. Victorinus. 125 x 81.
- 1936, 7 november. S. Martinus. F. Huberti. 133 x 87.
- 1936, 12 december. S. Agnes. E.P. scripsit. 125 x 90.

- 1937, 9 januari. S. Ignativs [martelaar]. 100 x 70.
- 1937, 6 februari. [H. Joris en de draak]. 130 x 99.
- 1937, 6 maart. [Terugkeer van de H. Familie uit Egypte]. Michael Hayé. 95 x 70.
- 1937, 3 april. Effige [...] N.D. de Miséricorde de Verviers. Mich Cabbayé. 90 x 63.
- 1937, 5 mei. [H. Bruno]. Abr. a Diepenbecke delinea. Franc. Huberti. 90 x 133.
- 1937, 2 oktober. [Boom van Jesse]. I. v. Sande. 92 x 67.
- 1937, 5 november. S. Antonivs de Padva. V[idua] G. Huberti. 90 x 135.
- 1937, 4 december. S. Arnoldvs. Franc. Huberti. 88 x 64.

- 1938, 8 januari. H. Elsius bidt voor ons [= offerprent van de goud- en zilversmeden te Antwerpen]. P. van Pinxen. 178 x 126.
- 1938, 5 februari. Figure du Corps non corrompu de la Ven. M. Mari / Marguerite des Anges, (ditte dans le siecle / Marguerite, Wake) Religieuse du Couvent des Carmelites / dechaussées Angloises dans la Ville d'Anvers [...]. 133 x 123.
- 1938, 5 maart. H. Joanna. 104 x 78.
- 1938, 2 april. B.P. Siardvs Horti Mariani / in Frisia V. Abbas ord. Praemonstratensis. 138 x 94.
- 1938, mei. [H. Joannes Nepomucenus = devotie bij de begarden te Antwerpen]. 129 x 79.
- 1938, 1 oktober. S. Materne. 64 x 53.

- 1938, 5 november. St. Adele, Vierge religieuse de / St. Benoist [...] à Namur. I. Rapinet fecit 1644. 99 x 68.
- 1938, 3 december. S. Severin, 1665 [= volgens de uitnodigingskaart: "patroon der wevers van Namen"]. 93 x 63.
- 1939, 7 januari. Maria lesvm parit et adorat. T. v. Merlen. 88 x 128.
- 1939, 4 februari. Trap der Apostelen. F. Bouttats. 100 x 156.
- 1939, 4 maart. S. Ioannes. A. Goetiers. 130 x 92.
- 1939, 1 april. S. Catharina. Jacobus de Man. 164 x 116.
- 1939, 7 oktober. S. Franciscus. F. Huberti. 90 x 66.
- 1939, 4 november. [Opdracht van Maria = offerprent van de Antwerpse zijdevevers] 235 x 175. [Steendruk].
- 1939, 2 december. Dabo tibi vbera mea. C. Galle. 93 x 135.
- 1940, 6 januari. Ego svm / vitis vera / et vos / palmites [= vier jezuieten en levensboom met wijnranken]. J.B. Possemiers en Ioan. van[den] Sande. 132 x 91.
- 1940, 3 februari. S. Cornile, priez pour nous; / Honoré à Ninove. P.B. Bouttats fe. Anvers. 118 x 87.
- 1940, 2 maart. S. Ioseph. 132 x 89.
- 1940, 6 april. [Gekroonde O.-L.-Vrouw en Kind]. F. Huberti. 118 x 85.
- 1940, 1 mei. [O.-L.-Vrouw, Kind en Joannes-Baptist]. Franc. Huberti. 130 x 90.
- 1940, 5 oktober. Ferd. Peeters / Jub. S.J. 1940. [Malfliet]. 174 x 128.
- 1940, 9 november. S. Vrsvla. C. Galle. 130 x 93.
- 1940, 7 december. S. Nicolavs de Barri. H. Smits. 91 x 65.
- 1941, 4 oktober. Miraculeus Beeld van Antwerpen. 100 x 63. [Houtgravure].
- 1941, 8 november. O.L.Vrouw van Scherpenheuvel / N.D. de Montaigu [lees: O.-L.-Vrouw van Uden]. 86 x 62. [Houtsnede].
- 1941, 6 december. O.L.Vrouw van Halle / N.D. de Hal. 89 x 64. [Houtsnede].
- 1942, 3 januari. Het mirakuleus beeld van / Onse L. Vrouw te / Scherpenheuvel. 85 x 59. [Houtsnede].
- 1942, 7 februari. Ave Maria. S. Verbruggen. 105 x 72. [Vier bladzijden tellend franstalig bidprentje voor F. Peeters S.J., met op p. (3) een foto van de overledene].
- 1942, 7 februari. Aue lilium candidissimum fulgida ac semper tranquille Trinitatis [= O.-L.-Vrouw en H. Drieuldigheid]. 113 x 75. [Franstalig bidprentje voor F. Peeters, zie voorgaande opgave].
- 1942, 7 maart. [Zesendertig Heiligen = devotie in de Sint-Salvatorsabdij te Antwerpen]. 150 x 90.
- 1942, 11 april. Fons olei S. / Walburgis. / Walburghe bidt voor ons [...]. [Antwerpse devotie]. 139 x 95.
- 1942, 3 oktober. [H. Donatus]. 58 x 82.
- 1942, 7 november. S. Matthaevs. 64 x 45.
- 1942, 5 december. S. Simeon Carmeli institutum iuxta fluentia / Iordanis amplexus, Treuiris moritur et colitur. 91 x 64.
- 1943, 9 januari. [H. Mauritius]. 101 x 62. [Fotogravure].
- 1943, 6 februari. H. Amandus. 90 x 54. [Fotogravure].
- 1943, 5 maart. O Maria Coninginne [...] te Deurne. [Ondertekend door de graveur: K. Laenens]. 116 x 83.
- 1943, 3 april. S. Ursula V.M. 109 x 73.
- 1943, 15 mei. [Zwarte God van Hoboken]. 119 x 83. [Steendruk].
- 1943, 2 oktober. [O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel]. 90 x 63. [Houtsnede].
- 1943, 6 november. [O.-L.-Vrouw, Kind en Joannes-Baptist]. Michiel Bunel. 93 x 134.
- 1943, 4 december. B. Margareta Vir. Mar/ / ora pro nobis. 130 x 76.
- 1944, 8 januari. S. Godeleva. 91 x 63.
- 1944, 5 februari. Effige [...] / N. Dame de misericorde aux / P.P. Recollets de Vervier. 64 x 97.
- 1944, 4 maart. S. Hermes 1619. 97 x 70. [Steendruk].
- 1944, 1 april. [H. Barbara]. 79 x 58. [Houtsnede].
- 1944, 6 mei. [H. Antonius abt]. 75 x 56. [Houtsnede].
- 1945, 8 december. S. Antonvs de Padva, Mater Dolorosa, Pastor Bonvs. 86 x 64.
- 1946, 5 januari. Association aux souffrances de Jesus-Christ / pour s'en appliquer les merites [= Graflegging van Christus]. Cor. van Merlen. 90 x 64. [Afdruk door P. van Aelst].
- 1946, 9 februari. S. Stefanus. S. Laurensius. S. Adrianus. S. Sebastiaen. 86 x 63. [Afdruk door P. van Aelst].
- 1946, 2 maart. ["Geen spoor van prentje" (R. Hostie)].

- 1946, 6 april. S. Stephanus. M. Vinck. 90 x 66.
- 1946, 5 oktober. Ecce Panis Angelorum. M. Vinck. 114 x 84.
- 1946, 2 november. Sponsa Christ. C. Galle. 130 x 93.
- 1946, 7 december. Pivs Sept. Pont. Max. [...]. 129 x 94.

- 1947, 4 januari. Weest inde doot en laest proces/ ons Moeder van Goet Svcces [= Mariadevotie te Antwerpen]. 124 x 90.
- 1947, 1 februari. Image représentant le / Saint Sacrament de Miracle / vénéré à Bruxelles, / tirée d'un vieux bois trouvé dans l'Escaut à Anvers, / lors des rectifications des quais en 1883-1885. 54 x 36. [Houtsnede].
- 1947, 4 oktober. S. Maria Lacvthenis [O.-L.Vrouw ten Poel, Tienen]. 130 x 81.
- 1947, 8 november. [Bidprentje met voorstelling van een fictief "eigen graf" van Françoise Marie Thuret, 1834]. 85 x 57.
- 1947, 6 december. [Symbolische voorstelling van de Dood]. Michiel Bunel. 111 x 80.

- 1948, 3 januari. S. Mater Teresia. P. Clouwet. 92 x 69.
- 1948, 7 februari. S. Macaire Priez pour nous. 84 x 64. [Steendruk].
- 1948, 6 maart. S. Amelberga. 118 x 73. [Steendruk].
- 1948, 3 april. S. Michael. c. Galle. 90 x 70.

ILLUSTRATIES

- (1) Jos de Beer. Borstbeeld, afgebeeld in: Zottegemse Culturele Kring, 1952-1953.
- (2) Ex Libris van Emile van Heurck. Lithografie door Augustin Stalins, 1900. 650 x 100 mm.
- (3) Ex Libris van Jos de Beer. Lijncliché. 48 x 48 mm. De ruitvorm verwijst naar de volkskundige "eersteling" van J. de Beer over de gildeblozantjes.
- (4) Portret van pater Ferdinand Peeters S.J. Kopergravure door Romain Malfliet, 1940. 174 x 128 mm.
- (5) Ex Libris van Lucien Dursin. Lijncliché. 52 x 32 mm. Om zijn prenten te merken, gebruikte L. Dursin een stempeltje met een zelfde voorstelling.
- (6) Portret van Jan De Schuyter. Lithografie door Lucien Dursin, [1936]. 123 x 92 mm.
- (7) H. Joris. Kopergravure. Aanwezigheidsprent, 6 februari 1937. 130 x 99 mm.
- (8) Ex Libris van apotheker Oscar Van Schoor. Houtsnede door Edward Pellens. 72 x 52 mm.
- (9) Sint-Jan de Evangelist als patroon van de Antwerpsche Sanctjeskring. Ets door Romain Malfliet. 198 x 149 mm.
- (10) De H. Ignatius. Kopergravure, door pater Peeters de leden aangeboden op 7 mei 1932. 108 x 73 mm.
- (11) H. Martinus. Kopergravure van F. Huberti. Aanwezigheidsprent, 7 november 1936. 133 x 87 mm.
- (12) Handschrift van André Du Caju: aanhef van de lezing over de H. Hubertus, gehouden in de Antwerpsche Sanctjeskring op 2 februari 1935.
- (13) Zegel van de Vereeniging van Antwerpsche Folkloristen, 1936. Lijncliché. Doormeter: 50 mm.
- (14) De Vier Gekroonden. Kopergravure. Aanwezigheidsprent, 3 oktober 1936. 125 x 81 mm.
- (15) Stulp-madonna. Herinnering aan de tentoonstelling van de Vrienden van Sint-Niklaasplaats, 1936. Lithografie van Lucien Dursin. 130 x 75 mm.
- (16) H. Joannes. Kopergravure, gesigneerd: A. Goetiers. Aanwezigheidsprent, 4 maart 1939. 130 x 92 mm.
- (17) H. Catharina. Kopergravure, gesigneerd: Jacobus de Man. Aanwezigheidsprent, 1 april 1939. 164 x 116 mm.
- (18) H. Cunegunda. Lithografie van Karel Laenens naar een gesneden prent, 1939. 106 x 92 mm.
- (19) Onze-Lieve-Vrouw van Halle. Houtsnede. Aanwezigheidsprent, 6 december 1941. 89 x 64 mm.
- (20) Het Sterckshof te Deurne, ten tijde van Jos de Beer. Lithografie van Jos Nouwen. 802 x 136 mm.
- (21) Eigendomsmerk voor de documentatie van Jan De Schuyter door Jos. Ratinckx. Lijncliché. 59 x 42 mm.

NOTEN

- (1) W. MEEWIS, *Van "Hof van Plaisantie" tot provinciale musea Antwerpen*, in: 50 jaar Sterckshof, tentoonstelling. Deurne, 1981, p. 6-9. - Gebruikte afkortingen: R.G. = Ruusbroecgenootschap (Afdeling Prenten), Antwerpen; V.M.A. = Volkskundemuseum, Antwerpen.
- (2) F. VAN ES, *In memoriam Conservator Jozef de Beer (Wetteren 1887-Antwerpen 1953)*, in: Oostvlaamse Zanten. 28 (1953), p. 56.
- (3) K. POMIÅN (vert. uit het Frans: I. VAN HOORN), *De Oorsprong van het Museum. Over het verzamelen*, Heerlen, 1990, 102 pp. E. BERGVELT, D.J. MEIJERS en M. RIJNDERS, *Verzamelen. Van Rariteitenkabinet tot Kunstmuseum*, Heerlen, 1993, 491 pp.
- (4) I.v.m. Frankrijk: J. CUISINIER en J. NICOURT (red.), *Hier pour demain. Arts, Traditions et Patrimoine (Découverte et sauvegarde du patrimoine ethnographique français)*, Parijs, 1980, 248 pp.
- (5) [V. DE MEIJERE ?], *Emile H. van Heurck, Les Images de Dévotion Anversoises [...]*, in: *Volkskunde*, 35 (1930), p. 171.
- (6) P. DE MONT, *Over sanctjes en bidbeeldekens. Een kleine terechtwijzing*, in: *Volkskunde*, 36 (1931), p. 82-83.
- (7) De zoon van Pol de Mont, de "bouwmeester" Frits de Mont, bleek niet ongevoelig voor wat zijn vader en grootmoeder verzameld hadden, want in de jaren 30 was hij enige tijd lid van de "Antwerpse Sanctjeskring". Cfr. de handschriftelijke aanvullingen op de ledenlijst uit 1932/1933, bewaard in het V.M.A.
- (8) Frans Rosel (Mechelen, 11 november 1851 - Essen, 18 mei 1916). J. MARIEN, *Album Pastorum. Lijst van de Dekens, Pastoors en Kapelanen (1801-1981) van het Bisdom Antwerpen*, Antwerpen, 1982, p. 5.
- (9) *Catalogus der openbare verkoop van de Schilderijen en Kunstvoorwerpen nagelaten door den Eerwaarde Heer C.F. Cotteleer [...], onder het bestuur der deskundigen F. & V. Claes*, Antwerpen, 1918, 8+196 pp. De "heilige beeldekens" staan op p. 67-70, de "gravuur-drukplaten" op p. 157-160. - C.F. Cotteleer (Antwerpen, 11 augustus 1853 - Overbroek, 17 oktober 1914) was leraar aan het Sint-Norbertus-gesticht van de Scheldestad, daarna bestuurder van de Antwerpse zusters maricolen. *Ibid.*, p. III-IV.
- (10) F. Donnet bezat devotieprenten maar vooral speelkaarten. *Catalogue d'une très belle collection de Livres Anciens et Modernes ... provenant de feu Mons. Fernand Donnet ... Libraire-Expert Alb. De Tavernier*, deel I, Antwerpen, 1928, p. 64-65.
- (11) Bedoeld is wellicht Maurice Mermans wiens bibliotheek in 1936 geveild werd. Hij bezat een niet onbelangrijke collectie volksboeken. *Bibliothèque M[aurice] Mermans. Histoire, Géographie ... Folklore ... Salle Van Herck*, Antwerpen, 1936, 54 pp.
- (12) E.H. VAN HEURCK, *L'oeuvre des folkloristes anversois*, Antwerpen, 1914, p. 49-50. Blijkens de ledenlijst van de Oudheidkundige Kring verzamelde M. Mermans "Delftsch plateelwerk en folklore", Maria Van Herck "oud porselein, oude heiligenbeeldjes". *Naamlijst van het bestuur ender leden op 25 Juni 1914*, in: Jaarboekje. Antwerpen's Oudheidkundige Kring, 3 (1914), p. 108-109.
- (13) Een gedeelte van de verzameling werd geveild op 30 en 31 januari 1950. *Ville d'Anvers. Vente publique Tableaux. Pharmacie O. van Schoor. Antiquités, Objets d'Art et Mobiliers Modernes ... Salle Van Herck ...*, Antwerpen, 1950, 16 pp.
- (14) O. VAN SCHOOR, *Over Bedevaartvaantjes en Gildevaantjes (overdruk uit "Biekorf", 1912, nr. 22)*, Brugge, 1912, 8 pp.
- (15) E. VAN HEURCK, *Les drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins*, Antwerpen, 1922, p. XX.
- (16) J. VAN HERCK, *Oud Vlaams knip- en prikwerk*, in: Noordgouw, 17 (1977), p. 165.
- (17) In 1905 werd de omvang van deze collectie geraamd op "14.000 exemplaires bien classés". C.J. COMHAIRE, *Le Folklore en Belgique. Discours prononcé à l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique ... le 8 octobre 1905 (Extrait du Bulletin ...)*, Antwerpen, 1906, p. 14.
- (18) J. LAENEN, *Een nieuw Mechelsch Muzeum (overdruk uit: Handelingen van den Mechelschen Kring ... XXXVIII, 1933)*, Mechelen, 1934, p. 9.
- (19) Volgens een bijschrift in de tentoonstelling "50 Jaar Sterckshof" (1981). Deze collectie werd, samen met andere devotieprentjes, (in het totaal ca. 25.000 stuks), in 1993 door het provinciebestuur van Antwerpen in bewaring gegeven bij het KADOC te Leuven. G. DE NEEF en L. VINTS, *Antwerpse catholica*, in: KADOC Nieuwsbrief, 1993-1994, nr. 3, p. 6.
- (20) Over zijn zeer verscheiden verzamel-activiteiten: F. PRIMS, *In Memoriam Emiel Dilis (1860-1930)*, in: Antwerpsch Archievenblad, tweede reeks, 5 (1930), p. 242-243.
- (21) In 1938 berustte de collectie Dilis nog bij de familieleden. *Ons wekelijks praatje met den Heer Jan de Schuyter over de "Vereeniging van Antwerpse Folkloristen"*, in: Hooger Leven, 1938, p. 1294. Wijlen Jules Pieters, volkskundige te Serskamp, verwierf stukken uit de collectie van Emiel Dilis. M. DE MEYER, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900*, Amsterdam, 1970, p. 56. In de collectie van wijlen Frans van Heesvelde te Antwerpen kwamen eveneens prenten van Dilis terecht, volgens een mededeling van wijlen E.J. De Ridder aan

- Filip Lemmens. Cfr. ook: *Tentoonstelling. De Antwerpsche gilden en ambachten in Rubens' tijd. Catalogus*, Antwerpen, 1946, p. 46 (12 offerprenten van Antwerpse ambachten).
- (22) I.v.m. de sanctjes: "Op zichzelf kunnen wij ze niet tot de volkskunst rekenen, al blijven zij belangrijke folkloristische documenten". V. DE MEYERE, *De Vlaamsche Volkskunst*, Antwerpen, 1934, p. 141. In 1927 schreef Pol de Mont: "Onze Vlaamsche sanctjes of beeldekens ... behooren niet tot de folklore, wel tot de kunst: immers, de groote meerderheid ervan zijn gravuren, die meest alle het handteeken van gekende plaatsnijders dragen". P. DE MONT, *Folklore. Een woord over zekere braakliggende Studievelden*, in: *Toerisme*, 6, nr. 22 (15 november 1927), p. 443.
- (23) *Vereeniging tot Bewaring der Vlaamsche Volksoverleveringen. Museum voor Folklore. Catalogus*, Antwerpen 1907, p. 72-73 en 80. In januari 1908, dus niet lang na de opening, ontving het museum een verzameling sanctjes, nagelaten door Louis van Nieuwenhuysse uit Brugge. *Stad Antwerpen. Geïllustreerde Gids van het Folklore-Museum*, Antwerpen, 1914, p. 7.
- (24) [I. TEIRLINCK], *Folklore. Exposition, Bruxelles, Palais du Cinquantenaire. Tentoonstelling, Brussel, Jubelparkhal*, Brussel, 1910, p. 59-60.
- (25) [O. VAN SCHOOR], *De Folklore Tentoonstelling "Ons Volksleven" te Antwerpen in 1916*, Antwerpen, 1917, p. 10-11. In het "Comité" van deze tentoonstelling zetelden o.m. Jules Baetes, Richard Baseleer, Frans Claes, Arthur Cornette, Victor De Meyere, Pol de Mont, Jan De Schuyter, Henri Grell, Emile van Heurck en Oscar Van Schoor. M. POLFLIET, *Leven en Werk van Jan De Schuyter. Essay*, Langemark, s.a., p. 35.
- (26) L. CRICK, *De Tentoonstelling van Volkskunst in het "Paleis der Schoone Kunsten"*, in: *De Brabantsche Folklore*, 9, nr. 49-50 (augustus-oktober 1929), p. 58.
- (27) *Les enrichissements de nos collections de 1914 à 1928*, in: *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, 3de reeks, 1 (1929), p. 24.
- (28) De uitnodigingkaart (in privécollectie, Antwerpen) vermeldt dat de tentoongestelde stukken uit de collectie van Maurice Houyet kwamen.
- (29) *Wereldtentoonstelling voor Koloniën, Zeevaart en Oud-Vlaamsche Kunst. Antwerpen 1930. Afdeling der Oud-Vlaamsche Kunst*, deel 3, Brussel, 1930, p. 127. A. MARINUS, *L'exposition d'art Populaire d'Anvers*, in: *Folklore Brabançon*, 9, nr 54 (oktober 1930), p. 322. L. CRICK, *De Volkskunst op de Tentoonstelling voor Oud-Vlaamsche Kunst, te Antwerpen (Juni-Oktober 1930)*, in: *De Brabantsche Folklore*, 10, nr. 58-59 (maart-mei 1931), p. 312-314.
- (30) E.H. VAN HEURCK & G.J. BOEKENOOGEN, *Histoire de l'Imagerie Populaire Flamande et de ses rapports avec les imageries étrangères*, Brussel, 1910, p. 534-535.
- (31) E.H. VAN HEURCK, *Les Images de Dévotion Anversoises*, in: *De Gulden Passer*, nieuwe reeks, 8 (1930), p. 67-166. Van deze tekst liet E. van Heurck 250 afzonderlijk gepagineerde overdrukken maken, waarvan 50 exemplaren op Hollands papier en geïllustreerd met 15 afdrukken van originele koperplaatjes.
- (32) ADOLF SPAMER, *Das kleine Andachtsbild*, in: *Volkskunde*, 35 (1930), p. 171-174.
- (33) P. ROLLAND, *Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België. XXVIIIe zitting. Congres van Antwerpen 1930. Jaarboeken*, aflevering I, Antwerpen, 1930, p. 116-117 en aflevering II (Antwerpen, 1931), p. 110.
- (34) In de overdrukken van de Franse editie komt volgende gedrukte opdracht voor: "A mon excellent ami, l'éminent folkloriste Em.H. van Heurck, je dédie cette première étude folklorique en affectueuse admiration".
- (35) J. DE BEER, *Les Blasons en papier des gildes, corporations, confréries et autres sociétés du Pays d'Audenarde*, in: *Le Folklore Brabançon*, 10, nr. 60 (juni 1931), p. 459-505. ID., *De papieren blazoenen der Gilden, Neeringen, Broederschappen en andere Vereenigingen van het Land van Audenarde*, in: *De Brabantsche Folklore*, 12, nr. 68 (november 1932), p. 135-186.
- (36) L. KESTELOOT, *Antwerpen's Oudheidkundige Kring, Jaarverslag 1932*, in: *Jaarboek. Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, 8 (1932), p. 9.
- (37) *Catalogus der openbare verkooping der Boekenverzameling voortkomende van wijlen den Eerw. Heer Kan. G. van Caster en den Eerw. H. De Ryck ... Antwerpen ... Albert de Tavernier*, Brussel, 1918, p. 24.
- (38) *Catalogue d'une belle collection de Livres Anciens et Modernes, Gravures et une Importante Collection d'Images ... à Anvers ... Albert de Tavernier*, Brussel, 1919, p. 38-40. Over de herkomst van deze verzameling is ons niets bekend. Ging het misschien om (een deel van) de collectie Rosel ?
- (39) A. KEERSMAEKERS, *Geschiedenis van de Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde. Deel I: 1925-1945*, in: *Jaarboek. Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde*, 1 (1988-1989), p. 12.
- (40) Over het belang van de context-gegevens o.m.: G. ROOIJAKKERS, *De dynamiek van devotionalia. De materiële cultuur van het geleefde geloof in oostelijk Noord-Brabant*, in: M. MONTEIRO, G. ROOIJAKKERS en J. ROSENDAAL (red.), *De dynamiek van religie en cultuur: geschiedenis van het Nederlands katholicisme*, Kampen, 1993, p. 83-84.
- (41) Niet alles werd geveild. In het midden van de jaren '80 wist een Antwerps antikwariaat van erfgenamen van E. van Heurck nog enkele albums met devotieprenten te kopen.

- (42) J. DE BEER, *Avant-propos*, in: *Ville d'Anvers. Catalogue des Collections Em. H. van Heurck ... Folklore ... Salle Van Herck*, Antwerpen, 1931, p. 2. In deze catalogus (verkoop 16-18 november 1931) komen ingelijste devotieprenten (p. 5-7) voor evenals koperplaatjes (p. 35-39). De niet-ingelijste devotieprentjes werden samen met de boeken (23-26 november, 14-18 december 1931) verkocht. *Catalogue de la très importante collection de Livres anciens et modernes délaissée par feu M. Emile H. Van Heurck, Folkloriste ... Salle Van Herck*, deel 1, Antwerpen, 1931, p. 46; deel 2, p. 10-11.
- (43) J. de Beer genoot vooral erkenning als penningkundige, toch rekende de redactie van "Volkskunde" hem in 1931 al onder de "gekende folkloristen". Cfr.: *Pol de Mont, Stichter van Volkskunde (1857-1931)*, in: *Volkskunde*, 36 (1931), 98 en 100.
- (44) J. DE BEER, *Imagerie Populaire. Images de dévotion en Belgique*, in: J. DE BEER, A. DE PREMORÉL, A. DOPPAGNE e.a., *Le Folklore dans nos provinces*, Brussel, s.a., p. 14. (De geciteerde publikatie betreft slechts de maquette voor een ontworpen boek).
- (45) *Ons wekelijksch praatje met mejuffrouw Rita Hostie over den "Antwerpschen Sanctjeskring"*, in: *Hooger Leven*, 12 (1938), p. 847. Zie ook: F. PEETERS, *Le Cercle Anversoïso de l'Image Saint Jean l'Evangéliste. Extrait de "La Sève" n° du 15 avril 1935*, Antwerpen, 1935, p. 2.
- (46) Het getypte origineel van de "Statuts du Cercle Anversoïso de l'Image" in het V.M.A.
- (47) P. ROLLAND (ed.), *Oudheid- en Geschiedkundig Verbond ...*, aflevering II, p. 26.
- (48) In 1946 insinueerde een buitenstaander zelfs dat niet J. de Beer maar pater Peeters de "véritable initiateur" was. A. DERMUL, *Nos sociétés scientifiques*, in: *Le Matin*, numéro spécial du 50me anniversaire, Antwerpen, 1946, p. 292.
- (49) J. DE BEER, *In Memoriam Révérend Père F. Peeters, S.J.*, in: *Liber Memorialis. 1932-1942. Cercle Anversoïso de l'Image*. Antwerpsche Sanctjeskring, Zoutleeuw, s.a., p. 11. Pater Peeters, zoon van een Leuvense drukker-uitgever, publiceerde o.m. over Van Eyck, Dirk Bouts, de Sint-Caroluskerk te Antwerpen en de Antwerpse Sint-Augustinuskerk. *De Eerw. Pater Peeters*, in: *De Brabantse Folklore*, 20, nrs. 115-120 (1940-1948), p. 263-264. Aldaar wordt ook vermeld: "Hij bezat tevens een rijke verzameling prenten over Onze Lieve Vrouw, waarvan sommige zeer oud waren".
- (50) Pater Peeters voegde met de hand nog de "Expositions", als één van de na te streven doelen, aan het in het V.M.A. bewaarde exemplaar van de statuten toe. Of deze aanvulling reeds op 13 februari 1932 gebeurde of pas na de goedkeuring van de statuten, is niet duidelijk.
- (51) Als uitstekend kenner van de rijke collecties van het Antwerpse Volkskundemuseum, wees Steven Van den Eijnde, secretaris van het K.C. Peeters-instituut voor Volkskunde, mij op het bestaan van deze kostbare documentatie. Ik dank hem hiervoor zeer hartelijk
- (52) F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 9 (1935).
- (53) Léonie Dilis overleed in augustus 1939; Louisa Dilis in september 1940. Verslag over werkingsjaar 1939-1940. V.M.A.
- (54) Het was dan alleszins slechts een tijdelijke afwezigheid. Daarna duikt Dursin weer op (verslag van 5 oktober 1935 in het V.M.A.), om uiteindelijk in 1939 uit de kring te verdwijnen. In de gedrukte ledenlijst, bewaard in het V.M.A., staat naast zijn naam geschreven: "royé 11 novembre 1939". In 1936 stond hij achter met de betaling van zijn lidgeld. Cfr. brief van F. Van de Velden aan F. Peeters (14 februari 1936). Archief Loyolavereniging, Antwerpen (dossier: Marianum).
- (55) *Catalogue de la Collection Lucien Dursin. Iconographie d'Anvers ... Salle Van Herck ...*, Antwerpen, 1934, 28 pp.
- (56) J. de Beer en pater Peeters hadden, zonder medeweten van de schatbewaarder, een nieuwjaarswens laten drukken en verspreiden waarop wel hun naam voorkwam, maar niet die van A. Du Caju.
- (57) Mevr. Du Caju had in een brief van 14 januari 1935 aan pater Peeters beloofd, naar aanleiding van haar voordracht, kosteloos aan de leden een koperafdruk van een prent voor O.-L.-Vrouw van Gaverland (gesig-neerd: Jo. de Wael) te schenken. Brief in V.M.A.
- (58) De briefwisseling over heel dit conflict berust in het V.M.A.
- (59) W. VAN NESPEN, G. SIMONS & G. VAN DEUREN, *Volkskundemuseum. Verrijking 1965. Tentoonstelling van een keuze uit de verzameling Mevrouw O. Du Caju*, Antwerpen, 1965, 126 pp.
- (60) Over J. de Schuyter (Antwerpen, 24 juni 1889 - Antwerpen, 9 mei 1952) o.m.: M. POLFLIET, *Leven en werk van Jan de Schuyter, Essay*, Langemark, s.a.; i.v.m. de Sanctjeskring: p. 38.
- (61) Volgens zijn bidprentje (privécollectie, Deurne) was hij bij zijn overlijden (29 januari 1937) voorzitter van de Raad van Beheer van de N.V. De Vlijt (Gazet van Antwerpen en Zondagsvriend), hoofdman van de Broederschap der XXXVI Heiligen en voorzitter van de kerkfabriek van Sint-Andries te Antwerpen. Zie ook: *In Memoriam Meester Ferdinand Van de Velden*, in: *Zondagsvriend*, 4 februari 1937.
- (62) Verslag in: V.M.A. Een lijst uit 1940 (bewaard in het R.G.) vermeldt verder nog volgende (later aanvaarde) "effectieve leden": Paul Van Aelst, Maurice de Hasque, Charles de Vos te Steene, Louis Huyghebaert, mevr. August Van Spilbeeck, mevr. Edouard Jacobs, mej. Anne Van Poeck en August Van Santvliet.

- (63) Bewaard in het V.M.A.
- (64) Cfr. F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 2. F. Claes behoorde tot de oprichters van de kring. In een brief van 1 maart 1935 noemde E.H. J. Van Herck de overleden Claes "onze stichter-voorzitter". V.M.A.
- (65) Dit blijkt o.m. uit de met een ets van Wenceslaus Hollar (Onze-Lieve-Vrouw van Kamerijk, 147 x 94 mm) opgesmukte uitnodiging voor een eerste tentoonstelling van de vereniging op 7 en 8 mei 1932. Deze en de andere nog te citeren uitnodigingskaarten bevinden zich in de plakboeken van R. Hostie, bewaard in het R.G.
- (66) Na de dood van F. Claes gingen deze drie boeken over in de handen van zijn zoon, Frans Claes junior. Nu berust het materiaal uit deze registers in een privécollectie te Deurne.
- (67) Cfr. E.H. VAN HEURCK, *Les Images ...*, p. 93, 95, 98-101.
- (68) A. LABIAU & J. DE SCHUYTER, *Vijf en twintig jaren bestaan van Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, in: Jaarboek. Antwerpen's Oudheidkundige Kring, 11 (1935), p. 72.
- (69) L. KESTELOOT, *Antwerpen's Oudheidkundige Kring ...*, p. 9. De Oudheidkundige Kring telde toen ongeveer 350 leden "in alle standen der bevolking". *Ibid.*, p. 13.
- (70) *Bestuur en Leden*, in: Jaarboek. Antwerpen's Oudheidkundige Kring, 9 (1933), p. 9-15.
- (71) *Cercle Anversois de l'Image. Liste des Membres. Antwerpsche Sanctjeskring. Ledenlijst*, Antwerpen, s.a., 7 pp. J. de Beer was, blijkens de lijst, reeds in het Sterckshof gevestigd, waar hij zijn intrek begin 1938 nam. Cfr. W. MEEWIS, *Van "Hof van Plaisantie" ...*, p. 8. Léonie Dilis (in augustus 1939 overleden) komt in het document niet meer voor.
- (72) Van de 71 inschrijvingen hebben er 6 betrekking op een echtpaar, één betreft (vermoedelijk) een moeder en haar dochter (Nyssens).
- (73) Kesteloot verzamelde vooral bronzen, koperen en tinnen voorwerpen. G. HASSE, *Voornaamste persoonlijke Verzamelingen en Musea te Antwerpen*, Antwerpen, 1930, p. 27-28.
- (74) Engels bezat wel wat sanctjes, maar zijn aandacht ging toch vooral uit naar bodemvondsten "uit alle tijdperken". L. KESTELOOT, *De Verzameling Frans Engels*, in: Jaarboek. Antwerpen's Oudheidkundige Kring, 9 (1933), p. 23-42 (sanctjes worden, naast andere "folklore", vermeld op p. 35). [*Verzameling Frans Engels*]. *Openbare veiling van bodemvondsten en oudheden, metaal, aardewerk, steengoed ... Zaal van Herck*, Antwerpen, 1965, p. 18.
- (75) Zie de handschriftelijke toevoegingen bij de getypte ledenlijst uit 1932/1933. V.M.A.
- (76) Cfr. *Liber Memorialis ...*, p. 35-42.
- (77) Publiceerde o.m. het degelijke werk: L. HUYGHEBAERT, *Sint Hubertus, patroon van de jagers, in woord en beeld. Historie Legenden Folklore*, Antwerpen, 1949, 361 pp.
- (78) Opdracht in een overdruk van "*Les Blasons en Papier*" (1931) door Jos de Beer. Privécollectie, Antwerpen.
- (79) Een weerklank van de kritiek op het "pedant collectioneeren en geliefhebber" van J. de Beer in: ST, *Het Sterckshof, Museum van Vlaamsche Cultuur. De leiding moet in goede handen zijn*, in: De Morgenpost, 10 januari 1937.
- (80) *Verdediging van de Commissie der Musea Steen en Vleeschhuis*, [Antwerpen, 1934], 26 pp.
- (81) *Groot Antwerpen is een museum rijker. Het Museum van Vlaamsche Beschaving in het Sterckshof te Deurne*, in: Zondagsvriend, 9, nr. 21 (26 mei 1938), p. 584-585.
- (82) Een glimp van zijn bezit vangen we op in: E.V. DOM, *De geschiedenis van O.L. Vrouw van Goeden Wil te Duffel*, Tongerlo, 1936, p. 235-237, 241 en 243. Zie ook vermeldingen bij: J. DE BEER, *Les Saints dits Maréchaux et Auxiliaires contre la Peste (Cercle Anversois de l'Image, IIIe Exposition, Mai 1934)*, Zoutleeuw, 1934, passim.
- (83) Vermeldingen van sanctjes uit het bezit van L. en L. Dilis bij: J. DE BEER, *Les Saints ...*, passim; E.V. DOM, *De geschiedenis ...*, p. 244.
- (84) *Catalogue de la Bibliothèque délaissée par Monsieur H. Dierickx-Beke, Archiviste-Bibliothécaire de la Ville de Malines ... Vente Publique ... Alb. de Tavernier, libraire-expert*, Antwerpen, 1934, p. 40-43.
- (85) L. CRICK, *Gegraveerde koperen plaat van de bedevaart te Carloo*, in: De Brabantsche Folklore, 7, nr. 19 (december 1927), p. 221-223.
- (86) L. CRICK, *Plaque ayant servi à imprimer les images de dévotion du pèlerinage de Scheut*, in: Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire, 3de reeks, 1 (1929), p. 84-85.
- (87) L. CRICK, *Une image de Sainte Cicercule*, in: Bulletin ..., 3de reeks, 2 (1930), p. 135-136.
- (88) G. DES MAREZ, *Concours quinquennal des Sciences historiques (Période 1916 à 1920) (Extrait du Moniteur belge du 11-12 septembre 1922)*, Brussel, 1922, p. 19-20.
- (89) L. Crick (Elsene, 1885-1965) legateerde zijn verzameling volkskundige voorwerpen (kapelletjes, volksprenten e.d.) aan de Kon. Musea voor Kunst en Geschiedenis. R. VAN DER LINDEN & J. ANTONISSEN, *De Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde in 1966*, in: Jaarboek. Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde. Vlaamse Afdeling, 19 (1966), p. 11. Zie ook: Dr. L.J.V. Crick, in: Wetenschappelijke Tijdingen, 25 (1966), kol. 227.

- (90) R. VAN DER LINDEN, *In Memoriam Albert Marinus*, in: Oostvlaamse Zanten, 54 (1979), p. 79.
- (91) Y. PATOUT, *Franstalige Zuidnederlandse tijdschriften (1825-1960)*. (Nederlandse Volkskundige Bibliografie. XXXIII), Antwerpen, 1982, p. XXXIV-XXXVIII.
- (92) Cfr. de berichten over de Sanctjeskring in *De Brabantsche Folklore*: J. WATTE, *Brabantse tijdschriften 1921-1960: a. Brabantse Folklore, b. Jaarboeken van Diest, Gedenkschriften van Halle* (Nederlandse Volkskundige Bibliografie, XVII), Antwerpen, 1973, p. 30-34.
- (93) *Antwerpsche Sanctjes-Kring*, in: De Brabantsche Folklore, 12, nr. 69 (jan. 1933), p. 290. Dezelfde tekst maar uiteraard in het Frans: *Antwerpsche Sanctjes-Kring*, in: Folklore Brabançon, 12, nr. 69 (jan. 1933), p. 225.
- (94) Archief van de Loyola-vereniging te Antwerpen. Vermoedelijk is de lijst in de periode begin augustus-einde september 1940 opgemaakt. Hij vernoemt nog Louisa Dilis (overleden in september 1940), terwijl de naam van een ander lid, Dr. A. Van Schevensteen (overleden einde juli 1940), er niet meer in voorkomt. Hij dateert alleszins van na 21 april 1940 daar hij J. Van Herck als pastoor-deken van Kontich vermeldt, een functie die deze priester pas op genoemde datum toegewezen kreeg. J. MAERIEN, *Album Pastorum ...*, p. 75.
- (95) *Catalogue de la Collection Ter Bruggen. Eaux-fortes & Gravures de Maîtres Anversois ... Propriété de la ville d'Anvers (Histoire de la Gravure d'Anvers, II)*, Antwerpen, 1874-1875, passim.
- (96) A.K.L. THIJS, *Burgerlijk Antwerpen tegenover de cultuur der lagere klassen: van bestrijding naar conservatie*, in: *Volkskunde*, 94 (1993), p. 159-161.
- (97) Zie het interview van Sander Pierron met E. van Heurck: *Le Folklore en Belgique. La Province d'Anvers. La Métropole est le grand foyer de la vie folklorique*, in: *L'Indépendance Belge*, 9 maart 1924.
- (98) *Ons wekelijksch praatje ... Hostie ...*, p. 848. P. de Mont had deze Matsijs-voorstelling al in 1931 gesignaleerd. P. DE MONT, *Over Sanctjes ...*, p. 83.
- (99) In de Sint-Ignatiuskapel. F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 2-3 (1935).
- (100) F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 19.
- (101) A.K.L. THIJS, *Burgerlijk Antwerpen ...*, p. 155.
- (102) Het betrof een "tirage évidemment moderne mais limité". F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 12 (1935). "Al de aanwezige leden krijgen op elke vergadering een afdruk van een koperen plaat, opzettelijk voor den kring en in beperkt getal afgedrukt. ...". *Ons wekelijksch praatje ... Hostie ...*, p. 847.
- (103) F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 13 (1935). *50 Jaar Sterckshof. Tentoonstelling*, Deurne, 1981, p. 16.
- (104) H. Augustinus door P. van Lisebetten (3 maart 1934) en H. Antonius van Padua door Vidua G. Huberti (5 november 1937). Zie de verslagen in het V.M.A.
- (105) H. Ignatius en H. Xaverius, door C. Galle (5 oktober 1935). Verslag in: V.M.A.
- (106) De Vier Gekroonden (3 oktober 1936). Verslag d.d. 7 november 1936 in het Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven.
- (107) H. Maagd door C. Galle (2 december 1939). Verslag in: V.M.A.
- (108) H. Joannes door A. Goetiers (4 maart 1939) en H. Ursula door C. Galle (9 november 1940). Verslagen in: V.M.A.
- (109) Prent van de XXVI Heiligen (7 maart 1942). Cfr. *Liber Memorialis ...*, p. 222.
- (110) H. Cornelius, vereerd te Ninove (3 februari 1940, bij een lezing van Ch. de Vos te Steene). Verslag in: V.M.A.
- (111) H. Cassianus door Gaspar Bouttats (7 maart 1936). Het Stadsarchief is als eigenaar vermeld in: E.H. VAN HEURCK, *Les Images ...*, p. 103.
- (112) O.-L.-Vrouw van Scheut, 4 maart 1933. Cfr. F. PEETERS, *Le Cercle ...*, p. 12. Over dit koperplaatje: L. CRICK, *Plaque ...*, p. 84-85.
- (113) Margaret Wake (5 februari 1938). Verslag in: V.M.A.
- (114) H. Materne (1 oktober 1938). Verslag in het V.M.A.
- (115) *Ons wekelijksch praatje ... Hostie ...*, p. 847.
- (116) In 1961 verkocht Jozef Goffin, toen pastoor te Jesseren, ongeveer 1.000 sanctjes aan het R.G. Zie: L. REYPPENS S.J., *Onze prentjesverzameling*, p. 1 (handschrift in het R.G.).
- (117) J. LINDEMANS, *Alexis Verbouwe*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 35 (1952), p. 210-214.
- (118) In de plakboeken bevinden zich ook vrij veel uitnodigingskaarten en enkele andere documenten. Vriend Filip Lemmens, de uitmuntende kenner van de prenten-schat van het Ruusbroecgenootschap, wees mij op het bestaan van deze plakboeken. Ook gaf hij tal van vingerwijzingen bij het onderzoek. Voor dit alles mijn hartelijkste dank.
- (119) Tekst van de lezing (handschrift van A. Du Caju) in privécollectie, Antwerpen.
- (120) De H. Joannes de Evangelist was door pater Peeters uitgeroepen tot patroon van de Antwerpsche Sanctjeskring. F. Peeters, *Le Cercle ...*, p. 2-3 (1935).

- (121) In een brief d.d. 31 maart 1939 deelde J. de Beer aan F. Peeters mee dat hij de volgende dag niet op de vergadering aanwezig kon zijn. Hij vervolgde "Il est minuit passé, je viens de terminer le tirage des images dont je vous fais parvenir 50 exemplaires pour être distribués aux membres présents; le reste, vous voudrez bien me le retourner". V.M.A.
- (122) Net zoals i.v.m. de veiling Emile van Heurck, schreef Jos de Beer ook bij de veilingcatalogus van de collectie F. Claes de inleiding. J. DE BEER, *Préface*, in: Musée Frans Claes "De Gulden Spoor" Gildes - Armes - Fouilles - Antiquités - Folklore ... Eug. Van Herck & Fils, deel I, Antwerpen, 1933, p. 3-4.
- (123) Bedoeld zijn de hoofdzakelijk door F. Peeters S.J. verzamelde prenten betreffende de iconografie van Antwerpen, welke momenteel het Prentenkabinet vormen van de Universiteit Antwerpen/UFSIA.
- (124) Brief bewaard in het V.M.A.
- (125) Het dossier over de Sanctjeskring in het V.M.A., waarin het door de Auxiliaire de la Presse verstuurd knipsel berust, is klaarlijk afkomstig van pater Peeters. Het artikel verscheen n.a.v. een in de Sanctjeskring gegeven voordracht waarin de Leuvense prof. burggraaf Ch. Terlinden "al de vooringenomenheid van zijn pro-katholieke en pro-Belgische gezindheid" had getoond.
- (126) Verslagen in het R.G. en vooral in het V.M.A.
- (127) Opgave van de voordrachten, opgemaakt door M. de Hasque ten behoeve van Rita Hostie (7 april 1946) en bewaard in het R.G. De lijst in: *Liber Memorialis* ..., p. 35-43 vermeldt de voordracht van H. Jacobs niet.
- (128) "Bij gelegenheid zijner talrijke lezingen voor de afdelingen van het Davidsfonds in al de hoeken van Vlaanderen en bij zijn tweejarig verblijf in Holland en bij alle andere gelegenheden vroeg hij naar oude sanctjes". L. REYPENS, *Onze prentjescollectie*, p. 1.
- (129) Cfr. M. VAN COPPENOLLE, *Folklore. Meimaand Mariamaand. Op beevaart naar Vivekapelle*, in: West-Vlaanderen, 23-5-1947. Een gedeelte van zijn collectie berust in het V.M.A.
- (130) Brief in het familie-archief Lemmens te Deurne. Het bedoelde boek: L. HUYGHEBAERT, *Saint Hubert, Patron des Chasseurs*, Antwerpen, 1927, 160 pp. De bewaard gebleven tekst van de lezing van A. Du Caju bevat geen "aanvallen" op L. Huyghebaert en het is niet zeker dat Huyghebaert op het ogenblik van het conflict reeds lid was van de kring.
- (131) G. Lemmens nam deel aan drie mariale tentoonstellingen, namelijk in 1) het Sint-Norbertusgesticht te Antwerpen (16-23 april 1939), 2) het Sint-Xaveriuscollege te Antwerpen (25-28 mei 1942) en 3) de parochie O.-L.-Vrouw ter Sneeuw te Borgerhout (31 oktober-7 november 1943). Cfr. documenten in het familie-archief Lemmens te Deurne.
- (132) De collectie sanctjes van E.H. Van Herck kwam terecht in het heemkundig Museum te Kontich. *Kontich, Museum voor Heem- en Oudheidkunde. Volksdevotie. Catalogus*, Kontich, 1973, 123 pp.
- (133) L. SCHEPENS, *Platteau, Juliaan, toneelspeler (Antwerpen 26 maart 1894 - Bonheiden bij Mechelen 1 december 1964)*, in: Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel II, Tielt-Amsterdam, 1975, p. 1255-1256.
- (134) De namen van de leden van deze club zijn ons slechts voor de periode 1872-1922 bekend. Zie een eenblad-druk (waaruit ook het Vlaams karakter van de groep spreekt): *De CLVb Der XII Vliert 't gVLDen JVbeLfeest Van zIjne stIchtIng XXVIII 8-brIs ... uit broederlijke genegenheid aangeboden aan de Confraters door Apotheker Oscar Van Schoor*, Antwerpen, 1922. Over deze vereniging: *Necrologie*, in: De Brabantsche Folklore, 13, nr. 73 (september 1933), p. 75-76. De mededeling aldaar dat de kring door F. Claes gesticht was, blijkt onjuist. Claes werd lid in 1906.
- (135) Over deze vereniging: *Het verdienstelijke werk van de Vrienden van het Sint Niklaaspleintje te Antwerpen*, in: Geïllustreerd Weekblad A.B.C., 11 oktober 1936.
- (136) Zie het plakboek van wijlen Frans Claes junior over deze tentoonstelling. Privécollectie, Antwerpen. J. DE SCHUYTER, *De Antwerpsche Poesje, zijn geschiedenis en zijn speeltaksten*, Antwerpen, 1943, p. 116-124.
- (137) M. POLFLIET, *De Antwerpse folklorist Jan de Schuyter*, Aarschot, 1950, p. 7. *Ons wekelijksch praatje ... Jan De Schuyter* ..., p. 1294-1295.
- (138) *Marianum*, in: De Brabantsche Folklore, 15, nrs. 85-86 (sept.-nov. 1935), p. 121. Archief Loyola-vereniging, Antwerpen (dossier: Marianum). V.M.A. (dossier: Marianum).
- (139) Handschrift en plakboeken van R. Hostie. R.G.. Cfr. tevens: *Ons Wekelijksch praatje ... Hostie* ..., p. 848 en F. PEETERS, *Le Cercle* ..., in: *Liber Memorialis* ..., p. 43-44.
- (140) F. PEETERS, *Le Cercle* ..., p. 12 (tekst uit 1935). Cfr. ook: *De Brabantsche Folklore*, 12, nr. 71 (mei 1932), p. 406.
- (141) J. DE BEER, *De schuttersgilden*, in: Gedenkboek Frans Claes. Museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen, Antwerpen, 1932, p. 89-142
- (142) *Liber Memorialis* ..., p. 45. Op 3 november 1934 onderstreepte J. de Beer dat de deelname aan deze Poolse tentoonstellingen zorgde voor de bekendheid in het buitenland van de kring én van het werk van onze oude sanctjes-graveurs. Verslag in het V.M.A.
- (143) *Les Saint dits Maréchaux* ..., 56 pp. (1934)

- (144) Hiervan werden eveneens overdrukken gemaakt: *Cercle Anversois de l'Image. Fondé en 1932. IIIe Exposition 10-14 Mai 1934. Les Saints Maréchaux de la Peste. Antwerpsche Sanctjeskring. Gesticht in 1932. III^ede Tentoonstelling 10-14 Mei 1934. Extrait du Journal "La Métropole" de 12 et 13 Mai 1934*, [Antwerpen, 1934], 6 pp.
- (145) *Tentoonstelling gehouden door den Antwerpschen Sanctjeskring*, in: *De Brabantsche Folklore*, 13, nr. 78 (juli 1934), p. 451.
- (146) C. DE CLERCQ, *O.L.Vr. van Kalfort. Ikonografische dokumenten, Antwerpsche Sanctjeskring*, Antwerpen, 1935, niet gepag.
- (147) *Vijfde Congres voor Geschiedenis en Folklore der Kempen, 17-20 Augustus met tentoonstelling 11-25 Augustus te Westerloo 1935*, Westerloo, 1935, p. 5 en 7-8.
- (148) *XXXe Congres van het Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België. Brussel, 28 Juli-2 Augustus 1935, Programma van het Congres. Inhoud der Mededeelingen*, Brussel, 1935, p. 112-113.
- (149) Handgekleurd exemplaar in: R.G.
- (150) Verslag van de eerste plechtige Algemene Vergadering van het Museum van Vlaamsche Beschaving, 1935. Archief Sterckshof, Deurne. *Vente publique d'un important matériel d'Imprimerie, typographique, lithographique et de reliure. Les 1 avril 1935 et jours suivants ... Catalogue*, Antwerpen, 1935. *50 jaar Sterckshof ...*, p. 16.
- (151) Handgekleurde steendruk, gesigneerd: "M. Arnou". Privécollectie, Antwerpen.
- (152) *Antwerpsche Sanctjeskring*, in: *De Brabantsche Folklore*, 15, nr. 90 (juli 1936), p. 543.
- (153) *De Antwerpsche Sanctjeskring. Een Jubelentoonstelling*, in: *Gazet van Antwerpen*, 21 mei 1936.
- (154) *Tentoonstelling van Huiskapelletjes*, in: *De Brabantsche Folklore*, 16, nrs. 91-92 (september-november 1936), p. 189.
- (155) J. DE BEER, *Herinneringen aan Jan De Schuyter. Bij het afsterven van een onvervalste Sinjoor*, in: *Het Handelsblad*, 20 mei 1952.
- (156) Zie deze terloopse uitlating in: KAREL, *Merkwaardige tentoonstelling te Lier*, in: *Volk en Staat*, 20 oktober 1937.
- (157) J. DE SCHUYTER, *Merkwaardige privaatverzamelingen. De Folklore verzameling van Mevr. Klockaerts te Lier*, in: *Het Handelsblad*, 18 oktober 1936. Zie verder: *Openbare veiling van Folklore uit de verzameling van Mevr. L. Klockaerts te Lier ... Zaal Van Herck*, Antwerpen, 1947, 7 pp. (met de vermelding van verscheidene loten sanctjes); *Openbare veiling vande verzameling Folklore van Mevrouw L. Klockaerts te Lier ... Zaal Van Herck*, Antwerpen, 1964, 14 pp.
- (158) Zie o.m.: *De Morgenpost*, 21 september 1936; *Het Handelsblad*, 21 en 25 september 1936 en het *Geïllustreerd Weekblad A.B.C.*, 4 oktober 1936.
- (159) F. LEMMENS, *Vaantjes en Huiszegens (Bibliotheek van het Ruusbroec-genootschap te Antwerpen, Afdeling Prenten)*, Antwerpen, 1987, p. 9.
- (160) Cfr. *De Standregelen van A.O.K. (V.z.w.d.)*, in: *Jaarboek. Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, 10 (1934), p. 28.
- (161) Later onderstreepten J. De Schuyter en J. de Beer dan weer dat de Vereeniging van Antwerpsche Folkloristen, waarvan zij de "leiders" waren, de tentoonstelling van de "kapellekens" had georganiseerd in samenwerking met de Vrienden der Sint-Niklaasplaats. Omzendbrief van de Vereeniging n.a.v. de voordracht van J. de Beer over "Volksgebruiken bij de ambachten" op 31 oktober 1938. V.M.A.
- (162) Verslag in V.M.A. De ruilbeurs (met feestviering) werd pas vanaf 1937 ingevoerd, blijkens het verslag van 4 december 1937. V.M.A.
- (163) Cfr.: R. HOSTIE, *Fiere Margrietken van Leuven. (Antwerpsche Sanctjeskring)*, Antwerpen, 1936, 28 pp.
- (164) *Ons wekelijksch praatje ... Hostie*, p. 848.
- (165) *Louis Moorhamers. Vente Publique du 1 juin 1991. Atlas ... Collection Exceptionnelle d'Images Pieuses du XVIIe et XVIIIe s. ...*, Brussel, 1991, p. 34, nr. 136.
- (166) *Antwerpsche Sanctjeskring*, in: *De Brabantsche Folklore*, 16, nr. 96 (juli 1937), p. 521.
- (167) R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes - Volkskunde rond 200 heiligen op 1000 vaantjes*, Brugge, 1987, p. 125 en 140.
- (168) Over de mensen van invloed op K. Laenens (vader Edward Laenens, maar ook o.m. J. de Beer, J. De Schuyter en L. Huyghebaert): H. SABBE, *Aan de Heer Charles Laenens*, in: C. LAENENS, *De geschiedenis van het Antwerps Gerecht*, Antwerpen, 1953, p. 6.
- (169) In het R.G. berusten afdrukken van de twee vaantjes op één vel. F. LEMMENS, *Vaantjes ...*, p. 8.
- (170) *Antwerpsche Sanctjeskring*, in: *De Brabantsche Folklore*, 17, nr. 102 (juli 1938), p. 513.
- (171) Exemplaar in het R.G.
- (172) R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes ...*, p. 11-12 en 117. F. LEMMENS, *Vaantjes ...*, p. 8-9.

- (173) Dat de tekeningen werk waren van K. Laenens blijkt uit: J. DE BEER, *Rond een tentoonstelling van Knipkunst*, in: Het Handelsblad, 4 juni 1939. Vier verschillende kaarten zijn aanwezig in de plakboeken van R. Hostie. R.G.
- (174) *Antwerpsche Sanctjeskring*, in: De Brabantsche Folklore, 19, nr. 114 (juli 1940), p. 513.
- (175) J. DE BEER, *Introduction*, in: Liber Memorialis ..., p. 5-9.
- (176) Notities door M. de Hasque op 7 april 1946 overgemaakt aan R. Hostie. R.G.
- (177) Een gedeelte van zijn collectie kwam in het Ruusbroecgenootschap terecht, een ander gedeelte bij de bollandisten te Brussel. L. REYPENS, *Onze prentjesverzameling*, p. 2-a (R.G.).
- (178) R. HOSTIE, *De laatste jaren van de Antwerpsche Sanctjeskring, Poging tot aanvulling van het "Liber Memorialis" 1932-1942*, p. 2. Deze handschriftelijke (6 bladzijden tellende) historiek, in 1981 op verzoek van pater Jos Andriessen S.J. opgemaakt, berust in de collectie van het R.G.
- (179) L. BROUWERS, *Het Hof van Liere, van patriciërshuis tot universitaire instelling te Antwerpen, 1516-1975*, Antwerpen, 1976, p. 71.
- (180) R. HOSTIE, *De laatste jaren ...*, p. 2.
- (181) F. PEETERS, *Le Cercle Anversois de l'Image Saint Jean l'Evangéliste*, in: Liber Memorialis ..., p. 42. Het betreft een na de dood van F. Peeters aangevulde tekst. Zie ook de notities van M. de Hasque in het R.G.
- (182) R. HOSTIE, *De laatste jaren ...*, p. 1.
- (183) W. MEEWIS, *Van "Hof van Plaisantie" ...*, p. 9.
- (184) Omzendbrief van einde 1946, waarin medegedeeld wordt dat het boek begin 1947 te verkrijgen zal zijn. R.G.
- (185) Gereproduceerd bij: R. VAN DER LINDEN, *Profane vaantjes van 1830 tot 1983*, in: Oostvlaamse Zanten, 58 (1983), p. 130.
- (186) R. HOSTIE, *De laatste jaren ...*, p. 5.
- (187) Knipsels in het Museum en Archief voor het Vlaams Cultuurleven, Antwerpen.
- (188) Met deze nieuwjaarskaart knoopte J. de Beer aan bij een traditie die al vroeger in de kring bestaan had (cfr. de "rel" met A. Du Caju). In de plakboeken van R. Hostie bevinden zich met een kopergravure opgesmukte nieuwjaarswensen i.v.m. de Sanctjeskring voor de jaren 1935 tot 1938.
- (189) Omzendbrief van circa november 1946, ondertekend door schatbewaarder P. Van Aelst. R.G. Over het aanvankelijke bedrag (25 frank), zie: verslag van de algemene vergadering d.d. 6 oktober 1934. V.M.A.
- (190) De andere "leider" van de Antwerpse "folkloristen", Jan De Schuyter, was al op 9 mei 1952 overleden.
- (191) Brief aan Jos Andriessen S.J. (R.G.).
- (192) D.A. STRACKE, *De XXIV uren der passie ons Heeren*, in: Ons Geestelijk Erf, 1944-II, p. 67.
- (193) Vraag - terloops - geopperd in: R. VAN DER LINDEN, *Mariabedevaartvaantjes. Verering van Onze-Lieve-Vrouw op 1175 vaantjes*, Brugge, 1988, p. 38.
- (194) Zie: P.G.J. POST (red.), *Verbeelding van vroomheid. De devotieprent als cultuurwetenschappelijke bron*, in: Volkskundig Bulletin, 16 (1990), p. 251-402. G. ROOIJAKKERS, *De Dynamiek ...*, p. 80-106.
- (195) J. DE SCHUYTER, *De Plaatsnijders Wiericx*, in: Jaarboek. Antwerpen's Oudheidkundige Kring, 10 (1934), p. 45-55.
- (196) J. de Beer gaf vooral een opsomming van graveurs en prenten. Cfr. het verslag: *De Antwerpsche Sanctjesnijders en het buitenland*, in: Het Handelsblad, 17 november 1935 (Lezing in de Sanctjeskring). Zoals al medegedeeld, heeft hij dit thema ook behandeld op het congres der oudheidkundige kringen in 1935.
- (197) L. Huyghebaert had het materiaal voor zijn boek over de iconografie van de H. Hubertus reeds verzameld voor de kring gesticht werd. L. HUYGHEBAERT, *Sint Hubertus ...*, p. 9.
- (198) Vooral mariale bedevaartplaatsen kregen aandacht, zoals Antwerpen (O.-L.Vrouw op het Staaksken), Czeŝtochowa, Deurne, Foy, Maastricht, Montenaken, Tienen en Verviers.
- (199) E. van Heurck "kwam er bij zijn vrienden [...] ook openlijk voor uit". In *Memoriam Emile H. van Heurck*, in: Volkskunde, 36 (1931), p. 175.
- (200) G. SCHMOOK, *Stap voor stap langs kronkelwegen. Gedenkschriften*, Antwerpen-Amsterdam, 1976, p. 339.
- (201) Dit boek is nooit verschenen. Zie over het onderzoek van M. English inzake prenten: H. STALPAERT, *Brugse Devotieprenten van Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Andries-Brugge*, 1976, p. 23-28.

Jan Heyns, slachtoffer van de Gentse heks Catheline Tancre (1607)

Catheline Tancre, zevenenzestig jaar en wonende op de Plotersgracht te Gent, verdiende haar kost "aelmoessen biddende". Ze werd er al geruime tijd van verdacht een heks te zijn toen ze in 1603 werd aangehouden. De druppel die de emmer had doen overlopen en het gerecht deed ingrijpen was het gerucht dat ze een kind had betoverd.

Ze werd, naar het gebruik van die tijd, grondig onderhoord en al de sinds de Malleus malleficarum klassiek geworden vragen werden haar onverbiddelijk gesteld. Ze werd ten slotte schuldig bevonden en te Gent levend verbrand op 28 november 1603, zoals al sinds lang bekend is¹.

Een van de beschuldigingen die tegen haar werden ingebracht betreft de echtgenoten Jan Heyns en vrouw.

In het verslag van haar "examinatie" van 7 november 1603 lezen we immers:

Ghevraecht of zy Jan Heyns huusvrouw niet en heeft betoovert? Zecht dat Jae, legghende een beetjen broot op haer veynster of op haeren schoot, segghende: "Ic gae deure in duvels name", niet wetende of zy danof zieck worden is².

Kort daarna volgt in het verslag het volgende, korte zinnetje: "Loochent de voors. peerden geraect of geslegen thebben"³.

Uit het verband kan men alleen vermoeden dat het om de paarden van Jan Heyns gaat. Men mag aannemen dat deze "voerman an St. Jacobs kercke" (zoals zijn beroep in het vonnis wordt aangegeven⁴) ziekte of sterfte had gehad onder zijn paarden. De oorzaak was onbekend en dus werd - zoals in die tijd wel meer voorkwam - boos toedoen van de heks Tancre vermoed. Ze zou de dieren hebben aangeraakt of geslagen, waardoor ze betoverd waren, ziek werden en wellicht ook stierven.

Waarschijnlijk was ook de echtgenote van voerman Heyns aan een mysterieuze kwaal gestorven, zodat Jan het door toedoen van Catheline Tancre bijzonder moeilijk had.

Een idee van deze moeilijkheden krijgen we uit een bundel processtukken⁵ waaruit blijkt dat Jan Heyns nog jaren na de verbranding van de heks in grote financiële moeilijkheden verkeerde en last had om zich allerlei schuldeisers van het lijf te houden.

Ten einde raad richtte de man zich in 1607 tot de aartshertog Albrecht en Isabella om uitstel van betaling te bekomen voor zijn steeds oplopende schulden. De aartshertogen staan dit toe, mits de nodige waarborgen en inpandgeving van zijn onroerende goederen. De voornaamste reden voor deze welwillende tussenkomst van de aartshertogen was dat Jan Heyns door de toverkunst van heks Tancre bijzonder zwaar getroffen was, vooral in zijn veestapel.

De volgende passus uit de brief van "respjite" bewijst dit afdoende:

... gesupporteert heeft groot verlies van goede zo duer diniurie⁶ des tijds als oock van in zyn bestial zynde betoouert gheweest heeft, in drye zo vier jaer herwaerts verloren tot derthien voerpeerden bouen zeuen koyen, zo de vrouwe persoon onlancx binnen onser stede van Ghendt gheexecuteert metter viere in vanghenisse bekend ende gheconfesseert heeft, waerduere de suppliant ghecommen is in decadentie ende merckelick passiuue schulden ...

Van de echtgenote van Heyns is nergens sprake meer, zodat ze dus inderdaad wel zal gestorven zijn ca. 1602-03, ook al door toedoen van de heks Tancre.

Dertien paarden en zeven koeien had de man kort na elkaar - allicht in mysterieuze omstandigheden - verloren. Gezien zijn beroep van "waghenaer" of voerman moest dat uiteindelijk op een financiële catastrofe uitlopen.

Belangrijk is dat na enkele jaren het hoogste gezag in het land op papier vastlegt dat Catheline Tancré “bekent ende geconfesseert” zou hebben in de veestapel van Heyns een echte epidemie te hebben aangericht. Bij het nalezen van het verslag van de ondervraging zelf blijkt echter - we zagen het reeds hierboven - dat Tancré daarvan wel werd verdacht, maar dit geheel ontkende. Het had blijkbaar niet mogen baten, het vermoeden van drie à vier jaar te voren was in 1607 een zekerheid geworden, die ook de aartshertogen - God betere het - als een vaststaand feit aannemen.

Vermelden we ten slotte nog dat voerman Heyns woonde op de “keerremelc brugghe”, de brug over de Ottogracht bij de St.-Jacobskerk, aan het begin van de Steendam. De brug lag voor de Steenpoort die in de zeventiende eeuw de naam “Kernemelkbrug” droeg omdat daar de karnemelkmarkt werd gehouden. Een deel van de borstwering van deze brug, die pas in 1900 werd gesloopt, is nu nog te zien⁷.

W.L. BRAEKMAN

1. J.B. Cannaert, *Bydragen tot de Kennis van het oude Strafrecht in Vlaenderen* (Gent, 1835), pp. 236-40 en 475-83.

2. J.C. Cannaert, *Op.cit.*, p. 479.

3. *Ibidem*.

4. J.B. Cannaert, *Op.cit.*, p. 237.

5. RA Gent, *Leenhof van St. Baafs*, nr. 1243/2.

6. *diniurie*: d'injurie, de slechte omstandigheden.

7. M. Labyn, “Uit de Geschiedenis van de Gentse Bruggen”, *Ghendtsche Tydinghen* XVI (1987), 11-12.

Met

de sympathie

van de

Generale Bank

MELAATSHEID DOOR TOVERIJ TE HEUSDEN (1609)

Op 31 juli 1609 getuigt de pastoor van Heusden, Pieter Fant, dat op zijn parochie een zekere Daniël de Wilde woont met vrouw en kinderen (1). Hij verklaart dat de kinderen uit dit gezin zijn “subiect (2) ... eenighe siecten, specie (3) van lazarij, haerlieden toeghecomen deur quade consten van tooverije”. Ze lijden aan een soort melaatsheid. De oorzaak van die melaatsheid was onbekend, maar voor de pastoor viel er niet aan te twijfelen dat de plaag aan toverij te wijten was. Het gevolg van hun ziekte was, zo gaat hij verder, dat ze “daer deur gheensins idoone (4) en sijn om haerlieden te helpen met werken oft andersins”: ze zijn niet in staat hun eigen kost te verdienen.

Daarom is het dat de pastoor de volgende aanbeveling voor hen schrijft: “Soo ist dat ic de voornomde kinderen eenen gelijcken recomandere aen de eerweerdighe vrouwe de heuverste (5) ende gheheel het conuent van het rijke gasthuys, dat sij de selue uut charitaten souden willen visiteren ende met haerlieden liberaele aelmoesen onderhouden ende den heere sal hem lieden, hopelick, rijckelijck het selve lonen”.

Het merkwaardige van dit getuigenis is niet alleen dat melaatsheid aan toverij wordt toegeschreven, maar ook de verwijzing naar het Rijke Gasthuis of het leprozenhuis te Gent.

De stichting van deze leprozerie, die later wegens haar rijkdom het Rijke Gasthuis werd genoemd, kan op het einde van de eerste helft van de twaalfde eeuw gedateerd worden. De fondatie is te situeren in een algemene westeuropese beweging die reageerde tegen de alarmerende uitbreiding van de lepra, een fenomeen dat aan de kruistochten werd toegeschreven.

Te Gent was het leprozenhuis gelegen nabij de Torrepoort, op de hoek van de huidige Holstraat en de Hoogstraat, even buiten de stadsomheining.

De in het Diets of Nederlands geschreven statuten uit 1236 zijn de oudste niet-literaire tekst uit de Nederlanden (6). Deze bron bevat belangrijke inlichtingen betreffende het beheer, de aldaar verblijvende zieken en het verzorgend personeel van de instelling. Een vergelijkend onderzoek heeft aangetoond (7) dat vele voorschriften of bepalingen betreffende de gebeden, de vasten, de straffen, enz. ook in andere gelijkaardige instellingen in voege waren.

Tussen 1477 en 1484 schreef de “meesterigghe” van het leprozenhuis een belangrijk werkje waarin ze haar ervaring bij de “visitatie van mogelijke leprapatiënten heeft neergeschreven (8). Zij alleen bleek toen te Gent bevoegd om na onderzoek te verklaren of iemand al dan niet met lepra was besmet.

Wanneer men vermoedde dat iemand melaats was, diende hij zich aan een onderzoek, een “visitatie”, te onderwerpen in een daartoe erkende instelling. Voor de Oudburg en voor de kasselrij van Gent was dit het Rijke Gasthuis. De vraag van de Heusdense pastoor past dus geheel in de gebruiken van die tijd. Indien dit onderzoek zou uitwijzen dat de kinderen van Jan de Wilde inderdaad leprozen waren, vraagt hij ook dat het Gentse leprozenhuis hen zou willen onderhouden, vermits ze zelf niet in hun onderhoud konden voorzien.

Het vaststellen of iemand al dan niet leproos was, blijkt niet steeds een gemakkelijke karwei geweest te zijn. De Heusdense pastoor spreekt van een “specie van lazarij”. Er waren inderdaad allerlei soorten “lazarij”.

De oude schrijvers onderscheiden vier soorten. Volgens Thomaes Scellinck van Tienen (9) zijn dat: 1) elefancia, genoemd naar de olifant, “ende het es dat alrestercste dier dat men vint. Ende al so is dit onghemac”; 2) tyria, zo genoemd “na een serpent” dat “doet dicke sien sluijf (10) af; alsoe doet die sieke, hem scellet dicke siin huut ende siin wiinbrauwen vallen uut ende hi stinct herde seer”; 3) leoninana, naar de leeuw genoemd, omdat deze soort angstaanjagend en woest is

als het dier; 4) allopicia, zo genoemd “na den wolf”. In het vijftiende-eeuwse Gentse traktaatje maakt men een onderscheid tussen “den brunen”, “dije witte zyeken” en de “pakerien”. (11)
Uit de Heusdense tekst van de vroege zeventiende eeuw blijkt dat ook nog in die tijd het Rijke Gasthuis dergelijke visitaties deed. Maar alleszins ongewoon is het verband dat de pastoor legt tussen lazaree en toverij. Dat “quade consten van toouerijs” de oorzaak van lepra zouden zijn, is een alleszins uitzonderlijke uitspraak, waarvan mij geen enkele parallel bekend is. Toch past ze goed in een tijd waarin de jacht op tovenaars en heksen op haar hoogtepunt was en alles wat men niet begreep aan hun “quade consten” werd toegeschreven.

W.L. BRAECKMAN

VOETNOTA'S

1. R.A., Brussel, Geheime Raad, Spaanse Periode, nr. 937.
2. subiect: lijdend aan.
3. specie: een soort.
4. idoone: geschikt.
5. heuverste: overste.
6. M. Gysseling, “De statuten van de Gentse leprozerie van 1236”, *Studie Germanica Gandensia* 5 (1963), 9-44.
7. Chr. De Coninck en W. Blockmans, *Geschiedenis van de Gentse Leprozerie ‘Het Rijke Gasthuis_ vanaf de stichting (ca 1146) tot omstreeks 1370’*, *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis* 5 (1967), 5-44.
8. W.L. Braekman, “Tekenen en Behandeling van melaatsheid. Een Gents Traktaat je uit de vijftiende Eeuw”, *Volkskunde* 81 (1980), 269-79.
9. C. Van Leersum, “Het ‘Boec van surgien_ van Meester Thomaes Scellinck van Thienen (Opera selecta Neerlandicorum de Arte Medica. VII, Amsterdam, 1928, pp. 175-80; vgl. R. Jansen-Sieben, “Ziektebeeld en behandeling in de Middelnederlandse literatuur”, in: *Lepra in de Nederlanden (12de- 18de eeuw)* (A.R.. Brussel, Dossiers, 2e Reeks, nr.3, 1989), pp. 34-42.
10. Sluijf: vel.
11. Pakerien: pokdalig.

DE TURFSTEKER VAN MICHAËL PELEMAN TE BERLARE

Sinds 28 april 1995 roemen de inwoners van Berlare op een prachtig en machtig beeld van de “Turfsteker”. Het bevindt zich in de nabijheid van het restaurant “Elvira” aan de rand van het befaamde Donkmeer.

De gemeente is wijd en zijd bekend door het Donkmeer dat ligt op Uitbergen en Overmere. Op het gebied van Berlare treft u talrijke, kleinere moerassen en plassen, typische herinneringen van de turfwinningpunten uit de zeventiende en achttiende eeuwen. De namen de Turfput en Het Broek o.a. wijzen daarop. Ze zijn als landschap beschermd.

De turf dient als brandstof, gedolven of gebaggerd onder afsluiting van de lucht vergane plantendelen. De inwoners verdeelden de brandstof in stukken en droogden ze om vuur van te stoken. De turf-bak was in de keukens bestemd om turf in te bewaren of gereed te houden naast de kachel. Een turfbok is een platte schuit om deze waar te vervoeren.

De kunstenaar stelt een man voor terwijl hij de brandstof in stukken schikt. De Turfsteker wijst op het delven of baggeren. Daar komt een andere faktor van pas : de puit in de plassen en moerassen. U ontdekt niet alleen de turfwinning, maar de bijnaam “puitenkloppers”. De artiest heeft de arbeid en tegelijk de bijnaam met het diertje gebonden.

G. STEPS

Jozef CORNELISSEN. **Nederlandsche Volkshumor op Stad en Dorp, Land en Volk.** (*Spot en bijnamen, spotrijmen, enz. naar hun oorsprong en betekenis verklaard*) Antwerpen, 1928-1937, zesdelig werk.

TUUR EN NIEKEN BEDEVAART TE VOET

Hamme-Lourdes -Santiago D.C.-Fatima

Het bedevaartoord van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes te Oostakker is bekend als het Vlaamse Lourdes. De markgravin de Courteborne liet in het park van haar kasteel Slotendries een indrukwekkende grot aanleggen (1873) met een befaamde omme-gang een speciale toegangsweg in 1874. Na de miraculeuze genezing van Pieter de Rudder (op 7 april 1875) verkrijgt de plaats wijd en zijd een uitzonderlijke vermaardheid.

Bij de grot bemerkt u een massa offerga-ven, krukken, haast ontelbare arduinen ex-voto's, foto's van kinderen en soldaten, enz., enz.

Een ongewoon bedevaartvaantje krijgt de aandacht van opmerkelijke pelgrims, met een eigenaardig opschrift : 15e TUUR en NIEKEN / BEDEVAART TE VOET Hamme-Lourdes/Santiago D.C.-Fatima. 1994.

Onder de tekst bemerkt u een keurig zij-aanzicht van een primitief karretje, een karrewiel, twee silhouetten voor het voertuig. Op de zijkant van het voertuig leest u 2600 Km. Het vlaggetje is in geringe op-lage verspreid, voor de pelgrims zelf Art-

hur Moeseke -Nieke Van Vossel, wonende Dendermondse Steenweg 58 te Hamme, voor verwan-ten, de personen bij wie ze te Lourdes logeren, om als een offerande op te hangen in de grot te Lourdes en te Oostakker.

Krans met 15e wijst op 1980 toen Tuur en Niekien hun eerste bedevaart te voet aanvat-ten. In 1994 hopen ze Santiago D.C. en Fatima hun vroom doel te bereiken. Hun oogmerk mis-lukt wegens de last met hun voertuig in de Pyreneeën. Hun droom is erop gericht in 1996 Santiago D.C. en Fatima te bereiken, enkel beladen met de reiszak.

LIED DER BOLMAATSCHAPPIJ DE FONTEINISTEN TE ST.-NIKLAAS

*De leden zongen het op feesten,
op wijze Madame Angot.*

*Tekst van Pieter Strybol,
sekretaris van de maatschappij, opgesteld ca 1880.*

Bolders grijpen allerlei kansen waar om feest te vieren.
Rijden ze met een wagen in een stoet rond? Bestaat er
mogelijkheid om een hesp te winnen? Waarom niet?

Het 'vos' of de put wijst op de vier punten die de bol in de put
behaalt. Een gelijk aantal rode en blauwe bollen zijn voor-
handen op het plein. De plaats van de bol dichtst bij de put of
het 'vos' bepaalt de winstkansen.

De Fonteinsteinen bestaan van 1843-1901. De vlag was be-
kend, maar dat lied is thans pas ontdekt.

De vlag van de Fonteinsteinen is een knap borduurwerk van
zilverdraad op rood fluweel. De uitdrukking 'het vos' of de
put vermeldt een maatschappij met een platte bol. Het lokaal
was gevestigd in de Herberg 'De Fonteyne' in de Nieuw-
straat. (Vlag behoort tot de verzamelingen van de Koninklij-
ke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas) Foto
Delro, Sint-Niklaas.

*Vlag van de Fonteinsteinen (1843-1901)
Borduurwerk van zilverdraad op rood
fluweel. Het betreft een
boldersmaatschappij (platte bol).
Lokaal was gevestigd in de Nieuwstraat te
Sint-Niklaas (Herberg De Fonteyne)
(Verzamelingen Kon. Oudh. Kring van het
Land van Waas).*

Vrienden, 't is kavalkade
We rijden mee op toer.
Het is geen schande of schade
Voor burger of voor boer.
Die dagen zijn geschapen
Van over langen tijd
Om vreugde dan te rapen.
Wees nu allen verblijd.

Refrein:

Laat ons zingen
Laat ons springen.
Laat ons blij en vrolijk zijn.
Vieze mannen.
Fijne jannen
Vindt men steeds in de Fontein.

2.

Plezierig zijn die dagen.
Wij krijgen een festijn.
Wij bollen op dezen wagen

Voor d'hesp zo schoon en fijn
Wie zulk een prijs kan winnen
Is toch geen dommerik.
Hij treedt de vasten binnen
Bevrijd van angst en schrik.

3.

Kom ziet hier hoe die bollen,
Zo zwierig en zo los,
Langsheen de bane rollen,
En staan omtrent het 'vos'.
Ons lood wijst nooit verloren
Uit domheid of uit dwang.
Dat is ons ingeboren.
Dat weet men sedert lang.

4.

Rechtvaardig gaat hier 't spelen
Ook heeft eenieder kans.
Wij doen niet gelijk velen
De schreeuwers, charlatans,
Hier heeft men loon naar werken,
Hetgeen men weinig ziet.
Een ezel of een verken
Kopen onze prijzen niet.

5.

En nu kloek op gezongen
Wij rijden altijd voort
Naar boze of kwade tongen
Hebben w' ons nooit gestoord
Wij willen altijd blijven:
De minnaars van het goed,
Vermaak en kunsten stijven
Gelijk in deze stoet.

Slot

Hoepsasa. Wij hebben plezier.
Leve de bolders. Leve de bolders.
Hoepsasa. Wij hebben plezier.

Renaat VAN DER LINDEN

---

(1) Renaat VAN DER LINDEN. Het bolspeel in Vlaanderen vroeger en nu. 1966. De Stad Sint-Niklaas komt regelmatig aan bod, p. 115, 116, 119, 125-129, 136, 155, 158, 165, 251, 254-56, 264.

HET GEZIN JAN LINDEMANS ZONDER DORPSGEMEENSCHAP

Leo LINDEMANS, *De Prinsen van Ossegem*. Brussel, 1989, 166, krt., ill.

De auteur publiceert *Geschiedenis van de familie Lindemans* in 1979. Na tien jaar komt het gezin Jan Lindemans aan de beurt.

Het boek bevat het leven van personen die talrijk bij een gezin met negen kinderen en een Hoger Normaal Instituut voor Landbouwhuishoudkunde (opgericht in 1919) betrokken zijn.

De titel stond reeds vast, “voor ik de eerste letter van mijn boek heb geschreven”, bekent de schrijver. Ik beperk mij tot mijn persoonlijke ervaringen.

Het domein van Ossegem behoorde tot de koninklijke domeinen. Papa Jan Lindemans (°1888-1963) gehuwd met Maria Van Nuffel (°1897-1986) was de eerste directeur van het boven vermeld Hoger Instituut, enkel toegankelijk voor meisjes en internaat.

Hij heeft het aureool van een prins.

Op het gebied van taalkunde, kunst, algemene en Brabantse geschiedenis, menselijke aardrijkskunde, dierkunde en verwante wetenschappen weet hij altijd dingen die in geen enkel geleerd traktaat te vinden zijn, verklaart Gerard Walschap.

De auteur vindt de benaming van een ministerie de passende titel voor enkele hoofdstukken, zo Land- en Tuinbouw, Landsverdediging, Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Betrekkingen.

Hoofdstuk Binnenlandse Zaken behelst de organisatie van het gezinsleven, een stipt programma en vast ritueel voor de eetmalen, de indeling van de woning, de bibliotheek en bureau, waarin papa gans de dag door studeert en schrijft, hét hoofdkwartier van de redactie van “Eigen Schoon”, door papa gesticht in 1911. Iedere vrijdagnamiddag houdt de redaktieraad er konklaaf met Meneer De Vis (dr. Henri De Vis, 1885-1949, godsdienstleraar, stichter van Eigen Schoon en De Brabander in 1926) en mijn peter, nonkel Paul, beide lesgever met gesynkroniseerd lessenrooster in het Instituut.

De wereldtentoonstelling van 1935 pleegt de eerste zware aanslag op Ossegem.

Ossegem, verschaald tot een kleine oase midden verwoeste gewesten, heeft deze aardverschuiving overleefd. Een nieuwe wereldtentoonstelling in 1958 heeft alles met de grond gelijk gemaakt op enkele vergeten bomen na.

Niemand kan zich het bestaan van Ossegem herinneren.

Om tenminste nog iets te redden werd dit boek geschreven.

De 267 korte of uitvoerige voetnoten achteraan zullen de kinderen en kleinkinderen van “De Prinsen” en talrijke belangstellenden blijven boeien, als een verlengstuk van een enige hymne voor een invloedrijke familie.

Paul LINDEMANS - Geraardsbergen

BOEKBESPREKING

Op bezoek bij en op zoek naar Sint-Niklaas. Louis JANSSEN. *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur.* Ambo, Baarn, 1993, 320 p.

Arno LANGELER. *Zwarte Piet. Een moor in dienst van Venetië.* Uitg. Jan Mets, Amsterdam, 1994, 80 p.

Henk van BENTHEM. *Sint-Nicolaasliederen. De oorspronkelijke teksten en melodieën van alle bekende, traditionele Sinterklaasliederen.* Uitg. Acco, Amersfoort/Leuven, 191 p.

Drie boeken over Sint-Niklaas die in de wereld van de kristenen zijn feest op 6 december viert. Telkens verschaft een publikatie een totaal ander aspekt.

De lezer(es) kan zich amper voorstellen dat een zelfde figuur, als sint, een demon, bij de doden te voorschijn treedt, dat de knecht van de sint vele jaren geleden in een werk van Shakespeare opduikt, dat langs circa duizend liederen de kindervriend aangeropen wordt met een verre aanvang in de twaalfde en dertiende eeuw.

De wintersint is ook de enige die een zwarte dienaar in zijn dienst heeft. Hoe kunnen we de vele factoren in een cirkel samensnoeren? De auteurs belichten standpunten met helle lampen en omgeven die met een ingewikkelde laton, d.i. een met papieren of stoffen omwoeld metaaldraad, een omwindsel rond kunstbloemen... en geschenken.

Louis Janssen biedt drie delen : Nicolaas en zijn gevolg, Demonisering van de doden, Het christendom en de doden. Deze rangschikking bewijst dat de auteur als lector aan een inrichting van hoger onderwijs werkelijk post vat en naar de bodem van menig facet, het geslepen vlak van een edelsteen boort.

De Duitser Karl Meisen, met zijn standaardwerk *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande* (1931), stelt zich meer dan een halve eeuw geleden lijnrecht op tegen de zogenaamde mytologische richting. Guido Gezelle en andere auteurs aanvaarden in de loop van vorige eeuw de kindervriend als een gekerstende Wodan met zijn achtpotig Sleipnir. Mgr. J. Schrijnen, de geleerde Nederlander, geeft, na de publikatie van Meisen zijn oude stelling prijs (*Eigen Volk*, X (1938) 4-5). Louis Janssens aanvaardt de uitsluiting van de mytologische school, maar speurt, om voor enkele gebruiken en gedaanten, een uitleg in te schakelen in voorkristelijke achtergronden.

Hij ziet een aktueel kinderfeest als een reliek van liturgische en buitenliturgische gebruiken, in zijn verre oorsprong langs een aanknopingspunt van een draaiboek, waar de leeftijd en het seizoen een rol speelt.

De kinderbisschop stamt uit abdijscholen in de tiende eeuw. De koorknaap neemt plaats in de zetel van de abt en krijgt een eigen wapenschild. (De verkiezing treft u nog aan in het benediktijnerklooster te Montserrat in Spanje, in een Sint-Niklaaskerk te Compton bij Guilford in Engeland. -R.v.d. Linden. Ikonografie van Sint-Niklaas in Vlaanderen, Gent, kolom 548.)

Hoe verklaart u het waarom de "kinderbisschop" tot op heden stand houdt, zo in Engeland en Spanje? De start plaatst een scholier in de voorstelling van een bisschop, met alle mogelijke risico's tegelijk, in het optreden in en buiten het heiligdom, hem stoetsgewijze doorheen de stad te loodsen? Het tooien met en tonen met een gewijd gewaad volstaat niet om hem van het altaar te halen en in een groep van scholieren te schikken. In welke vrome gedaante, hoe houdt een "kinderbisschop" zolang permanent stand?

De wintermaskerade bestaat voor de auteur nog op de Friese Waddeneilanden, in Zwitserland en Oostenrijk. Op 4 december heersten de jeugd, op 5 dec. de volwassenen op straat om tussen 17 en 19 uur, gehuld in witte lakens, om elkeen weg te jagen. Kinderen en vrouwen mogen zich niet op straat tonen en in zgn. open huizen ophouden.

Louis Janssens ontdekt op dat moment een traditie van de Wilde Jacht in de Indo-Europese myte. Doden dolen door het luchtruim en zoeken contact met levenden.

In 1959 verspreidt de koninklijke kommissie voor volkskunde een vragenlijst van de Volkskunde-Atlas van Nederland en Vlaanderen in het Maasgebied, i.v.m. volksgebruiken, om St.-Niklaas met lawaai aan te kondigen, met rammelen van kettingen, hard bellen, enz. optochten van verklede jongemannen die door het dorp trekken. (Ikonografie, ibidem, kol. 459-60) Medewerkers uit twintig gemeenten seinen gebruik van lawaai, maskers en vermomming. Een film B.R.T. Brussel opgenomen in Vlaanderen en Friesland, uitgezonden op 6 dec. 1970, documentaire Germaine Dijkhoff-Ceu-

nen, met raakpunten voor volksgebruiken in Friesland en de Maasstreek, met najagen en plagen van vrouwen, slaan met roede, omhalen en delen van geschenken, enz. Het ideaal bestaat erin, dat volkskundige publikaties in de Benelux wederzijdse bronnen kunnen raadplegen en uitpluizen, zeker langs een film en vraaglijsten.

Het nachtelijk bezoek stijgt uit de oudste teksten, bij de beurzen voor drie maagden, de droom van keizer Konstantijn. In Italië straalt la Befana op Driekoningen, met geschenken allerlei, een vrouw die de rol van Diana vervult; langs die kant komt Rome om die hoek zien.

De auteur lokalizeert de aanvang van het feest voor de kindervriend voor ons in de 18de eeuw, als de Oostenrijkse bewindvoerders het voor het zeggen hebben. Van uit het Brusselse hof zou de introductie verder schrijden in Oostenrijk en Beieren. Een zwarte duivel, met een masker, treedt ginds op aan zijn zijde, om de Zwarte Piet te vervangen. De bewijzen wegen niet heel zwaar als dusdanig en krijgen het gewicht van een veronderstelling. Het beeld van de kindervriend treedt bij groot en klein zelden of nooit op in gezelschap van de duivel en de doden. De lezer(es) dient eerste een rare muur van mysteries te doorbreken.

Zwarte Piet, als moor in de dienst van Venetië, krijgt een ongewone verblijfplaats. De meeste publikaties over de kindervriend schotelen bekende gegevens, een reeks legenden en aantrekkelijke anekdotes. Vele tekeningen bij deze teksten komen als bekend voor.

Op zeker ogenblik flikkert een nieuw verhaal bij de translatie naar Bari in de hiel van Italië. De stad Venetië speelt de hoofdrol. De inwoners hebben het stoffelijk overschot uit Myra naar hun haven gebracht. In de zestiende eeuw voegde zich hier de Moor van Nicolaas bij. En hij heeft de Sint tot op de dag van vandaag niet meer verlaten”, dit ontdekt u op p. 19. De auteur biedt u de tekst met een zekerheid van evangelische waarheid.

Een Griekse krijgsheer in dienst van de Niklaasstad Venetië is in de zestiende eeuw, op basis van zijn demonische prestaties als identiek van Zwarte Piet beschouwd. Tijdens de slag om Cyprus haalt de duivelse figuur alle krijgsdaden uit. De auteur verschafft met merkwaardige, historische nauwgezetheid de heldendaden, tot bij het einde van Moro en zijn verdwijning. Zijn helm en dolk zijn teruggevonden en als waardevolle relieken naast deze van Sint-Niklaas geplaatst en evenzeer geëerd. De havenstad komt nadien in Spaans bezit en daar ligt

verklaring voor de komst van Zwarte Piet uit Spanje.

Tot bij dit hoofdstuk wil een goedwillig lezer de aandacht scherpen. Een uitzonderlijke “toegift” zal het slot in de war sturen : een pseudo-wetenschappelijk duister betoog over de afkomst en familie van Zwarte Piet, langs de opgave van een reisgidsenschrijfster. Het blijft een raadsel, zwart als de Piet, waarom die figuur de lezer(es) naar een onbegrijpelijk zijspoor wil loodsen. In de eerste hoofdstukken kan u bekende verhalen ontdekken, maar het slot blijft een duister toevoegsel.

De kinderen zingen graag, maar dubbel graag wanneer hun vriend slechts één keer per jaar hun lied wil horen, op hun gezegende avond 5 december. Op een avond tevoren oefenen ze zich dan. In alle mogelijke woonkamers van rijke en arme en gewone lieden weerklinkt het welkom. Een dienaar van Sint-Niklaas, Henk van Benthem, heeft een poging aangewend om de liederen te tellen. Hij heeft al gauw het getal duizend, min of meer, bereikt. Hij is op zijn manier maar dan een halve sant.

In 1991 publiceert hij de oorspronkelijke tekst en melodieën van vierenzestig liederen. De oudste dateren uit de twaalfde en dertiende eeuw, wanneer zeevaarders de relieken van Sint-Niklaas geroofd hebben in Myra te Turkije om ze naar Bari aan het eindpunt van de hiel in Italië te voeren. De liederen weerklinken op de vooravond van zes december.

Eeuwen later, in de zeventiende eeuw, vragen meisjes en jongens om een vrijer of een vrijster te verkrijgen, in een smeekbede naar een geliefde.

Een voorbeeld uit 1661, Meysjes Bede, op een melodie van de Franse barokkomponist Jean-Baptiste Lully : Sint Nicolaas, goedheilig man/Hoort mijn bidden en mijn smeken/Voor die U in nood aanspreken/U roep ik heel droevig an/ Niet om zoete koek of vijgen/Of om kinderpoppengoed/ Laat mij maar een vreijer krijgen/Die mijn minnelust voldoet.

Het betreft een voorbeeld van een nieuwe tekst op een bestaande melodie, een contrafact, zoals de auteur verklaart. Daar bestaan talrijke dergelijke gevallen, o.a. uit een Album dat Robert Schumann gebruikte.

Een derde reeks liederen is alom gekend, met het beroemdste Sinterklaas Kapoentje. Sommige wijsneuzen willen in enkele teksten de sint als een vieze oude man zien.

De samensteller aanvaardt deze voorstelling in de verste verte niet.

In de tweede helft van de vorige eeuw krijgt de kinderwereld dé aandacht met vele liederen.

Henk van Benthem verdedigt de stelling dat één man, de leraar Jan Schenkman uit Amsterdam, de geïllustreerde gedichten leverde! De daadvaardige poëet heeft een heel nieuwe wereld voor de sint geopend: zijn afkomst uit Spanje, de aankomst met een stoomboot in het midden van vorige eeuw, een warempel modern vervoermiddel, de boekhouding van brave en stoute daden, de zwarte knecht zou als een figuur bij de adel te voorschijn treden. Tot in

het begin van onze eeuw beschikt de sint slechts over één knecht. Thans krijgt hij een heel leger zwarte Pieten in zijn gevolg. Het feest én de liederen draaien immer om de knecht. De auteur betrouwt er op, dat het beeld van de sint aan het herstellen is. Met zulke liederenschat beleeft Sint-Niklaas in elke nieuwe generatie een echte herstelfaze.

G. SIMONS

J.G.M. VAN DEN HEUVEL & A. JANSSENS. *De dekenij Nevele. Een historische schets.* Globe, Uitgeverij Emiel Decock, Aartrijke. 1994, 109, ill.

Burgemeester Antoon Van Speybroeck looft in zijn Voorwoord dit waardevol dokument, maar citeert uit het werk 'een plaatselijke en heemkundige kerkgeschiedenis met gebruiken en geplogenheden, maar ook met de tekortkomingen uit de eerste helft van de vorige eeuw'. E.H. Jozef Van den Heuvel nam de vertaling van de Latijnse teksten voor zijn rekening.

In de loop der laatste decennia zijn belangrijke studies gepubliceerd over het kerkelijk leven in Vlaanderen in het algemeen en over enkele gemeenten en momentopnamen in het bijzonder. De naam van Michel Cloet praalt telkens terecht vooraan, ook voor vier eeuwen geschiedenis van het bisdom Gent. Joris Van Eeghem wijdde een doktoraatsthesis aan Bisschoppelijke en Decanale kerkvisitaties, die in 1954 gedeeltelijk verscheen in *Collationes Brugenses*. Deze uitgaven gelden met vaste regelmaat als een basiswerk.

Deze studie behelst De Parochielijst door deken Lamens opgesteld in 1805. Ze noteert 1. de naam van de parochie, 2. van de pastoor, 3. datum van geboorte en geboorteplaats, 4. van benoeming, 5. namen van onderpastoors, 6. plaatsnaam van de overige standplaats, 7. naam van de voorzitter van de kerkraad.

Dit voor Nevele, Aalter, Baarle, Hansbeke, Landegem, Lotenhulle, Meigem, Poesele, Poeke, Vosselare, Deinze, Astene, Gottem, Grammene, Machelen, Sint-Maria-Leerne, Bachte, Sint-Martens Leerne, Olsene, Petegem, Vinkt, Wontergem, Zeveren, Zomergem, Bellem, Knesselare, Lovendegem, Merendree, Ronsele, Ursel. De lijst van de onderpastoors start in 1795 en is aangevuld tot 1802, met zo mogelijk dezelfde gegevens als voor de pastoors hierboven.

De dekenij kent sinds de oprichting in 1803 tot de afschaffing veertien dekens. Voor elk van hen is een uitvoerige biografische tabel samengesteld, met betrekking tot kloostergemeenschappen, onderwijs, e.a. De dekenij als gebouw krijgt een aparte beurt.

De visitatieverslagen van 1832, in het Latijn gesteld, kennen een eigen stijl per deken, nuchter of uitvoerig, enz.

De visitatie richt zich naar het kerkgebouw, toebehoorten, meubilair, relikwieën, aflaten, broederschappen, de sakristie met zilverwerk en gewaden, het kerkhof. Allerlei besprekingen raken het gedrag van de pastoor en onderpastoor, der andere kerkbedienaars, het celebreren van de mis, sermoenen, catechismusonderricht, biechten en ontvangen van sakramenten, aanwezigheid van kerkelijke registers. De waarde van leerkrachten en vroedvrouwen komt van pas, opkomst van gelovigen voor de diensten. Slechte herbergen en danspartijen dienen vermaand.

De visitatie in 1832 is tot op heden alleen bekend, maar bevatten talrijke gegevens i.v.m. de aangehaalde punten. Ook lokale situaties krijgen af en toe een aparte aanhaling, zo 'blijft een kansspel nog over in St.-Martens Leerne, niettegenstaande de herhaalde vermaning van de pastoor'. In Knesselare zijn de godslasteringen veel verminderd en het dansen is bijna uitgeroeid. In Olsene bestaan nog bijeenkomsten die 'baanspel' of 'baanlopen' worden genoemd. Jongens en meisjes spelen dit samen.

In Landegem onderwijzen 'devoten' de kinderen voor de eerste kommunie. In Poeke hangen vele wapentekens van de heer, zelfs op het antependium van het altaar.

In Ursel zijn drie onderwijzers tamelijk deftig, maar arm.

De publikatie bestrijkt in een bepaalde regio grondig en wetenschappelijk vele terreinen, religieus, historisch, sociologisch, psychologisch, en verdient meer dan gewone aandacht als belangrijk dokument om toestanden van vorige eeuwen te leren vergelijken met het heden.

P.R.

INHOUD OOSTVLAAMSE ZANTEN 70 (1995)

I. VOLKSKUNDE IN HET ALGEMEEN

1	A	P. Peeters. Nederlandse Volks. Bibliografie. XXXV. Volkskunde 1961-1990. Woord vooraf en geschiedenis. S. Top. Antwerpen, 1993, XXXI-266, R.L.	79
2		M. Daem. Bibliografie. Zie nr. 16	98
3	B1	Redaktie. K.B.O.V. en OVZ. 70 jaar	2
4		Id. Flitsen geschiedenis K.B.O.V.	5
5		E. Bruyninx. Volksk. & Volkskunst Universiteit Gent	82
6		Redaktie. K.B.O.V. 1926-1975 = 70 j.	84
7		J. Van Haver. Huldegroet K.B.C.V.	85
8		S. Top. Platina voor Oostvlaamse Zanten	85
9		R.v.d.L. G. Weze. L. Beyens. Hulde trouwe leden	86
10		A. Vanderveken. Heilig getal zeven. Jubileum	223
11		L. Beyens. Feestzitting K.B.O.V. op 21 okt. '95	225
12		L. Beyens. Jaarverslag. K.B.O.V. G. Weze. A. Eloy	228
13		H. Demarest. Oost-Westvlaamse verbroedering door Chinees diplomaat in Brugge en Gent	181
14	B2	M.D. & R.v.d.L. Draken, reuzen, Wallonië, Brussel, Europa. Expo, Congres, stoet in Parijs	233
15		D. Vanpee. Univ. Liège. Sectie Breughel. 25 I '94	78
16	B4	R.v.d.L. M. Daem. Volkskunde. Bibliografie	89
17		R.v.d.L. Gedenk-, Hulde-, Vriendenboek, Liber Amicorum. Honderdvoudig eerbetoen	109
17a		D. Ostyn. De waarde van het Ego-document	207
18		A. Schrever. Charles De Clercq & Arthur Broeckaert	209
19		L. Beyens, L. De Hauwere, R.v.d.L. Ego-documenten	36
20		P. Lindemans. Leo Lindemans. Prinsen van Ossegem	285
21		W.L. Braekman. Jozef Druel. Liedjeszanger	211
22	C1	E. Bruyninx. Volkskunde aan de Univ. Gent	82
23	D2	W. Giraldo. Kruisiging op de Filippijnen	88
24	D3	H. Daras. Hedendaagse volksverering H. Apollonia in Frans-Vlaanderen	193
25	D4	A. Langeler. Zwarte Piet. Een Moor in Venetië. G.S.	272
26	D7	H. Lox. Ontwikkeling volks- tot kindersprookjes. Gebr. Grimm & sprookjeslandschap in Vlaanderen	167
27	D13	J. Gezels. Spijkerboom, votiefschip en vliegtuig in Egypte	78

III. GEBOUWEN

28		R. Tisseghem, J. Daemen. Begijnhoven vroeger en nu P.R.	220
----	--	---	-----

IV. VOORWERPEN

29		Votiefschepen en vliegtuig, nr. 27,	
30		R. Coppens. Monument van de Kulder te Gent, nr. 34, 35	214

V. TEKENS

31	B2	G. Vlieghe-Steps. Herdoop van reuzenpaar	215
32	B2	D. Vanpee. Doodshoofd. Kakkertje. Zie nr. 15	

VI. TECHNIEK, BEROEP, VOLKSKUNST

33	B2	A.K.L. Thijs. Antwerpsche Sanctjeskring. 1932-51	222
34	B8	G. Steps. De turfsteker te Berlare	222
35	D1	H. De Meyer. Bronzen tabaksteler te Appelterre	77
36	D2	Wybe Kuitert & J. Freriks. Hovenierskunst. Palmet Pauwstaart. Geschiedenis snoeien leifruit. G.S.	220

VII. VOLKSPSYCHOLOGIE

37	A	R.v.d.L. Gedenk-, Hulde-, Vriendenboek. Nr. 17	
38	A	A.K.L. Thijs. Geliefhebber en wetenschap Hfdst. XII	

VIII. VOLKSDRACHTEN

39		J. Smeyers. Mevrouw de Mode in de Vlaemsche Indicateur (1779-1787)	178
----	--	--	-----

IX. VOEDING

40		E. Van Autenboer. Peperkoek te Turnhout 1632	216
----	--	--	-----

X. ZEDEN, GEBRUIKEN, FEESTEN, SPELEN

41	B3	D. Temmerman. Kind nodigt uit voor verjaardag	76
42		R. Coppens. De Kulder te Gent. Nr. 30	
43	B9	E. Van Autenboer. Europa en wereldbikers. Eigenheid schuttersgilden Hertogdom Brabant 1300-1800. R.L.	44
44		B. Baillieul. Gentse Schuttersgilden in verweer	49
45		R.v.d.L. Boldersmaatschappij te St.-Niklaas	320
46	B10	Dr. E. Van Hoonacker. Kortrijk 14-18. Stad tussen de eerste wereldoorlog. R.v.d.L.	218
47		H. Demarest. Oost-Westvlaamse verbroedering door Chinees diplomaat in Brugge en Gent	181
48	B12	G. Vlieghe-Steps. Herdoop reus. Nr. 31	

XI. SOCIALE RECHTERLIJKE VOLKSKUNDE

49	B	I. Eggers, H. Houtman-De Smedt, H. Meeus, A. Thijs. Geschiedenis Loterijen Zuid. Nederlanden. R.v.d.L.	219
50	C2	W.L. BRAEKMAN. Hoe een Lokerse dief te Brugge aan de dood ontsnapte (1613)	74

XII. VOLKSGELOOF

51	D1	R.v.d.L., G. Simons, D. Temmerman. God ziet, hoort, schrijft en vloeken.	11
52	D2	H. Daras. Volksverering H. Apollonia. Nr. 24	
53	D6	W. Giraldo. Kruisiging. Zie nr. 23	
54	F1	J. Gezels. Spijkerboom. Zie nr. 27	
55	F2	W.L. Braekman. Jan Heyns, slachtoffer van Gentse heks Catheline Tancre (1607)	330
56		Idem. Melaatsheid door toverij Heusden (1609)	333
57	F3	L. Janssens. Nicolaas, duivel en doden. G.S.	372
58		A. Langerer. Zwarte Piet. Moor in Venetië. G.S.	372
59	D5	R.L. Tuur & Nieken Hamme-Lourdes-Santiago-D.C. en Fatima	277
60	D3	J.G.M. Van den Heuvel / A. Janssens. Dekenij Nevele. Historische schets. P.R.	2

XIII. VOLKSGENEESKUNDE

61		W.L. Braekman. 18de-eeuwse volksg. Recepten	153
----	--	---	-----

XIV. VOLKSWETENSCHAP

Zie nr. 34, 35, 36, 54

XVI. VOLKSPOEÏZIE

- 62 B4 H. van Benthem. St.-Nicolaasliederen. Oorspr. Teksten en melodieën van alle bekende liederen. G.S. 373
Zie nr. 21, 45.

XVIII. VOLKSVERHAAL

- 62 A E. Portnoy. Broodje Aap-verhalen. Vertellen in 1992-93. P. Roman. 72
63 B2 H. Lox. Volkssprookjes tot kindersprookjes. Nr. 26

INDEX OP DE AUTEURS EN AANGEHAALDE PERSONEN

- B. Baillieul 44,
L. Beyens 9, 11, 12, 19, 225, 227
W.L. Braekman 21, 50, 55, 56, 61, 227, 279
E. Bruyninx 5, 22
R. Coppens 30, 42
M. Daem 2, 14, 16
J. Daemen 28
H. Daras 24, 52
L. De Hauwere 19
H. Demarest 13, 47
H. De Meyer 35
I. Eggers 49
A. Eloy 9
I. Eggers 49
J. Freriks 36
J. Gezels 27, 54
W. Giraldo 23, 53
H. Houtman-De Smedt 49
L. Janssen 57
A. Janssens 60
W. Kuitert 36
A. Langeler 25, 58
P. Lindemans 20
H. Lox 26, 63
H. Meeus 49
D. Ostyn 17
P. Peeters 1
E. Portnoy 62
Red. 3, 4, 6
P. Roman (R.L.) 62, 287
R.L. 1, 43, 59, 79
A. Schrever 18
G. Simons 25, 36, 51, 57, 285
J. Smeyers 39
G. Vlieghe-Steps 31, 34, 281
D. Temmerman 41, 51
R. Tisseghem 28
A.K.L. Thijs 33, 38, 49, 235
S. Top 1, 8
E. van Autenboer 40, 43
H. van Benthem 62
J.G.M. Van den Heuvel 60
R.v.d. Linden 9, 14, 16, 17, 19, 37, 45, 283
A. Vanderveken 222
E. Van Hoonacker 46
J. Van Haver 7
D. Vanpee 15, 32
G. Weze 9

Hou deze data nu reeds vrij!

8ste Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen

ARCHEOLOGIE - FAMILIEKUNDE - GESCHIEDENIS -
HEEMKUNDE - VOLKSKUNDE

**17 - 18 FEBRUARI 1996
SINT-PIETERSABDIJ GENT**

Bijzondere aandacht zal worden besteed
aan NIEUWE publicaties.

Een extra gelegenheid om uw publicatiedatum
en persconferentie hierop af te stellen.

**De GESCHIEDKUNDIGE BOEKENBEURS
VOOR VLAANDEREN is het belangrijkste forum
voor de geschiedenissector in Vlaanderen!**

*Alle info: K.B.O.V. v.z.w.,
Arnold Eloy, Kraanlei 65, 9000 GENT*